

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook Of Çanakkale Studies

Mithat Atabay Gelibolu Ticaret Odası Kayıtlarına Göre Cumhuriyet Döneminde
Yahudi Tüccarlar (1923-1969)

Mehmet Ayaz Madytos MÖ 1. Binyıl Gri Seramiğinde Etkileşim Problemleri:
Frigya İlişkileri

Pınar Koç-İpek Sakarya Çanakkale Kepez Beldesinin Planlama Tarihi Üzerinden
Mekânsal Gelişiminin Değerlendirilmesi

Hüseyin Yaman Tenedos Nekropolis Buluntusu Fenike Kökenli Cam Pendant

Gülşen TEZCAN KAYA Antalya Mevlevîhâne Müzesi'ndeki Mevlevîlik Kültürü
ile İlgili Eserler Üzerine Bir Değerlendirme

Melih Erzen Halk Hikâyesinden Manzum Tiyatroya: Kerem ile Aslı

Ertan ÜNLÜ Osmanlı İmparatorluğu'nda Müzayede Pratiği

Melek Adsız Nato'da 70 Yıl: Stratejik Bir Müttefik Olarak Türkiye

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yıl / Year 23

Sayı 33

Güz / Autumn 2022

ISSN: 2148-0877

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK VE ÇANAKKALE SAVAŞLARINI ARAŞTIRMA MERKEZİ

Yayın İsmi: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

Publication Name: *The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies*

Yayın Türü: Süreli Hakemli Yayın

Publication Type: *Periodical Peer-Reviewed Publication*

Yayın Şekli: Yılda iki kez, Türkçe ve İngilizce

Publication Form: *Twice a Year, in Turkish and English*

ISSN: 2148-0877

Sahibi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Sedat MURAT

Owner: *On behalf of the Çanakkale Onsekiz Mart University, Prof. Sedat MURAT*

Dergi Hakkında: Dergi Hakkında: Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun onayıyla yayınlanır. Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı'nda yayınlanan yazılarda savunulan fikirler yazarlarına aittir. Derginin tüm hakları saklıdır. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar dışında önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz.

About The Journal: *The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies is a peer-reviewed journal published twice a year. After the evaluation of the editorial board, the submitted papers are delivered to two, or three if need be, referees specialized in the related issue. Upon the approval of the editorial board, the paper is published. Ideas defended in the papers published in The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies belong to the authors. All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the editors.*

Tarayan İndeksler/Indexing:

Modern Language Association (MLA)
International Institute of Organized Research (I2OR)
Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)
Scientific Indexing Services (SIS)
Index Islamicus Arastirmax

Türk Eğitim İndeksi
Sosyal Bilimler Atf Dizini (SOBIAD)
Akademik Türk Dergileri İndeksi
Akademik Araştırmalar İndeksi
Bilimsel Yayın İndeksi

Kapak Tasarımı: Emre ÜNAL

Mizanpaj: Gülcan KUŞ

İletişim/Contact:

Adres: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Terzioğlu Yerleşkesi Fen Edebiyat Fakültesi 17100 Merkez/ÇANAKKALE

Tel: (+90) (286) 2180018 - 22102 | **Faks:** (+90) (286) 2180533

Erişim: www.canakkalearastirmalari.comu.edu.tr | **E-posta:** canakkalearastirmalari@comu.edu.tr

Yazı İşleri Müdürü/Editors

Dr. Öğr. Üyesi Barış BORLAT
Öğr. Gör. İsmail SABAH

Danışma Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Ali SÖNMEZ
Prof. Dr. Alptekin YAVAŞ
Prof. Dr. Aşkın KOYUNCU
Prof. Dr. Cumhuriyet ARSLAN
Prof. Dr. Mehmet Fatih YAVUZ
Prof. Dr. Reyhan KÖRPE
Prof. Dr. Şeref ULUOCAK
Prof. Dr. Şerif KORKMAZ
Doç. Dr. Azer Banu KEMALOĞLU
Doç. Dr. Bilgin GÜNGÖR
Doç. Dr. Dilek KANTAR
Doç. Dr. H. İhsan ERKOÇ
Doç. Dr. Hüseyin DURGUT
Doç. Dr. Mehmet Ali YOLCU
Doç. Dr. Özkan KESKİN
Doç. Dr. Semiha ALTIER
Doç. Dr. Taner GÖK
Dr. Öğr. Üyesi Aytun YAZGI
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz PARLAK
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KAYHAN
Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY
Dr. Öğr. Üyesi Onur USTA
Dr. Öğr. Üyesi Sercan Hamza BAĞLAMA

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı
33. Sayı (Ekim 2022) Hakemleri

Prof. Dr. Ayşe Emel ERTEN
Prof. Dr. Ayřeğöl AYKURT
Prof. Dr. Cahit TELCİ
Prof. Dr. Göksel SAZCI
Prof. Dr. Reyhan KÖRPE
Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU
Doç. Dr. Ali Tolga ÖZDEN
Doç. Dr. Arif BAĞBAŞLIOĞLU
Doç. Dr. Bilgin GÜNGÖR
Doç. Dr. Erkan ATAK
Doç. Dr. Hayrettin İhsan ERKOÇ
Doç. Dr. Mustafa DİNÇ
Doç. Dr. Sema KÜSKÜ
Dr. Öğr. Üyesi Cengiz PARLAK
Dr. Öğr. Üyesi Mensure KIZIL
Arş. Gör. Dr. Eylem TEKEMEN ALTINDAŞ
Arş. Gör. Dr. Sezgin SEZGİN

ÇANAKKALE ARAŞTIRMALARI TÜRK YILLIĞI

The Turkish Yearbook of Çanakkale Studies

Yıl / Year 23

Sayı 33

Güz / Autumn 2022

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY Gelibolu Ticaret ve Sanayi Odası Kayıtlarına Göre Cumhuriyet Döneminde Yahudi Tüccarlar (1923-1969) To the Registers of the Gallipoli Chamber of Commerce and Industry According to Jewish Merchants in the Republican Era (1923-1969).....	1-11
Arş. Gör. Dr. Mehmet AYAZ Madytos MÖ 1. Binyıl Gri Seramiğinde Etkileşim Problemleri: Frigya İlişkileri Interaction Problems in Madytos 1st Millennium BC Gray Wares: Phrygian Relations.....	12-38
Dr. Öğr. Üyesi Pınar KOÇ/ İpek SAKARYA Çanakkale Kepez Beldesinin Planlama Tarihi Üzerinden Mekânsal Gelişiminin Değerlendirilmesi Evaluation of Spatial Development of Çanakkale Kepez Town Through The Planning History....	39-58
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin YAMAN Tenedos Nekropolis Buluntusu Fenike Kökenli Cam Pendant A Phoenician Glass Pendant from the Tenedos Necropolis.....	59-73
Dr. Öğr. Üyesi Gülsen TEZCAN KAYA Antalya Mevlevîhâne Müzesi'ndeki Mevlevîlik Kültürü ile İlgili Eserler Üzerine Bir Değerlendirme An Evaluation on The Works Related to Mevlevi Culture in Antalya Mevlevîhane Museum.....	74-102
Doç.Dr. Melih ERZEN Halk Hikâyesinden Manzum Tiyatroya: Kerem ile Aslı From Folk Story to Verse Theater: Kerem and Aslı.....	103-120
Ph.D. Melek ADSIZ 70 Years In Nato: Turkey As A Strategic Alliance.....	121-135
Dr. Öğr. Üyesi Ertan ÜNLÜ Osmanlı İmparatorluğu'nda Müzayede Pratiği Auction Practice in the Ottoman Empire.....	136-151

Gelibolu Ticaret ve Sanayi Odası Kayıtlarına Göre Cumhuriyet Döneminde Yahudi Tüccarlar (1923-1969)

Mithat ATABAY*

Özet

Gelibolu, Osmanlı İmparatorluğu döneminde önemli bir ticaret merkezi konumundaydı. Ancak Sanayi Devrimi'nden sonra bölgenin peş peşe savaş alanı haline gelmesi ticareti zorlaştırdı. Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki işgal dönemi ticareti de olumsuz yönde etkiledi. İşgalden kurtulduktan sonra ise bölgedeki Rum ve Ermenileri Gelibolu'yu terk etmek zorunda kalması ticaretin büyük ölçüde Yahudilerin eline geçmesine sebep oldu.

1925 yılında kabul edilen ve 1926 yılında yürürlüğe giren Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu çerçevesinde ticari yaşam yeniden şekillendirilmeye çalışıldı. Bu bağlamda Gelibolu Ticaret ve Sanayi Odası kayıtlarına göre Gelibolu'daki Yahudi tüccarlar tespit edilerek onların meslek alanları ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar kelimeler: Gelibolu, Sanayi ve Ticaret Odası, Yahudi, tüccar, ticaret

* Dr. Öğr. Üyesi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

To the Registers of the Gallipoli Chamber of Commerce and Industry According to Jewish Merchants in the Republican Era (1923-1969)

Abstract

Gallipoli was an important trade center during the Ottoman Empire. However, after the Industrial Revolution, the region became a battleground one after another, making trade difficult. The occupation period after the First World War also negatively affected trade. After getting rid of the occupation, the fact that the Greeks and Armenians in the region had to leave Gallipoli caused the trade to be largely in the hands of the Jews.

Commercial life was tried to be reshaped within the framework of the Chamber of Commerce and Industry Law, which was accepted in 1925 and entered into force in 1926. In this context, according to the records of the Gallipoli Chamber of Commerce and Industry, the Jewish merchants in Gallipoli were identified and their professions were tried to be revealed.

Keywords: Gallipoli, Chamber of Commerce and Industry Law, Jewish, merchant, trade.

Giriş

Osmanlı ekonomisinin 19. yüzyılda girdiği gelişme sürecinin göstergelerinden biri de ticaret odalarıydı. İç ve dış ticaretin gelişmesi yolunda hizmet veren ticaret odalarının kurulma girişimi, Abdülaziz döneminin (1861-1876) son aylarında gündeme gelmiştir. Fakat Dersaadet (İstanbul) Ticaret Odası ancak 1882'de faaliyete geçebilmişti¹.

Dersaadet Ticaret Odası öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda benzer bir kuruluş olarak "*Ticaret ve Ziraat Meclisi*" bulunuyordu. 25 Haziran 1875 tarihli bir kararname ile bu meclisin ziraat, sanayi ve ticaret alanlarındaki görevleri belirlenmiş, Meclis'e "*Ziraat ve Ticaret Cemiyetleri*" kurma görevi verilmiştir. Bir süre sonra bu meclis feshedilmiş, görevi yeni oluşturulan sanayi, ticaret ve ziraat müdürlüklerine devredilmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk ticaret odası, 1870 yılında Fransa'ya ihracat yapan bir Fransız firmasının özel gereksinimini karşılamak üzere İnebolu'da kurulmuştu. Ancak iktisadi ve kanuni dayanaktan yoksun olan bu kuruluş bir süre sonra dağılmıştı. Aynı yıl Avusturyalı ve Macar tacirlerin çıkarlarını gözetmek üzere İstanbul'da "*Avusturya-Macaristan Ticaret ve Sanayi Odası*" faaliyete geçmişti². Ticaret alanındaki bazı boşlukları doldurmak amacıyla 1876 yılında "*Ticaret ve Ziraat Nezareti*" teşkil edilmişti. Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne bağlı "*Ticaret ve Ziraat Meclisi*"nin desteği ile bir "*Ziraat ve Ticaret Cemiyeti*" kurulmuştu. Özellikle Sanayi devrimi ile hızla gelişme gösteren tekstil endüstrisinin pamuk gereksiniminin önemli bir kısmını karşılayan Çukurova'da ihraç edilecek olan pamuğun ihraç işlemlerini gerçekleştirmek üzere Avrupa'daki gibi bir yapılanmaya gidilmesi ihtiyacı sonrasında 1879 yılında Tarsus Ticaret ve Sanayi Odası kurulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nda resmi olarak kurulan ilk ticaret odası, 14 Ocak 1882 yılında Osmanlı Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin girişimleriyle kurulan Dersaadet (İstanbul) Ticaret Odası olmuştu³.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret ve sanayi odaları Osmanlı Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin buyruğu ile örgütlenmişlerdi. Bu çerçevede 1884 yılında Adana ve Trabzon, 1885 yılında Muğla, 1886 yılında İzmir, Antalya ve Mersin, 1889 yılında Balıkesir ve Bursa 1894 yılında Urfa, 1895 yılında Eskişehir, 1896 yılında Kayseri ve Siverek, 1898 yılında Giresun ve Antep, 1901 yılında Fethiye, 1903 yılında Bafra, 1905 yılında Isparta, 1906 yılında Bartın, 1907 yılında Samsun, 1908 yılında Manisa, Silifke ve Sivas Ticaret Odaları kurulmuştu.

31 Mayıs 1910 tarihinde yayınlanan "*Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi*" ile ziraat odası Ticaret odalarının dışında bırakılmış, ticaret ve sanayi odaları sadece ticaret ve sanayi mensuplarının mesleki örgütü haline getirilmişti. Ayrıca ticaret ve sanayi odası yöneticilerinin odaya kayıtlı üye tüccar ve sanayiciler tarafından seçilmesi kararlaştırılmıştı. "*Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi*" sonrasında 1910 yılında Afyon, 1911 yılında Çorum, 1912 yılında Milas, 1913 yılında İzmit, 1914 yılında Kırşehir ve Ödemiş, 1915 yılında Bayburt, 1919 yılında Zonguldak, 1920 yılında Edirne ve Elazığ, 1922 yılında Ceyhan, Erzurum ve Kilis, 1923 yılında Ak-saray, Niğde, Burhaniye, Çankırı, Artvin, Fatsa ve İnegöl Ticaret ve Sanayi Odaları kurulmuştu⁴.

1 Adnan Giz, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.750.

2 Giz, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s

3 "Ticaret Odasının Ellinci Senesi," *Cumhuriyet*, 14 kanunusani 1932, s.2.

4 Giz, "Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, s.751.

29 Ekim 1923'te cumhuriyetin ilan edilmesinden yaklaşık bir buçuk yıl sonra 22 Nisan 1925 tarih ve 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu çıkarılmıştı. Yeni kanunla, ticaret ve sanayi odaları “tüzel kişiliklere sahip meslek odaları” haline getirilmiş ve sanayi ve ticaretle uğraşanların ticaret ve sanayi odalarına üye olmaları zorunluluğu getirilmişti. Ayrıca odalar yerel olmaktan çıkarılarak yöresel konuma dönüştürülmüştü.

655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu yaklaşık 18 yıl yürürlükte kaldıktan sonra 18 Kasım 1943 tarihinde çıkarılan “4355 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu” ile yürürlükten kaldırmıştı. 4355 sayılı kanun, odalardaki organ sayısını üçe çıkartmıştı. 25 Nisan 1949 tarih ve “5373 sayılı Esnaf Dernekleri ve Esnaf Dernekleri Birliği Kanunu” ile esnaf niteliğindeki küçük tacir ve sanayicilerin odalardan çıkıp, dernek kurmalarına olanak vermişti. 8 Mart 1950 tarih ve 5590 sayılı kanun ile odalar, borsalar ve birlikler günümüze kadar gelen süreçteki yasal konumlarına ulaşmışlardı.

1. Gelibolu Sanayi ve Ticaret Odası

Gelibolu'da 1302 (1884) yılında “Ticaret Odası” kurulduğu anlaşılmaktadır. Edirne Vilayet Salnamesine göre 1306 (1887) yılında Gelibolu Ticaret Odası'nın yöneticileri şunlardı⁵ :

Ticâret Odası	
Re'is	Ohannes Efendi
A'zâ	Hafız Mehmed Efendi
A'zâ	Eyüb Efendi
A'zâ	Dimitro Efendi
A'zâ	Opostol Efendi
A'zâ	Dimitrâki Efendi
A'zâ	Yanâki Mekâroneyâ Efendi
A'zâ	Evâdiya Efendi

1309 (1891) yılında Ticaret Odasının ismi “Gelibolu Ticaret ve Ziraat ve Zanaat Odası” adını aldı. Bu tarihte yöneticileri şöyleydi⁶ :

⁵ Edirne Vilayet Salnamesi, Edirne 1306 (1887), s.211.

⁶ Edirne Vilayet Salnamesi, Edirne 1309 (1891), s.215

Ticaret ve Ziraat ve Zanaat Odası

Re'is	Atıf Bey		
A'zâ	Mustafa Enis Efendi	A'zâ	Hafız Mehmed Efendi
	Mustafa Bey		Eyüb Efendi
	Ali Bey		Ohannes Efendi
	Osman Bey		Dimitrov Efendi
	Yorki Dirakov Efendi		İpastol Efendi
	Todoragi Efendi		Dimitrâki Efendi
	Yanagi Efendi		Evadyir Efendi

“Gelibolu Ticaret ve Ziraat ve Zanaat Odası” 1326 (1910) yılına kadar bu şekilde devam etti. Bu tarihten sonra tekrar bir isim değişikliği ile bu devam “Gelibolu Ticaret ve Sanayi Odası” ismini alan oda, bu adla faaliyetine devam etti. İşgal döneminde Ticaret ve Sanayi Odasının faaliyetlerini yerine getiremediği anlaşılmaktadır.

Cumhuriyetin ilanından yaklaşık bir buçuk yıl sonra 22 Nisan 1925 tarihinde çıkarılan 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu 1926 yılında yürürlüğe girmiş ve 1 Mart 1926 tarihinde Gelibolu Sanayi ve Ticaret Odası yeni mevzuata göre teşekkül etmişti.

2.Gelibolu'nun Ekonomisi ve Yahudiler

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Gelibolu'da yaşayan Rumlar ve Ermeniler Cumhuriyet ilan edilmeden 1922 yılında bölgeyi terk etmişlerdi. Gelibolu'da Gayrimüslim olarak sadece Yahudiler kalmıştı.

Gelibolu'da ise debbağlık, balıkçılık önemli iş kollarının başında geliyordu. Ticaretle özellikle Yahudiler daha fazla uğraşıyorlardı. Ayrıca özellikle doktor, eczacı, dişi ve avukatlar da kasabada sanat icra etmekteydiler⁷.

30 Eylül 1923 tarihinde sancakların vilayete dönüştürülmesi sonucu Gelibolu vilayeti adını alan Gelibolu sancağının merkez kazası da bu vilayetin merkezi olmuştu. 30 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilen 877 sayılı kanunda; “Gelibolu vilayeti Dedeağaç demiryolumun inşasından önce Trakya ve Bulgaristan'ın pazarı iken, hatın inşasından sonra bu özelliğini kaybetmiş, bu nedenle ticari ilişkileri çevresindeki dar bir alanla sınırlanmıştır. Gelibolu, birkaç resmi daire ile birkaç evden oluşan bir kasabaya dönüşmüştür⁸” gerekçesiyle Gelibolu vilayeti lağvedilmiş ve Gelibolu ilçe merkezi haline dönüştürülerek Çanakkale'ye bağlanmıştı⁹.

Ragıp Kemal Bey, 1935 yılında Gelibolu hakkında yazdığı seyahat izlenimlerinde; Yahudilerin 1934 yılındaki olaylardan sonra Gelibolu'dan ayrıldıklarını ifade etmekte ve bu durumun kasabanın ekonomisini olumsuz şekilde etkilediğine vurgu yapmaktadır:

“(Gelibolu) Kazanın yirmi dört köyü, Evreşe adında bir nahiyesi, 22 bin nüfusu vardır. Merkezde 9 bin kişi oturmaktadır. Polis teşkilatı mevcuttur. Geçen seneki patirüdan ürken Yahudiler buradan gitmişlerdir. Burada yüz elli kadar nüfus kalmıştır.

7 Fahri Cemal, Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Gelibolu Vilayeti, s.13.

8 TBMM Tutanakları, Teşkilatı Mülkiye Hakkında Başvekâletten Gelen (1/955) Numaralı Kanun Layihası ve Dâhiliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri Mazbataları, 13 Mayıs 1926, s.139-140.

9 Resmi Ceride, 26.06.1926, sayı: 404.

Kazanın eski ekonomi cephesi zaafa uğramış olduğundan birçok depolar ve fabrikalar kapanmış bir haldedir¹⁰."

Gelibolu'da halk genellikle çiftçi, bağcı, balıkçı ve esnaftı. Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar kasabada meskûn bulunan Rumlar ipek böcekçiliğine, bağcılık ve şarapçılığa çok önem vermişlerdi. İşlettikleri böcekhanelerden elde ettikleri ipek kozalarını Edirne ve Bursa pazarlarına götürüp satarlar ve veya kendileri ihtiyaçlarına kullanırlardı. Bağcılık da bunların üzerinde durduğu işlerden birisiydi. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Gelibolu'dan göç etmeleri, yanıp yıkılmalar ve bakımsızlık yüzünden ipek böcekçiliği tamamen ortadan kalktı ve tarihteki yerini aldı. Bağcılık ise Gelibolu'nun birinci derecede gelir kaynaklarından birisi iken son dönemlerde bölgeye "*Filoksera*" denilen hastalığın girmesiyle eski önemini kaybetti ve her yıl binlerce bağ kütüğü bu hastalık yüzünden söküldü. Buna karşılık halk yılmamış, Gelibolu'nun eski bağcılığını ihya etmek üzere yeniden bağlara ve bağcılığa önem vermişti. Amerikan çubukları ile yeni bağlar yetiştirilmeye başlanmıştı.

Gelibolu'nun toprakları çiftçiliğe elverişli topraklardı. Bol miktarda hububat ekiliyordu. Bunlar daha çok buğday, arpa, çavdar, mısır, yulaf, kuşyemi, keten, ay çiçeği, susam ve pamuktu. Çiftçi elde ettiği hububatın bir kısmını kendi ihtiyacı için ayırdıktan sonra geri kalanı "*Gelibolu Zahire ve Ticaret Borsası*"nda satıyordu. Borsada hareketli alışverişler olurdu. Gelibolu'dan aynı zamanda yurtiçi ve yurtdışına da ihracat yapılmaktaydı.

Gelibolu'da meyvecilik ve hayvancılık kasabanın ekonomisinde önemli rol oynayacak seviyede değildi. Meyve daha çok meraklı olan kişilerin bağ veya bahçelerine diktikleri fidanlarla sınırlıydı. Bunun başında da "*badem*" gelmekteydi¹¹.

Gelibolu'da her çeşit hayvan, av hayvanı ve yine her cins kümes hayvanı beslenmekteydi. Kasabada 1950'lerin başından itibaren yeni yeni gelişmekte olan bir iş sahası vardı ki bu da "*mandıracılık*"tı. Buna bağlı olarak kaşar peyniri üretimine de önem verilmeye başlanmıştı. 1950'lerin ortalarında Gelibolu ve köylerinde mandıra sayısı onu aşmıştı. Bu mandıralarda yılda yaklaşık 35-40 ton kaşar, 4-5 bin teneke beyaz peynir, 30-35 teneke kaşar yağı üretiliyordu.

Gelibolu'da en önemli konu balık ve balıkçılıktı. Gelibolu için balık büyük bir nimetti. Yağıyla, tuzuyla, çeşitli vitaminleriyle zengin ve fakirin karnını doyuran bir gıda maddesi olması yanında en önemli geçim kaynaklarının başında geliyordu. Mevsim ve zamanına göre bazen Marmara'dan Akdeniz'e bazen de Akdeniz'den Marmara'ya doğru akınlar Gelibolu'yu denizin bu doğal servetiyle doyuruyordu. Bol miktarda yapılan balık avcılığı burada balık sanayisinin doğmasına sebep olmuştu.

Gelibolu'da; sardalya, uskumru, gümüş, barbunya, lüfer, kolyos, izmarit, kupa, hamsi, palamut ve torik gibi balıklar bol miktarda avlanıyordu.

Gelibolu'da balık tuzlamacılığı kasabada bulunan on kadar tuzlama imlathanesi tarafından yapılmaktaydı. Bunların yıllık tuzladıkları balık miktarı 100-150 bin kilo kadardı.

Gelibolu'da en büyük gelişme balık konservecilğinde olmuştu. 1950'li yıllarda Gelibolu'da beş balık konserve fabrikası vardı. Bunların üçü aynı zamanda sebze konservecilği de yapmaktaydı. Bu fabrikaların işledikleri yıllık balık konserve 1,5-2

10 Ragıp Kemal, "Gelibolu'da Çarşıyı Temizlemek Lazım!," *Kurun*, 20 Mayıs 1935, s.6.

11 Necmettin Karakayan, "Bugünkü Gelibolu'yu Tanıyalım," *Kale*, yıl:3, sayı: 698, 18 Ekim 1955, s.1

milyon kutu arasındaydı¹².

Gelibolu'da Yahudilerin önemli bir kısmı zahire, bakkaliye, tuhafiyeye, züccaciye, manifatura, kırtasiye, şeker imalatı, kavafiye, müteahhitlik, tüccar terzi, balık konservesi ve tuzlaması ve hırdavatçılıkla meşguldü. 1950'li yıllarda Gelibolu kasabasında 41 Yahudi bu meslekleri icra ediyordu.

3.Gelibolu Ticaret ve Sanayi Odası Kayıtlarına Göre Yahudi Tüccarlar

Gelibolu Ticaret ve Sanayi Odası'nın Oda Sicil Defteri 590 sayfadan ibaret olup bu sayfalardan 542.sayfasında en son kayıt bulunmaktadır. Bu kayıt Akbank Türk A.Ş. Gelibolu Şubesi'ne ait kayıttır. Kayda göre Akbank Gelibolu Şubesi 27 Kasım 1969 tarihinde işe başlamış ve 1 Aralık 1969 tarihinde de Ticaret Odası Sicil Defterine kayıt yaptırmıştır.

Gelibolu Ticaret ve Sanayi Odası'nın ilk kaydı 1.dereceden sicil numarası 1 olan Hüseyin ve Ahmet İlgün'e aittir. Bunlar Gelibolu'da zahire ticareti ile meşgul olmaktadır. Defterde 5 numaralı sicil numaralı Mükerrerem Kakış birinci derecede zahirecidir ve kayıt tarihi 15 Mayıs 1923 olarak belirtilmektedir. Onu 6 numaralı sicile sahip ve derecesi 2 olan manifaturacı Mordahay Benezra takip etmektedir. 7 numaralı sicile sahip derecesi 5 olan İbrahim Tatar ise bakkallık yapmaktadır ve 7 Şubat 1925 tarihinde odaya kaydedildiği belirtilmektedir. Bundan sonraki kayıtlar 1926 yılı ve daha sonraki yıllara aittir.

Gelibolu Sanayi ve Ticaret Odası sicil Defteri kayıtlarına göre ilk oniki sicil kaydı 1923-1929 yıllarına ait kayıtlardır. Bu kayıtlar içerisinde 2 numaralı sicil kaydıyla Moiz ve Leon Kandiyoti manifatura ve züccaciye, 3 numaralı sicil kaydıyla Haskiya Abulofya sarraf ve tuhafiyeye, 4 numaralı sicil kaydıyla Pepo Abiyistirano manifatura, 6 numaralı sicil kaydıyla Mordohay Benezra manifatura, 8 numaralı sicil kaydıyla İsak Molina şeker ve helva imalatçısıdır.

Gelibolu Sanayi ve Ticaret Odası Oda Sicil Defteri kayıtlarına göre kendisine sicil numarası verilen tüccar ya da işletme sayısı 743 olarak görülmektedir. Ancak bu sicil numaraları kişileri ya da işletmelerin el değiştirmesi, bir sektörden başka bir sektöre geçmeleri, ortaklık ise ortakların ayrılması gibi sebeplerle yeniden Oda Sicil Defterine kayıt yaptırılmasını gerektirdiğinden 743 rakamını toplam ticarethane sayısı olarak almamak gerekmektedir.

Gelibolu Sanayi ve Ticaret Odası Oda Sicil Defteri kayıtlarına göre 43 tane Yahudi tüccar bulunmaktadır. Bu tüccarlardan perakende bakkal 1, bakkaliye 1, bakkaliye ve zahire 7, balık konserve fabrikası 1, emanetçi 1, hırdavatçı 1, hırdavat, demir ve çimento 1, ithalat ve zahirecilik 1, kavafiye ve tuhafiyeye 1, kırtasiye, tuhafiyeye ve züccaciye 1, manifatura 4, manifatura ve terzi 1, meyve ve baharatçı 1, müteahhit 1, şeker imalatçısı 2, tenekeci ve camcı 1, tuhafiyeye 4, tuhafiyeye ve kavafiye 1, tuhafiyeye ve manifatura 1, tuhafiyeye, züccaciye 1, tuzcu 1, tüccar terzi 2, zahire 1, zahire ve bakkaliye 2, zahire, tuzlu balık, mandıra ve deniz nakliyatçısı 1 kişidir.

Gelibolu Sanayi ve Ticaret Odası Oda Sicil Defteri kayıtlarına göre 1923-1960 yılları arasında Gelibolu'da ticaretle uğraşan Yahudilerin listesi ve iş alanları tablo halinde verilmiştir.

12 Necmettin Karakayan, "Bugünkü Gelibolu'yu Tanıyalım," *Kale*, yıl:3, sayı: 700, 20 Ekim 1955, s.1

Gelibolu'daki Yahudi Tüccarlar

Sicil N	Adı ve Soyadı	İşi	Kayıt T.	Ayrılış T.
59	Bensiyon Halyo	Bakkaliye ve zahire	30.12.1939	21.10.1957
82	Yako ve Nesim Saygı	Tuhafiye ve zücaciye	28.02.1942	01.01.1959
83	Mayer ve Nesim Kara	Bakkaliye	06.03.1942	02.01.1959
84	Menahim Pakkan	Tuhafiye	-	24.02.1961
87	Leon Benalto	Hırdavat, demir ve çimento	15.06.1946	-
90	Menahim Kandyoti	Bakkaliye ve zahire	09.06.1942	Yeni Ortak
107	Hayim ve Nesim Kandyoi	Bakkaliye ve zahire	18.11.1952	02.01.1959
108	Sadık Çankaya ve Nesim Banbanesti	Balık Konserve Fabrikası	-	16.01.1956
129	Samarya Buldurgan	Tuhafiye	12.04.1944	30.12.1956
204	Avram Gülcan	Bakkaliye ve zahire	03.01.1947	19.02.1962
214	Avram Gemici	Emanetçi	06.02.1947	02.01.1959
227	Nesim Yuhay	Manifatura	03.12.1947	07.01.1972
228	Mişon ve Menahim Baran	Bakkaliye ve zahire	02.01.1948	02.01.1959
231	Menahim Varol	Tuhafiye ve manifatura	10.02.1948	01.03.1960
248	Levi Güneralp	Tuhafiye ve kırtasiye	09.09.1948	21.04.1969
253	Rafael Pakkan	Tuhafiye	08.02.1949	30.12.1963
273	Yako Baran	Tenekeci ve camcı	31.01.1950	29.12.1958
274	İditya Malina	Şekerci (İmalat)	31.01.1950	29.12.1958
279	Robert Avram	Tuhafiye ve kavafiye	09.03.1950	30.12.1957
283	Avram Baran	Meyve, baharat	24.03.1950	31.12.1956
306	Leon ve Dudu Tefçioğlu	Kavafiye ve tuhafiye	31.03.1951	11.12.1956
308	Pepo Uygun	Kırtasiye, tuhafiye, zücaciye	26.04.1951	07.01.1972

309	Sultana Şeki	Manifatura	26.04.1951	08.08.1955
312	Yako Benkaliye	Zahire	01.06.1951	04.12.1961
315	Robert Abiyatrano	Müteahhit	31.03.1951	10.01.1966
316	Avram Kara	Tüccar terzi	31.03.1952	31.12.1971
319	Aron Kandiyoti	Manifatura	19.08.1952	10.01.1966
320	Yako Varol	Bakkaliye ve zahire	10.01.1953	04.01.1955
328	Bünyamin Şirin	Tüccar terzi	24.07.1953	02.01.1969
335	Nesim Abravanel	Tuhafiye	23.01.1954	05.01.1970
338	Rafael Kandiyoti	Manifatura	12.02.1954	-
357	Behçet Eceli ve Yako Varol	Zahire ve bakkaliye	04.01.1955	30.12.1957
364	Yaşatya Kandiyoti	İthalat ve zahirecilik	11.07.1955	06.03.1961
369	Avram Baran ve Ortakları	Tuzculuk(Toptan ve perakende)	02.01.1956	09.01.1967
370	Nesim Benbaneste ve İsmail K.Yelkenci	Zahire, tuzlu balık, mandıra ve deniz nakliyat	16.01.1956	09.01.1961
371	Sadık Çankaya, Hüseyin K. Yelkenci, Pepo Benbaneste	Çankaya Balık Konserve Fabrikası	16.01.1956	19.01.1959
374	Yako Saylı	Manifatura ve terzi	16.01.1956	18.01.1965
375	Menahim ve Yaşatya Kandiyoti	Zahire ve bakkaliye	16.01.1956	01.01.1958
402	Menahim Kandiyoti	Bakkaliye ve zahire	06.01.1958	24.08.1964
424	Sadık Çankaya, Hüseyin K. Yelkenci, Pepo Benbaneste	Çankaya Konserve Fab. Kol.Şti	19.01.1959	23.01.1961
430	Yako Baran	Şekerci (Akide ve lokum imalatı toptan ve perakende)	16.02.1959	09.01.1967
439	Piyevenide Yuhay	Hırdavat	07.09.1959	10.01.1966
440	Nesim Kara	Bakkal (Perakende)	07.09.1959	-

1960-1969 yılları arasında Gelibolu'da Bolisa Varol manifatura ve tuhafiye, Salamon Sıvacı kırtasiye, züccaciye ve hırdavat, Vital Pase tekel bayii, Leon ve Pepo Benbaneste imalat ve ithalat, Mişon Mertcan tekel bayii, İsak Yuhay manifatura, Yas-ef Pepo Kandil tuhafiye ve manifatura, Aşer Yuhay sigorta, Pepo Benbaneste nakliyat, tuzlu balık, zahire ve bilumum taahhüt, Yuda Lale tekel bayii, Mişon Mertcan şehirl-erarası yolcu taşımacılığı, Salamon Yuhay hırdavacılık ve Bünyamin Şirin-İsak Şirin tüccar terzi olarak ticaretle meşguldü¹³.

Sonuç

Gelibolu'nun ticari hayatında önemli bir yer tutan Yahudiler ilk önce 1934 Trakya olayları daha sonra 1948 yılında İsrail'in kurulması ve 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrasında bölgeden ayrılarak Türkiye'yi terk etmişlerdi. Gelibolu'da yaşayan ve ticaretle uğraşan Yahudi tüccarların ayrılmasından sonra onların meşgul oldukları iş kolları bölgeye iç göçlerle gelen insanlar tarafından doldurulmaya çalışılmıştır.

13 *Gelibolu Ticaret Odası Oda Sicil Defteri*

Kaynakça

“Ticaret Odasının Ellinci Senesi,” *Cumhuriyet*, 14 *Kânunusani* 1932, s.2.

Edirne Vilayet Salnamesi, Edirne 1306 (1887).

Edirne Vilayet Salnamesi, Edirne 1309 (1891).

Fahri Cemal, Türkiye'nin *Sıhhi İctimai Coğrafyası Gelibolu Vilayeti, Gelibolu Ticaret Odası Oda Sicil Defteri*

Giz, Adnan, “Osmanlı Devleti'nde Ticaret, Sanayi Odaları ve Borsalar,” *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, c.3, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s.748-752.

Karakayan, Necmettin , “Bugünkü Gelibolu'yu Tanıyalım,” *Kale*, yıl:3, sayı: 700, 20 Ekim 1955, s.1

Karakayan, Necmettin, “Bugünkü Gelibolu'yu Tanıyalım,” *Kale*, yıl:3, sayı: 698, 18 Ekim 1955, s.1

Ragıp Kemal, “Gelibolu'da Çarşmayı Temizlemek Lazım!,” *Kurun*, 20 Mayıs 1935, s.6.

Resmi Ceride, 26.06.1926, sayı: 404.

TBMM Tutanakları, Teşkilatı Mülkiye Hakkında Başvekâletten Gelen (1/955) Numaralı Kanun Layihası ve Dâhiliye ve Muvazene-i Maliye Encümenleri Mazbataları, 13 Mayıs 1926.

Madytos MÖ 1. Binyıl Gri Seramiğinde Etkileşim Problemleri: Frigya İlişkileri*

Mehmet AYAZ**

Özet

Madytos kazılarında ele geçen MÖ 1. binyıl gri seramik topluluğu, Orta ve Geç Tunç Çağı öncüleri yanında farklı çağdaş kültürlerin metal ve seramik işçiliğinden beslenen Kuzeybatı Anadolu gri seramikleriyle benzerlikler taşımaktadır. Bu çalışma bu bağlamda Frigya metal kap ve seramikleriyle ilişkili olan Madytos buluntusu gri seramiklerin kronolojik ve etkileşimsel yapısına dair bazı sorunları ortaya koymayı amaçlar. Çalışmada ele alınan örnekler, Madytos gri seramiği ile Frigya kapları arasındaki etkileşimin en geç MÖ 9.(?)/8. yüzyıla kadar geriye gittiği ve MÖ 6. yüzyılda devam ettiğini gösterir. Gri seramikte Madytos-Frigya ilişkilerinin karakteri; kuzeyden üst üste gelip Madytos'tan geçen Balkan ve Aiol göçleri, daha sonra kurulacak olan Frig Krallığı'nın Kuzey ve Doğu Ege etkileşim ağının seramik biçim ve süslemelerine nüfuzu ve Hellespontos İyon kolonizasyonu gibi her biri kendi içinde ve birbirleri arasında girift sorunları barındırır. Madytos'ta ele geçen Frigya bağlantılı gri seramikler, Kuzey ve Doğu Ege seramik etkileşim ağının kıyı bölgeler ve adalarla izole bir sistem olmadığını, gri seramikte görülen Frigya unsurlarının varlığından da anlaşıldığı üzere etkileşimin iç kesimleri de kapsadığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Madytos, Frigya, Gri seramik, MÖ 1. Binyıl, Etkileşim

* Bu makale, yazar tarafından 2021 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı'na sunulan "Troas Bölgesi Arkaik Dönem Gri Seramikleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bkz. Ayaz 2021. Maydos Kiliseteppe Höyüğü kazı malzemesinin çalışılması konusunda verdikleri izin ve ihtiyaç duyulan tüm teknik alt yapıyı sağlamalarından dolayı kazı başkanı Prof. Dr. Göksel SAZCI ve onun nezdinde; Dr. Öğretim Üyesi Meral Başaran MUTLU, Devrim ÇALIŞ SAZCI (M.A.), İpek ÖZDEN (M.A.), Engin DİRİK (M.A.) ve Abdüssamet KILIÇ başta olmak üzere emeği geçen tüm kazı ekibine teşekkürlerimi sunarım. Tez konusunu öneren, sonrasındaki süreçte özgür bir ortam sunarak çalışmanın objektif bilimsel sonuçlara ulaşmasında en büyük pay sahibi olan ve çalışmanın her anında desteklerini yanımda hissettiğim değerli hocam Prof. Dr. Nurettin ARSLAN'a, öneri ve desteklerinden dolayı Prof. Dr. Turan TAKAOĞLU ve Prof. Dr. Alptekin YAVAŞ'a teşekkürlerimi sunmak isterim.

**Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, mehmetayaz@comu.edu.tr.

Interaction Problems in Madytos 1st Millennium BC Gray Wares: Phrygian Relations

Abstract

The first millennium BC Gray Ware assemblage of Madytus share a series of similarities with the north-west Anatolian gray wares that was shaped under the influences of pottery and metal vessels of various cultures, in addition to the gray ware traditions of the Middle and Late Bronze Age in the region. This work in this sense aims to raise several questions on the gray wares from Madytus that recall the Phrygian pottery and metal vessels in relation to chronology and interactions. The pottery examined in this study implies that the relation between the gray wares from Madytus and the Phrygian vessels goes back to as early as the ninth/eighth centuries BC and lasted until the sixth century BC. The nature of relationships between Madytus and Phrygia in terms of gray wares contains problem involving Balkan and Aeolian newcomers from the north, the infiltration of the Phrygian pottery on the shapes and decorations of the pottery of the north-east Aegean interaction zone, and the Ionian colonization activities in the Hellespontus. The gray wares of Madytus with Phrygian influences indicates that the gray ware tradition representing the north-east Aegean interaction zone was not something peculiar to the coastal regions and the islands, since the Phrygian elements detected in the pottery assemblages show that this was extended to the inland regions.

Keywords: *Madytus, Phrygia, Gray Ware, 1st Millennium BC, Interaction*

Giriş

N. Bayne'in doktora çalışması (2000) ve daha sonra N. Spencer ile yayınladığı çalışma (Bayne-Spencer 2007), Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiğinin köken, biçim-süsleme repertuarı ve kronolojisi konusunda bazı karanlık noktaları aydınlatırsa da hâlâ yeteri kadar aydınlatılmamış noktalar vardır. Bunlardan biri, söz konusu seramiklerin Arkaik Dönem repertuarında yerleşmiş biçim ve süsleme kompozisyonlarının ne zaman, nerede ve nasıl geliştirildiği, diğeryse Frigya metal kap ve seramikleriyle olan ilişkilerinin kronolojik ve etkileşimsel yapısıdır. Doktora çalışmasında bu iki konuyu ele alan N. Bayne (2000: 264-268), seramiklerin Aioller tarafından geliştirildiği ve Frigya etkilerinin MÖ 700 sonrasındaki metal kap taklitleriyle birlikte yoğunlaştığı sonucuna varmıştır. Daha sonra N. Spencer ile birlikte yayınladıkları çalışmada seramiklerin Erken Demir Çağı'nda Aioller tarafından Lesbos Adası ve karşı kıyısındaki Madra Çayı bölgesinde geliştirilmiş olabilecekleri kuramını ön planda tutmuşlar, göçler sırasında kuzeyde (Troas) geliştirilmeye başlanıp Anadolu'nun batı kıyılarına taşınmalarını zayıf bir olasılık olarak görmüşlerdir (Bayne-Spencer 2007: 88-89). Antik göç anlatımları ve Geç Tunç Çağı tiplerinin Erken Demir Çağı'ndaki devamlılığını referans alarak bu kuramları öne süren söz konusu araştırmacılar, Trakya üzerinden Anadolu'ya geçerek Frig Krallığı'nın kurulmasında rol oynayacak Balkan halklarını Geç Tunç Çağı Troia seramiğini kesintiye uğratanlar olarak görmüşlerdir (Bayne-Spencer 2007: 88).

P. Ilieva (2018) MÖ 8. ve 7. yüzyıldaki seramik modalarının oluşumu ve taşınmasında Kuzey ve Doğu Ege kıyılarında yer alan koinede gezici şekilde çalışan seramik ustalarının rollerinin olabileceği kuramını ortaya atarak seramik etkileşim araştırmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Ilieva'nın kuramına göre ustalar gittikleri yerleşimlerdeki talepler doğrultusunda bazen boyalı bir seramiğin gri türevini, yine aynı doğrultuda tam tersini üretmiş olabilirler; bazen de bu uyarlamalar yerleşik atölyeler tarafından yapılmış olabilir.

Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramikleriyle benzer örnekleri ihtiva eden Madytos; antik kaynakların bildirdiği Trakya üzerinden gelen Balkan ve Aiol göç güzergahında yer alması, daha sonra bir grup Lesboslu (Aiol) tarafından iskân görmesi ve de Kuzey ve Doğu Ege etkileşim ağı (koine) içinde olması nedeniyle yukarıda özetlenen kuramlara katkı sağlayabilecek yerleşimlerdenidir. Bu çalışma, biçim ve süslemeleri bakımından benzerlerine Frigya ve/veya Balkanlarda rastlanan bir grup Madytos MÖ 1. binyıl gri seramiğindeki etkilerin yerleşime geliş yönündeki problemleri önceki paragraflarda değinilen kuramlar çerçevesinde tartışarak katkılar sunmayı amaçlar.

1. Maydos Kilisetepe Höyüğü

Madytos, eski adı Khersonesos olan Türkiye Trakyası'nın Çanakkale Boğazı (Hellepontos) kıyısındaki Maydos Kilisetepe Höyüğü'nde yer almaktadır. Çanakkale ilinin Eceabat ilçesindeki höyükte bilimsel kazılar 2010 yılından bu yana Prof. Dr. Göksel Sazcı başkanlığında sürdürülmektedir¹. İlk Tunç Çağı'nın III. evresinden

¹ Kazı başlangıcından itibaren sunulan raporlar için bkz. Sazcı 2012; Sazcı 2013; Sazcı 2014a; Sazcı 2014b; Sazcı 2016; Sazcı-Başaran Mutlu 2017; Sazcı-Başaran Mutlu 2019; Sazcı-Başaran Mutlu 2020.

itibaren iskân gören Maydos Kilisetepe Höyüğü adını, antik “Madytos”un yerli halk tarafından 1950’li yıllara kadarki söyleniş şekli olan “Maydos” ve üzerindeki Ortodoks cemaatine ait Aya Dimitri (Hagios Demetrios) kilisesinin birleşmesinden alır (Sazcı-Çalış Sazcı 2020: 18, 28). Strabon’a göre Madytos, kuzeydoğu komşusu Sestos ve Saros Körfezi’ndeki (Melas Kolopos) Alopekonesos ile birlikte birçoğu Lesbos’tan gelen Aioller tarafından iskân edilmiştir (Strabon VII.frg.56).

Bugün Eceabat ilçesinin merkezinde kalan Maydos Kilisetepe Höyüğü, yaklaşık 2 hektarlık bir alanı kapsamaktadır. 200 x 180 m genişliğinde olan ve deniz seviyesinden 33 m yüksekliği bulunan höyükte yaklaşık 14 m’lik bir kültür dolgusu ve bu dolgunun içerisinde kronolojik sekiz iskân tabakası tespit edilmiştir (Sazcı- Başaran Mutlu 2018; Sazcı-Çalış Sazcı 2020: 18, 28, 30, res. 17). Höyüğü kazan araştırmacılar, iskân tabakalarını yüzeyden derine gittikçe artacak şekilde numaralandırmışlardır. En dipte yer alan VIII. tabaka Erken Tunç Çağı’nın III. evresine tarihlenir (Sazcı 2020: 75-98). Onun üzerindeki VII. ve VI. tabakalar Orta Tunç Çağı, V. tabaka Geç Tunç Çağı’na aittir (Sazcı 2020: 75-98; Başaran Mutlu 2020a: 99-116; Başaran Mutlu 2020b: 117-146). Erken Demir Çağı’na tarihlenen IV. tabakadan (Sazcı-Çalış Sazcı 2020: 59-62, res. 53-59) sonra Geometrik (Geç) ve Arkaik Dönem yerleşmesinin kalıntılarının rastlandığı III. tabaka gelir (Aslan-Sazcı 2016). Onun üzerindeki Klasik ve Hellenistik Dönem yerleşmesini temsil eden II. tabakanın üstünde ise Bizans ve yakın dönem kalıntılarını kapsayan I. tabaka yer alır (Takaoglu 2020).

On yılı aşan kazı çalışmaları sonucunda höyükteki maddi kültür gelişim ve değişimi konusunda bazı bilgiler elde edilmiştir. Tekil Geç Kalkolitik seramik buluntularına rağmen höyükte bu çağda kapsamlı bir canlılıktan söz edilemez (Aslan- Sazcı 2016: 123). En altta yer alan en erken yerleşim (VIII. tabaka), İlk Tunç Çağı’nın III.evresine kadar eskiye giden mimari kalıntı ve bunlarla ilişkili buluntularla desteklenmiştir (Sazcı-Çalış Sazcı 2020: 28, 81-85). Geç Tunç Çağı’nın sonuna (V. tabaka) kadar höyükte kesintisiz biçimde süren yaşam, bu çağın sonunda yeni unsurlarla birlikte farklı bir yöne doğru evrilmiştir (Sazcı-Çalış Sazcı 2020: 58-62): IV. tabakada Tunç Çağı’ndan bilinen yerel mimari ve seramik geleneğinin yanı sıra; taşları ortostat şeklinde dikine yerleştirilmiş bina temelleri, el yapımı seramikte (Barbarian Ware) artış, siyah perdahlı yumrulu seramiğin (“Knobbed Ware” / “Buckelkeramik”) ortaya çıkışı bölgeye yabancı olan unsurlardır. Bunlar höyüğe Erken Demir Çağı’nda Balkan kökenli halkların yerleştiğinin fakat yerli halkın da höyükte yaşamını sürdürdüğünün göstergeleri olarak yorumlanmıştır.

IV. tabakada kültle ilişkili olduğu tahmin edilen bir çukurda ele geçen organik kalıntılara yapılan karbon testinin sonuçları Tunç Çağı’nın sonu ve Erken Demir Çağı’nın başlarını kapsayan MÖ 1127 – 931 tarihlerini vermiştir (Başaran Mutlu 2018: 125; Sazcı-Başaran Mutlu 2019: 154-155; Sazcı-Çalış Sazcı 2020: 62). Bu tarihler içinde kalan Erken Protogeometrik Dönem yerleşmesinin, kazılan alanlarda Geç Geometrik ve sonrasındaki yapılaşma nedeniyle tahrip olduğu tahmin edilmektedir (Aslan-Sazcı 2016: 132, 148). Protogeometrik ve Erken – Orta Geometrik Dönem buluntuları şimdilik bir mimari yapıyla ilişkilendirilememiştir. Çoğunlukla Geç Geometrik ve Arkaik tabakalarda ele geçen bu döneme ait buluntular, birkaç

EPG boyalı amphora parçası (Aslan-Sazcı 2016: 128, fig. 8c, kat. no. 13) ve Proto-geometrik-Geometrik boyalı seramiklerin formlarını paylaşanların yanı sıra Gordion tahribat tabakasındakilerle benzerlikleri nedeniyle onlarla çağdaş olabilecek gri seramiklerden öteye gitmemektedir. MÖ 9. yüzyıl ve 8. yüzyılın başlarına tarihli boyalı seramiğe höyükte henüz rastlanmamıştır (Aslan-Sazcı 2016: 123, 148).

Geç Geometrik Dönem'den (III. tabaka) itibaren höyükte boyalı seramiklerin sayısı görece artmakta ve artık bu seramikler mimari kalıntılarla da ilişkilendirilebilmektedir (Aslan-Sazcı 2016). Diğer Ege yerleşiminden bilinen ve Geometrik ve Arkaik Dönem'de Batı Anadolu'nun da karakteristik mimari unsurlarından olduğu tahmin edilen oval planlı yapılar Madytos'ta da görülmektedir (Aslan-Sazcı 2016: 125-140; Dirik 2021: 7-88).

2. Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. Binyıl Gri Seramiği Terminoloji Sorunu

Arkeoloji literatürüne “gri seramik” adıyla yerleşmiş olan seramik kaplar, MÖ 1. binyılda özellikle Kuzeybatı Anadolu kıyı yerleşimleri ve Kuzey Ege adalarında yaygın kullanılmışlardır. Grinin tonlarında yüzey renkleriyle karakterize olan bu seramikler, geleneksel olarak “Aiol gri seramiği” olarak adlandırılır çünkü antik kaynaklara göre Tunç Çağı'nda Yunanistan'da yaşayan Aioller, Troia Savaşı'ndan sonra yurtlarından göçerek Lesbos Adası ve Kuzeybatı Anadolu kıyılarına yerleşmişlerdir (Rose 2008). Arkeolojik kazılar bu coğrafyadaki yerleşimlerde gri seramiğin MÖ 1. binyılda yaygın seramik grubu olduğunu göstermiştir. Gri seramik esasen Kuzeybatı Anadolu'da Tunç Çağı'ndan kalan bir gelenek olduğu hâlde antik anlatımlardan dolayı bazı araştırmacılar için MÖ 1. binyıl örneklerini üretenlerin Aioller olduğunu kabul etmekten başka bir seçenek kalmamıştır. 19. yüzyılın sonlarında arkeoloji literatürüne giren Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramikleri, zamansal ve coğrafi bağlamda en geniş çerçevede N. Bayne'in 1963'te bitirip 2000'de yayınladığı doktora tezinde ele alınmıştır².

Kuzeybatı Anadolu kıyıları ve kıyıya yakın adalarda görülen MÖ 1. binyıl gri seramikleri geleneksel olarak Aiollere atfedilse de onlara etnik kimlik verme konusunda fikir birliği yoktur. Bazı araştırmacılara göre bu seramikler söz konusu coğrafyada Tunç Çağı'ndan kalan bir gelenek olduğundan, Aiollere ait olduklarını düşünmek hatalı bir yaklaşımdır (Lamb 1932: 1; Blegen vd. 1958: 147-148, 249-253; Körpe 2007; Danile 2011: 175). Bazı araştırmacılara göre ise antik kaynakların göç anlatımlarını doğrulayan üretim teknolojilerindeki değişimler (astar tekniği gibi) ve çağdaş Yunan boyalı seramikleriyle benzeşen yeni biçim ve süsleme kompozisyonları nedeniyle, MÖ 1. binyıl örneklerini üreten ya da yayan halk, artık bölgenin Tunç Çağı'ndan kalan yerli halkı değil, Troia Savaşı sonrasında Yunanistan'dan göçerek bölgeye yerleşen Aioller olmalıdır (Dörpfeld 1902: 555; Hertel 2007: 115-116; Bayne-Spencer 2007: 79, 88-89).

3. Madytos MÖ 1. Binyıl Gri Seramiği

Madytos'ta gri seramik Orta Tunç Çağı'nın geç dönemlerine tarihlenen yerleşim-de (VI. tabaka) ortaya çıkıp (Sazcı-Başaran Mutlu 2018: 145, fig. 6; Sazcı-Çalış Sazcı

2 Konuya değinen bazı yayınlar için bkz. (Gardner 1888: 47-48, 50-51, 65-66; Dörpfeld 1894: 102-116; Dörpfeld 1902: 308-312, 555, 573; Prinz 1908: 57-63; Lamb 1932; Blegen vd. 1958: 147-148, 249-253; Cook 1958/1959: 10-14; Gebauer 1992; Spencer 1995; Akurgal 1997: 14-15, 19-20; Uthli 1999: 77; Bayne 2000: 131-295; Polat 2002: 216, 222-223; Arslan-Sevinç 2003; Bayne-Spencer 2007; Hertel 2007: 115- 116; Danile 2011; Ayaz 2017; Takaoglu-Yaman 2019; Aslan vd. 2019: 204-208; Ongar 2021).

2020: 42) Arkaik Dönem'in sonlarına kadar kullanılmıştır. MÖ 1. binyıl gri seramiklerinin detaylı kronolojisi, höyüğün tabakalarındaki karışıklıklar nedeniyle henüz yeteri kadar anlaşılammıştır. Kuzeybatı Anadolu kıyısı ve kıyıya yakın Lesbos ve Tenedos gibi ada yerleşimlerindekilerle biçim ve süsleme bakımından benzerlikler taşıyan örneklerin çoğunlukla Madytos'un III. yerleşim katmanına ait olduğu düşünülse de bunların birçoğu geç dönemlerdeki inşa faaliyetleri nedeniyle daha üst katmanlara karışmıştır. III. yerleşim katmanı, MÖ 1127-931 (14C) tarihleriyle sonlanan IV. katmanı tahrip ederek inşa edilmiş oval yapılar ve bu yapıların kontekslerinde ele geçen buluntular (özellikle boyalı seramik) nedeniyle tıpkı Troia'nın VIII katmanı gibi Geç Geometrik ve Arkaik Dönem'e tarihlenmiştir. Höyükteki Erken Protogeometrik Dönem'e tarihli amphora gövdeleri, ait olmaları gereken IV. katmanında değil, üzerine binen katmanlarda (III-I) ele geçmiştir. Bu nedenle Protogeometrik boyalı seramiklerin IV. katmanda ayrı bir iskâna işaret edip etmediği henüz anlaşılammıştır. Höyükteki iskânla ilgili başka bir sorun da MÖ 9. yüzyıl ve 8. yüzyılın başlarına tarihli boyalı seramiğe rastlanmamasıdır. IV. tabakanın sonlanışını belirleyen 14C tarihi (MÖ 1127-931) ve söz konusu Protogeometrik amphora gövdeleri, geç katmanlarda (III-I) ele geçen gri seramiklerden bazılarının alt katmandan karışan Geç Geometrik'ten (MÖ 750 civarı) daha erken buluntular olabileceğinden şüphelenmemize neden olmaktadır.

Kuzeybatı Anadolu gri seramikleriyle biçimsel ortaklıkları olan Madytos MÖ 1. binyıl gri seramikleri -Tunç Çağı öncülleri gibi- çoğunlukla çarkta üretilmiştir. Höyükte az sayıda örnek dışında, ağırlıklı olarak kırık ele geçen bu seramiklerin üretim teknolojileri konusunda genellemeler yapmak risklidir. Çünkü eldeki kırık örnekler, kapların bütününe sahip olduğu mineral içeriği, renk ve astar/perdah hakkında yanıltıcı olabilir. Kırık örnekler üzerindeki gözlemlerimiz şunlardır: Kil renkleri ağırlıklı olarak orta gri, nadiren grinin koyu tonunda ve bazen kahverengimsi ya da gri/kahverengi çekirdekli olabilmektedir. Bunların dışında nadiren açık gri killi örnekler görülebilmektedir. Genellikle büyük boyutlu içeriklerden arındırılmış olan bu seramiklerde çeşitli miktarda minik gümüş mika ve kuvars içeriği karakteristiktir. Birçok örnekte çeşitli miktarda minik kalker, nadiren az miktarda minik altın mika görülebilmektedir. Yüzeyler sıklıkla kil renginde ya da daha koyu tonlu parlak astar/perdahlıdır. Açık renk yüzeyliler, cam parlaklığına ulaşan ya da özensiz astar/perdahlılar nadir görülür.

3.1. Madytos MÖ 1. Binyıl Gri Seramik Biçimlerdeki İlişkiler

Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramik biçim ve süslemelerinde diğer seramik gruplarının etkilerini inceleyen N. Bayne, bunlar arasında Geç Tunç Çağı tek renkli (gri ya da kırmızı) seramiklerinden miras kalan tiplerin yanı sıra çağdaşları olan Yunan boyalı seramiği (İyonya, Aiolis, Yunanistan anakarası vb.), Frig seramik ve metal işçiliği ile Makedonya ve Teselya tek renkli seramiğini saymıştır (2000: 264-265). Madytos'taki gri seramikler ağırlıklı olarak kırık ele geçmektedir. Seramiklerin tam formları anlaşılmadığı için diğer seramik gruplarıyla ilişkilerini kesin biçimde belirlemek mümkün olmasa da birkaç karakteristik örnek üzerinden bazı yorumlar yapılabilir: Madytos'ta (Proto?) Geometrik Dönem'den en azından MÖ 6. yüzyılın

ortaları ya da sonlarına kadar diğer bölgelerdeki seramik gruplarıyla ilişkili gri seramik biçim ve süslemelere rastlanabilmektedir. Bunlar arasında Protogeometrik (?) ve Geometrik Dönem boyalı seramiği, Frigya metal kap ve seramiği, G 2-3 seramiği ve İyonya boyalı seramiği gibi gruplar sayılabilir. Bazı gri seramik tiplerinin benzerlerine birden fazla grupta rastlanabilmektedir. Bu durumun “Kuzey ve Doğu Ege Etkileşim Ağı (Koinesi)” başlığında kısaca değinilecek olan seramik modalarının yayılım sistemiyle ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Alttaki başlıkta makalenin konusu olan Frigya metal kap ve seramikleri ayrıca ele alınacağı için bu başlıkta onlar hariç tutulmuştur.

Madytos'ta Geç Geometrik Dönem öncesinde görülen en karakteristik tiplerden ikisi, skyphos (Fig. 1.1)³ ve krater skyphos (Fig. 1.2)⁴ türü kaplardır. Bunlar Yunan Protogeometrik yerleşimlerinde ele geçen siyah tek renkli ve boyalı skyphoslar ile ilişkili olabilir⁵. Skyphoslar dışında Lesbos'ta benzerine (Lamb 1931/1932: pl. 21.12, 14; Bayne 2000: 207, fig. 61.1) rastlanan ve “huni” biçimli ağız formundan dolayı Protogeometrik boyalı örnekler ile ilişkili olabilecek bir gri amphora (Fig. 1.3)⁶, bu çağda Madytos'un Ege Protogeometrik Dönem yerleşimleriyle ilişkisini gösterebilir. Skyphos ve amphora gibi söz konusu gri seramik biçimleri, Protogeometrik ve Erken- Orta Geometrik Dönem'de nadir boyalı seramiğe rağmen daha önce bilinenlere kıyasla daha gelişmiş bir yerel üretim ya da bölgesel üretim/tüketim ağına dahil olan bir Madytos resmi ortaya koyma potansiyeli bakımından değerlidir.

Kuzey Ege yerleşimlerinde MÖ 8. ve 7. yüzyılda bazı gri seramik tiplerinin G 2-3 seramiklerinin biçimlerini paylaştığı görülür (Ilieva 2018; Takaoglu-Yaman 2019: 334-335). Bu durum Madytos'taki bazı gri seramikler için de geçerlidir (Aslan-Sazcı 2016: 142). Madytos gri seramiğinin G 2-3 seramikleriyle ilişkisinin ne zaman başladığı şimdilik detaylı araştırılmamıştır. Fakat, MÖ 750-575 yıllarına tarihlenen kontekstlerde bu özelliklere sahip testi parçalarına rastlandığı söylenebilir (Fig. 1.4-5)⁷.

Madytos'taki bazı gri seramik tiplerinin benzerlerine İyonya yerleşimlerindeki boyalı seramiklerde rastlanır. İyonya ile biçimsel bağlantılar Khios, Samos ve Klazomenai gibi yerleşimlerdeki boyalı seramiklerle kurulabilmekteyken bazen İyon yerleşimlerinde kullanılmış gri ve kırmızı tek renkli seramiklerle de olabilmektedir. İyonya seramikleriyle en erken bağlantılara işaret eden gri seramik örnekleri (Fig. 1.6)⁸ Madytos'ta MÖ 750-650 yıllarına tarihli boyalı seramiklerin ele geçtiği kontekstlerden gelmekte, MÖ 650-575 civarına tarihlenen kontekstlerde bağlantıların sürdüğü düşünülmektedir (Fig. 1.7-10)⁹.

- 3 III. Katman (?), Alan no.: D4/2 25.1.4; Aç: 14 cm; Kil: 5Y 4/1 (yoğun iri kalker, minik gümüş mika); Yüzey: dış yüzey parlak Gley 1 2.5/N astar/perdahlı.
- 4 IV. Katman, Alan no.: D3/4 54.1.20; Aç: 20 cm; Kil: 2.5Y 5/2 (yoğun minik gümüş mika ve kuvars); Yüzey: tüm yüzey hafif parlak 2.5Y 5/2 astar/perdah.
- 5 Lefkandi örnekleri için bkz. Catling-Lemos 1990: pl. 11-12, 46-49. Troia'da en geç Geometrik Dönem'e tarihlenen kontekstlerde skyphosların bazıları Geç Tunç Çağı'na ait olabilecek gri renklerinin dışında devetüyü renkleri de (tan ware) görülür. Bkz. Aslan vd. 2019: pl. 24.170, pl. 25:178, pl. 33.226, 231. Lesbos-Eresos'ta ele geçen bir örnek için bkz. Zachos 2012: 313, fig. 16.1.
- 6 IV. (?) - III. Katman, Alan no.: D4/4 81.1.1; Aç: yak. 13,4 cm; Kil: 5Y 4/1 çekirdekli Gley 1 2.5/N (az minik gümüş mika, kuvars ve kalker); Yüzey: dış, Gley 1 5/N parlak astar/perdahlı.
- 7 4- bkz. Aslan-Sazcı 2016: 126, kat. no. 5, fig. 6e. 5- bkz. Aslan-Sazcı 2016: 133, kat. no. 23, fig. 12c.
- 8 I. Katman, Alan no.: D4/3 39.1.3; Aç: 22 cm; Kil: gri (2.5Y 4/1) (az minik kalker ve gümüş mika); Yüzey: dış parlak 2.5Y 5/1 astar/perdahlı.
- 9 III. Katman, Alan no.: D4/2 244.1.1; Aç: 13,5 cm; Kil: 5Y 5/1 (yoğun minik gümüş mika ve kuvars); Yüzey: dış, 5Y 5/1 parlak astar/perdahlı. 8- III. Katman, Alan no.: D4/4 191.1.15; Aç: 17 cm; Kil: 2.5Y 5/1 (az minik gümüş mika ve kuvars); Yüzey: dış yüzey 2.5Y 5/1 parlak astar/perdahlı. 9- bkz. Aslan-Sazcı 2016: 138, fig. 17e, kat. no. 42. 10- bkz. Aslan-Sazcı 2016: 140, fig. 19d, kat. no. 46.

3.1.1. Madytos MÖ 1. Binyıl Gri Seramiğinde Frig Metal Kap ve Seramikleriyle İlişkili Tipler

Madytos gri seramiklerinde Frigya ilişkileri, kronolojik ve etkileşimsel açıdan iki başlıkta toplanabilecek nedenlerden dolayı sorunludur.

Birinci sorun, Madytos-Frigya seramik etkileşiminin bir bölümünün MÖ 1200 civarında Hititlerin yıkılışının ardından Balkanlar ile Orta Anadolu arasında açılmış olabileceği ileri sürülen göç ve ticaret koridorundan gerçekleşmiş olma potansiyelidir. Bu etkileşim potansiyeli de kendi içinde sorunları barındırır:

a- *Trakya üzerinden Anadolu'ya giren Balkan kavimlerinin Madytos'un IV. iskân katmanında görülmesi nedeniyle gri seramik üzerindeki nüfuzlarının ilk göçlerle birlikte başlama ve bir süreliğine devam etme olasılığı:* Seramiklerde Balkanlar-Gordion etkileşimi üzerinde duran K. Sams, bu etkileşimin MÖ 1. binyıl ortalarına kadar sürmüş olabileceğini ileri sürmüştür (Sams 1994: 20-21; ayrıca bkz. Rose 2008: 411; Hnila 2012: 215-216, dn. 761).

b- *Madytos gri seramikleriyle analogiler kurulan Gordion'daki yerleşme kronolojisinin tartışmalı olması:* Madytos gri seramiklerinin benzerlerine rastlanan Gordion'daki tahribat tabakası, önceleri MÖ 700 civarına tarihlenirken (1994: 196) yerleşimdeki organik kalıntılara yapılan arkeometrik analizlerin ardından bu tahribat MÖ 800 civarına çekilmiştir (Voigt 2009; Sams 2012: 57, Table 5.1).

İkinci sorun ise Frigya ilişkili gri seramik etkilerinin bir bölümünün Madytos'a Kuzey ve Doğu Ege etkileşim ağı (bkz. s. 17-18) üretim dinamikleri yoluyla dolaylı şekilde girmiş olma ihtimalidir. Madytos'ta ele geçen ve prototiplerinin Frigya'daki metal ve seramik kaplar olduğu kabul gören benzer seramik (boyalı ya da gri) ve süslemelere, Batı Anadolu'daki İyonya, Aiolis, Lidya ve Karia boyalı seramiği ile bu bölgelerin bazılarındaki gri seramiklerde rastlamak mümkündür (Coldstream 2003: 248-249; Özgünel 2006: 71-73; Coldstream 2008: 378-379; İren 2009: 82, 88-90, table 1-3; Gürtekin-Demir 2014). Yani, Madytos'taki bazı gri seramik tipleri Frig kaplarını taklit eden Batı Anadolu'daki modalar çerçevesinde üretilmiş olabilir.

Madytos-Balkan ilişkilerinin Tunç Çağı sonrasındaki göçlerle birlikte başladığı, höyükteki mimari değişim ve gri seramik dışındaki buluntular nedeniyle güçlü bir olasılık olarak karşımızda durmaktadır. Fakat gerek şimdiye kadar yapılan kazılarda elde edilen buluntuların az bir miktarını inceleyebilmemiz gerekse de Madytos'un Erken Demir Çağı'nda Balkanlar – Frigya arasındaki göç ve iletişim güzergahı üzerinde kalmasından kaynaklanan karışıklıklardan dolayı, çoğunlukla Frig devlet oluşumundan (Voigt-Henrickson 2000: 41, 46ff, Table 1) sonraya rastlayan katmanlarından (III.-I. Katman) gelen ve Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiğinde de benzerlerine rastlanan birkaç örneği sunmak istiyoruz:

İçe Dönük Ağızlı Kâseler (Fig. 2.11-12): İçe dönük ağızlı kâseler biçimsel olarak birbirileri ile ilişkili gibi gözükseler de gövdenin aldığı kavis, dudak kesiti, kulp sayısı (tek ya da çift) ve gövde dekorasyonları gibi detaylarda farklılaşan çeşitli türevleri olabilmektedir. Kâseler bazen gövde merkezi ya da dudağa yakın alanlarda kazıma yatay yiv ya da dalga süslemelerle dekore edilebilir. Burada biçimsel olarak birbirleriyle bağlantılı iki tip üzerinde durmak istiyoruz.

Kanca Ağızlı Kâse (Fig. 2.11)¹⁰: Bu kâse tipi, gövdesi kazıma yatay yivlerle dekore edilmiş (yivsiz de olabilir), yatay kulp (tek ya da çift) ve kanca gibi içe döndürülmüş ağızla karakterizedir. Bir örnek, I. Oval Yapı'nın batısında, dip noktası bu yapının zemin seviyesi düzlemine denk gelen bir alanda bulunmuştur¹¹. Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramik grubu içinde değerlendirilebilecek benzer kâseler Troas, Lesbos (Lamb 1932: 6, fig. 2.19), Smyrna (Bayne 2000: 160)¹² ve Pitane (Bayne 2000: 194, fig. 55.10-11) gibi yerlerde ele geçmiştir.

Kâselerin çeşitli renk ve süslemeli türevleri Balkanlarda en azından Geç Tunç / Erken Demir Çağı'ndan MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine kadar görülmektedir (Casson 1919: 24, fig. 18-19; Heurtley-Hutchinson 1925/1926: pl. XXa.3; Hänsel 1976: Taf. XVIII.12; Nikov 2012). Gordion'da ele geçen Erken Demir Çağı'na (MÖ1100-950) ait devetüyü renkli kulpsuz bir örneği ele alan Voigt ve Henrickson, kâselerin Güneydoğu Anadolu'da yaygın olduklarını ifade eder (2000: 45-46, fig. 5.1). Gordion tümülüslerinde kâselerin kulpsuz bir örneği görülürken (Körte-Körte 1904: 66, abb. 40, no. 44.) yerleşim tabakalarında ele geçen birçok örnek Sams tarafından yayınlanmıştır (1994: pl. 25-35).

Kuzeybatı Anadolu gri seramiklerindeki kanca ağızlı kâseler ile Gordion'dakiler arasında biçimsel benzerlikler bulunmaktadır. N. Bayne (2000: 143-144, 245), kâselerin Kuzeybatı Anadolu'da Orta Tunç Çağı'ndan itibaren nadir görüldüğünü fakat Beycesultan'da yaygınlığını koruduğunu ifade eder. Bu nedenle hem Frigya tek renkli seramiği hem de Kuzeybatı Anadolu gri seramiğindeki kâselerin Beycesultan Tunç Çağı seramiğinden esinlenilmiş olabileceğini düşünür (Bayne 2000: 144). Fakat, hem Balkan yerleşimleri hem de Frigya ve Güneydoğu Anadolu'daki örnekler, bu kâserin daha geniş bir etkileşim ağına yayıldıklarını ortaya koymaktadır.

Yivli Kâse (Fig. 2.12)¹³: İkinci tip, sade dikey bir ağızla sonlanan küresel gövde ve ağız yakın alanda kazıma yatay yivlerle karakterize kâsedir. Kâselerin bir örneği I. Oval yapının altında, IV. yerleşim katmanının sonlanışını belirleyen çukurlardan birinde ele geçmiştir¹⁴. Yerleşimde bu kâseler ile ilişkili olabilecek, gövdesinde yumuşak ya da sert bir profile sahip yivli ya da yivsiz başka kâse / tabaklar da görülmektedir.

Yivli kâselerin çeşitli renklerde imal edilmiş örnekleri, İtalya'dan İran ve Transkafkasya'ya kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada yayılım göstermektedir. Bu tip içerisine dahil edilebilecek gri seramik grubunda üretilmiş örnekler Sicilya'da Syrakusa (Frasca 2015: 274, fig. 9-12.); kuzey Makedonya'da Prilep (Polat 2002: 96-97, lev. 45.5); Kuzeybatı Anadolu kıyılarında Assos (Ayaz 2021: 774-775, lev. 7-8, As 14-32), Pyrrha (Utili 2002: 147, abb. 5.43), Antissa (Lamb 1931/1932: 55, Fig.8.25), Mytilene (Bayne 2000: 214, Fig. 62.7¹⁵; Akheilara 2012: 62, fig. 9), Methymna (Buchholz 1975: 97, abb. 28q), Rhoiteion¹⁶, Işıldak Tepe¹⁷, Smyrna (Bayne 2000: 161, 168, fig. 44.6), Khios-Emporio (Boardman 1967: fig. 79.394-395; 84.464-465) gibi yerleşimlerde görülür. Madytos'a yakın sayılabilecek Karadeniz'in batı kıyısında da

10 Alan no.: D4/3 27.1.3; Aç: 16 cm; Kil: 5YR 5/1 (iyi arındırılmış); Yüzey: tüm yüzey hafif parlak Gley 1 4/N astar/perdahlı.

11 Kâsenin bulunduğu alandaki diğer seramikler kronolojik olarak homojen değildir. Alanda MÖ 8.(?)7.-6. yüzyıl boyalı seramiği yoğun olmak üzere az sayıda Erken Demir Çağı ve MÖ 5. yüzyıl (?) seramikleri belirlenmiştir.

12 Bkz. bu sayfadaki 7. Incurving rim bowls.

13 Alan no.: D4/4 447.1.15. Bu alanın (çukur) katmanı için bkz. Başaran Mutlu 2018: 258. Aç: 19 cm; Kil: Gley 1 5/N (az minik kalker ve gümüş mika/kuvars); Yüzey: dış Gley 1 2.5/N, iç Gley 1 5/N hafif parlak astar/perdahlı.

14 Çukur, 14C tarihlemesinin MÖ 1127-931 yıllarını verdiği çukurun yanında yer almaktadır. Bkz. Başaran Mutlu 2018: 127, şek. 3.43 (Ortadaki çukur). Başaran Mutlu, çukurun üst bölümünün MÖ 930'lardan sonra tıraşlandığı, bu tıraşlamanın ardından çukurların üst seviyesine bir taş döşeme yapıldığı ve MÖ 750-650 yıllarına tarihlenen I. Oval Yapı'nın da bu döşemenin üzerindeki seviyelerde inşa edildiğini ifade eder. Bkz. Başaran Mutlu 2018: 130. Bu nedenle yivli kâsenin çukurların tarihi olan MÖ 1127-931 yıllarına mı yoksa MÖ 930'lardan sonra yapılan tesviye çalışmasında üstten karışan buluntulardan mı ait olduğu kesin değildir.

15 Bu örnek olasılıkla daha sığ bir kâse ya da tabak olabilir.

16 Bkz. Ayaz 2021: 774, lev. 8, Rho 2. Bu örnekte ağız hafif içe dönük yapılmıştır.

17 Bkz. Ayaz 2021: 774, lev. 7, Iş 1. Bu örneğin gövdesinde yumuşak bir profil görülür. Bu profil nedeniyle alt gövde konik bir form kazanmıştır. Yazar, Doç. Dr. Derya Yılmaz'a Çanakkale İli Merkez İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırma Projesi'nde rastladığı örneğin çalışılmasına verdiği izinden dolayı teşekkürlerini sunar.

benzer gri kâseye (tabak?) rastlanmaktadır (Nikov 2012: fig. 9.7).

Yivli gri kâselerin kullanımının hangi zaman dilimini kapsadığı kesin değilse de özellikle MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda yaygın oldukları, fakat aynı zamanda Erken Demir Çağı'na kadar geriye gitme potansiyellerinin olduğu da söylenebilir. Antissa'daki örnekler MÖ 10. yüzyıl – MÖ 700'e tarihlenen erken apsisli yapı ve MÖ 6. yüzyıl duvarı tarafından tahrip edilen geç apsisli yapıdaki tabakalardan karışık biçimde geldiğinden buradaki tarihleri kesin değildir (Bayne 2000: 200-201). Methymna'da ele geçen kâse Buchholz tarafından MÖ 7. yüzyılın başına tarihlenmiştir. (1975: 97, Abb. 28q). Khios'ta en geç MÖ 600 civarına tarihlenen tabakalarda, kâselerin hem kırmızı hem de gri killi örnekleri ele geçmiştir (Boardman 1967: fig. 79.394-395; 84.464-465). Smyrna'dakilerin tarihleri belirlenememiştir (Bayne 2000: 161, 168, Fig. 44.6). Prilep'teki kâse MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine tarihli Korinth aryballosu ile birlikte ele geçmiştir (Polat 2002: 96-97, lev. 45.5). Syrakusa nekropolisindeki örnekler ise MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenen mezarlarda bulunmuştur (Frasca 2015: 274, fig. 9-12).

Syrakusa'da bulunan yatay iki kulplu yivli gri kâsenin Frig metal omphalos kâselerinden esinlenmiş olabileceği ileri sürülmüştür (Frasca 2015: 86, dn. 19; Young 1981: pl. 71). Gordion tahribat tabakalarında kilden üretilmiş yivli kâseler görülse de bunlar tıpkı tümülüslerde bulunan metal örnekler gibi kulpsuzdur (Sams 1994: pl. 27.495, 35.521). Yivli kâselere yukarıda sayılan coğrafya dışında Doğu-Güneydoğu Anadolu, Kuzeypatı İnan ve Transkafkasya'da da rastlanır. Bu bölgelerde çeşitli kil renkleriyle üretilmiş çeşitli türevlerin MÖ 1200 civarından başlayarak MÖ 600 civarına kadar kullanıldığı bilinmektedir (Erdem 2012).

Yukarıda da değinildiği gibi kâselerin Kuzeypatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiklerinde en erken ne zaman üretildiği şimdilik bilinmemektedir. Farklı renklerde üretilmiş örneklerin Frig Krallığı çevresindeki bölgelerde yayılımı ve Gordion'daki tahribat tabakasında ele geçen buluntular, kâselerin Kuzeypatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiğine yerleşmesinde bu krallığın metal kaplarının rolünün olduğunu düşündürmektedir.

Dirsekli (?) Derin Kâse (Fig. 2.13)¹⁸: Frig kaplarıyla ilişkili dördüncü tip, merkeze yakın noktada yumuşak profile (?) sahip, hafif dışa eğik, uzun üst gövdeli ve geniş ağızlı olup yumru şeklinde şişkinleştirilmiş bir dudağa sahiptir. Kâse, Madytos'un III. katmanında yer alan MÖ 650-575 yıllarına tarihli III. Oval Yapı'nın tabanında bulunmuştur¹⁹. Bu kâsenin Kuzeypatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiğindeki benzerleri Assos'ta görülür (Bayne 2000: 236, Fig. 67.2 (?); Uti 1999: 324, abb. 39.697)²⁰. Assos kâseleri dudağa bitişik ya da hemen altından bağlanmış yuvarlak kesitli iki yatay kulplu ve üzerlerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Madytos kâsesi dudağın hemen altında iki yatay kazıma yiv işli olmasıyla Assos kâselerinden farklılaşmaktadır. Hem Madytos hem de Assos'taki kâseler olasılıkla Gordion'daki tahribat tabakasında ele geçen elde üretilmiş gri seramiklerle ilişkilidir (Sams 1994: fig. 2.63, 65). Madytos kâsesi ile Gordion'dakiler arasında görülen en az yüz elli yıllık zaman farkı dikkat çekicidir. Bu fark Madytos kâsesinin III. Oval Yapı'nın MÖ 650-575 yıllarına tarihlenen tabanındaki daha erken buluntulardan oluşundan kaynaklanı-

18 Katalog bilgileri için bkz. Aslan-Sazcı 2016: 141, kat.no. 49, fig. 20c

19 Bkz. Aslan-Sazcı 2016: 141, kat.no. 49, fig. 20c.

20 Bunlar dışındaki bir kâse akropoliste ele geçmiştir. Bkz. Ayaz 2021: 778, lev. 11, As 53.

bileceği gibi üretiminin Kuzeybatı Anadolu MÖ1. binyıl gri seramiğinde uzun bir süre devam etmesini gösteriyor da olabilir.

Yayvan Tabak (Fig. 2.14)²¹: Üçüncü tip, hafif içe dönük, yuvarlatılmış dudaklı ve yayvan gövdeli tabak formundadır. Tabak, MÖ 650-575 yıllarına tarihlenen II. Oval Yapı'nın ilk evre zemininde ele geçmiştir. Troia'da MÖ 700-650 yılına tarihlenen kontekstte bir benzerine rastlanmıştır (Aslan 2009: 44, 54, pl. 3.46). Ayrıca Smyrna, Pitane ve Daskyleion gibi Batı Anadolu yerleşimlerinde bu tabakların varlığı bilinmektedir (Bayne 2000: 167, fig. 43.1-4; Polat 2002: 74, lev. 28).

Yayvan tabakların prototipi olasılıkla Gordion'da III numaralı tümülüste görülen ayaklı tabaktır (Körte-Körte 1904: 66, abb 41.36). Bu tabaklar, MÖ 7. yüzyıl sonu ile 6. yüzyılın ilk yarısında Batı Anadolu boyalı seramiğinde bol miktarda üretilmiş, boyalı örnekler hem Madytos hem de yakınındaki Parion, Paisos, Arisbe, Abydos ve Troia gibi Hellespontos kıyı yerleşimlerinde ele geçmiştir (Posamentir vd. 2009; Aytaçlar-Kozanlı 2012: 105-109; Arslan 2017: 138, fig. 16.3-5; Kasapoğlu 2019: lev. 96-105). Madytos gri tabağının prototipinin III. Tümülüs'te görülen Frig tabağı olabileceği düşünülse de Madytos ustaları bu tabağı doğrudan Frig tabağı etkisinde değil, Hellespontos'taki İyon kolonizasyonu zamanında yerleşimde yaygınlaşan Orientalizan tabakların etkisinde üretmiş de olabilir.

Boyunlu Kâse (Fig. 2.15)²²: Bu kaplar, küresel gövdeli, gövdenin üst bölümünde bir içbükeylikten (boyun) sonra dışa çekik ağzın geldiği kâselerdir. Boyun bölümünde şişkin bir yiv yer alır. Burada verilen Madytos örneği, Madytos IV. ve III. yerleşim katmanına ait seramiklerin karışık olduğu bir alanda ele geçmiştir²³. Başka bir örneğe ait ağız ve kaide parçaları ise IV. katmana tarihlenen alanlarda bulunmuştur²⁴.

N. Bayne Smyrna'da ele geçen tek kulplu, daha kalın cidarlı ve keskin hatlı profilli Protogeometrik Dönem kaplarını Aiol gri seramiği içinde değerlendirir (2000: 164, Fig. 40.1-2). Araştırmacı bunları "kadeh" olarak tanımlayıp Keramaikos'taki boyalı Protogeometrik örnekler ile ilişkilendirir (2000: 143, dn. 589). Diğer taraftan, bu kadehler gibi boyunlu olmalarına rağmen ayrı bir tipi yansıttığını ileri sürdüğü dirsekli kapların (Madytos kâsesiyle benzer) MÖ 2. binyıl repertuarından MÖ 1. binyıla aktarıldığını, Demir Çağı'ndaki erken türevlerinin nadir olduğunu ve daha geç olan serilerin Gordion'daki kâselerinden geliştirilmiş olabileceğini düşünür (Bayne 2000, 143, shape 6; Gordion için bkz. Sams 1994: 44-48, pl. 14-23). Gordion kâselerini çalışan Sams ise oradakilerin Erken Demir Çağı el yapımı seramiklerinden (Balkan seramiği) türemiş olabileceğini ileri sürer (1994: 44). İlk örnekleri Troia'nın VIIb katmanında görülen A67, bu kâseler ile ilişkili olabilir (Blegen vd. 1958: 161, fig. 214a).

Süslemeler (Fig. 2.16-18): Madytos MÖ 1. binyıl gri seramiklerinde kazıma ve metal kaplardan esinlenen plastik süslemeler olabilmektedir. Özellikle üçgen ve meander gibi kazıma süsleme öğeleriyle bir kompozisyon oluşturması bakımından Lesbos ve Troas yerleşimlerindekiler ile paralellik gösteren Madytos gri seramiklerinin Frigya'daki Gordion ve Yazılıkaya'dakilerle de bağlantıları bulunmaktadır.

a- Kazıma Üçgen ve Zikzaklar (Fig. 2.16-17):

Pişirme işlemi öncesi ıslak kap yüzeyine kazınmış üçgen ve zikzak süslemeleri

21 Katalog bilgileri için bkz. Aslan-Sazcı 2016: 132, kat.no. 20, fig. 11d.

22 Alan no.: E 4/3.137.1.1; Aç: 25 cm; Kil: 10YR 3/1 (yoğun minik g. mika/kuvars); Yüze: tüm yüzey parlak 2.5 Y 5/1 parlak astar/perdahlı.

23 Bu alanda, bu seviyelerde Madytos III. seramikleri çok azdır.

24 Kâse için bkz. Ayaz 2021: 794, lev. 16, Ma 8. Söz konusu kâsenin ağız-gövde ve kaide-gövde bölümüne ait iki kırık parçası ele geçmiştir. Alan no.: D4/3.63 ve 64. Bu alanların katmanları için bkz. Başaran Mutlu 2018: 258.

Madytos'ta görülmektedir. Bunlardan yalnızca iki örnek üzerinde durmak istiyoruz.

a1- (Fig. 2.16)²⁵: Gri seramiklerdeki kazıma süslemelerin bir türü, iç içe üçgen ya da zikzak olarak tanımlanabilir. Bu süsleme ıslak kap yüzeyine yatay dizi hâlinde işlenmiştir. Burada çizimi verilen gövde parçası, Bizans Dönemi'nde açılmış bir çukurun çevresinde ele geçmiştir²⁶. Madytos örneğiyle ilişkili süslemelerin benzeri ya da türevleri, Troia'daki çark yapımı gri ve kırmızı killi seramiklerin yanı sıra Troia VIIb1 ve VIIb2 katmanlarında el yapımı seramiklerde görülmekte, bu tür süslemeli seramikler söz konusu yerleşimdeki Geometrik Dönem kontekstlerinden gelmeye devam etmektedir²⁷. Troia dışında Madytos'un karşı kıyısında yer alan Arisbe'deki yüzey araştırmalarında bulunmuş bir gri kadeh/maşrapa parçasında işlenmiş süsleme Madytos örneği ile paralellik göstermektedir²⁸. Lesbos'taki Klopedi'de bu süslemenin merkezine dikey bir çizgi eklenmiş türüne MÖ 8. yüzyıl ortalarına tarihlenen gri bir dinos üzerinde rastlanmıştır (Rougoy vd. 2017: 117, fig. 13). Bu tür süslemeler Frigya'da da görülür. Özellikle Yazılıkaya'da Madytos'takine benzer ya da detay farklılıkları olan türümlere rastlanmaktadır (Haspels 1951: pl. 31b.4, 34a.6-7, 34b.7, 9-10).

a2- (Fig. 2.17)²⁹: Kazıma üçgen ve zikzak süslemelerinin ikinci türü dış hatları bir çizgiyle belirlenip içi eğik çizgilerle taranmış yatay üçgen dizisidir. Bu süsleme, Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiğinde genellikle kütle ilişkilendirilen büyük boyutlu kaplarda meander, zikzak, dalga, balık kılıcı ve diş/üçgen gibi kazıma, baskı ve kabartma tekniğinde yapılmış süslemelerle çeşitli kompozisyonlar oluşturacak şekilde işlenmiştir.

Eğik çizgi, taralı üçgen dizi süslemeli bir gri seramik gövde parçası (dinoskrater?) yerleşimin I. katmanında ele geçmiştir. Kabın üzerinde başta söylendiği gibi üçgen dizilerine kazıma yatay meander dizisi eşlik etmektedir. Eğik çizgi taralı üçgen dizilerine Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiğinde şimdiye kadar Madytos dışında Troia, Assos ve Lesbos'taki Antissa, Pyrrha ve Klopedi gibi yerleşimlerde rastlanmıştır. Söz konusu yerleşimlerdeki örneklerin genellikle karışık tabakalarda ele geçmesi nedeniyle ortaya çıkış ve kronolojik gelişimleri belirlenememiştir. Troia'daki bir örnek Geometrik Dönem'e tarihli kontekstte ele geçmiştir (Aslan vd. 2019: 317-318, pl. 34.242). Blegen kazılarında VIII. katmanda bulunan örneklerin Geç Geometrik Dönem'de Batı Kutsal Alan'da yapılmış ayinlerle ilişkili olduğu tahmin edilmektedir (Blegen vd. 1958: 276, Fig. 301. 9a-b, 10, 13). Yerleşimin D9 sektöründeki bir örnek ise buradaki MÖ 625-600/575 yıllarına tarihlenen tabakada ele geçmiştir (Aslan 2002: 112, pl. 16.120). Assos'taki örnekler Akropolis'teki (Proto?) Geometrik Dönem'den MÖ 6. yüzyıl içlerine kadar tarihlenen buluntuların karışık olduğu bir çöp çukurunda³⁰ ele geçmiştir (Ayaz 2021: 800, lev. 33, As 196-197). Antissa'daki örnekler, MÖ 10. – 8. yüzyıl aralığına tarihlenen erken apsisli yapıda bulunmuştur (Lamb 1931/1932: 52, fig. 6a-c). Pyrrha'dakilerin Tunç Çağı ya da MÖ 700 civarına ait olduğu ileri sürülmüştür (Utili 2002: 156, no. 66-68). Klopedi kutsal alanında tama

25 Alan no.: D5/1.44.1.42, Gç. yak. 46 cm; Kil: 5Y 3/1 (yoğun minik gümüş mika/kuvars; Yüzey: dış parlak 5Y 4/1 astatar/perdahlı.

26 Bu alanda bu seviyelerin yaklaşık 1 m altında IV. katman yapıları yer almaktadır. Alandaki seramikler çoğunlukla Madytos IV. ve III. katman örnekleridir.

27 Troia'daki VIIb1 katmanından gelen örnek için bkz. Hnila 2012: 67, no. 69. Troia VIIb2 katmanındaki bazı örnekler için bkz. Hnila 2012: 90, no. 394-395, 398, 424-426; 92, no. 447, 450-452; 112, no. 727, 813; 124, no. 857; 154, no. 1077. Protogeometrik ve Geometrik Dönem tabakalarındaki bazı örnekler için bkz. Hnila 2012: 135, no. 1182; 177, no. 1201-1202, 1204; 178, no. 1244; 206, no. 1321-1322.

28 Bkz. Ayaz 2021: 790, lev. 23, Ar 8. Söz konusu kadeh Prof. Dr. Nurettin Arslan tarafından Çiğlitepe'de (Arisbe) yapılan yüzey araştırmalarında bulunmuştur. Bu araştırmaların sonuçları için bkz. Arslan 2017.

29 Alan no.: D4/3 32.1; Gç. yak. 28 cm; Kil: 2.5Y 5/1 (yoğun minik gümüş mika ve kuvars); Yüzey: tüm yüzey parlak 2.5 Y 5/1 astar/perdahlı.

30 Bu çukurun, 1881-1883 yıllarında Amerikan ekip tarafından Assos'ta yürütülen çalışmalar kapsamında Akropolis'te yapılan kazılarının atıkları olabileceğinden şüphelenilmektedir.

yakın durumda bulunup Troia'dakilerle karşılaştırılarak MÖ 8. yüzyılın ortasına tarihlenen bir dinos-krater üzerinde bu süslemeye rastlanmıştır (Rougoy 2017: 116-117, fig. 12).

Madytos'taki kazıma üçgenlerin Frigya yerleşimlerindekiler ile ilişkisi Gordion ve Yazılıkaya'da bulunmuş olan benzer örnekler nedeniyle açıktır. Gordion'daki süslemeye tahribat tabakasında bulunmuş tek renkli seramik parçasında rastlanır (Sams 1994: pl. 153.1010). Yazılıkaya'dan çıkarılan seramikler arasında da bu süslemeler görülür (Haspels 1951: pl. 34a.9, 11). N. Bayne, Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiğindeki kazıma üçgen süslemelerinin Yunan boyalı seramiğinden esinlenilerek yapıldığını düşünmüştür (2000: 154). Fakat Balkanlarda, söz konusu süslemenin hem Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiği hem de Frigya seramiğine buradaki halklar tarafından getirilmiş olabileceğinden şüphelendiren seramikler görülür (Heurtley-Hutchinson 1925/1926: pl. XIX; Romiopoulou 1971: fig. 3.15a; Bolohan 2005: pl. 36b; 38.7; 40.2). Şimdilik bu olasılığı kanıtlayacak MÖ 8. yüzyıl öncesi buluntuları Troas'tan bilinmemektedir. Daha doğru bir ifadeyle hem yetersiz kazılar nedeniyle buluntuların azlığı hem de bunların birçoğunun karışık tabakalardan gelmesi nedeniyle olası ilk etkileşimin ne zaman gerçekleştiği konusunda kesin deliller ortaya koymak şimdilik mümkün değildir. Balkan göç rotası üzerinde yer alan Madytos'ta ilerleyen yıllarda ele geçmesi muhtemel yeni veriler bunun kronolojik açıklarını ve etkileşimin yapısını çözebilir.

b- Kazıma Meander (Fig. 2.17):

Yukarıdaki süslemelerle birlikte bir kompozisyon oluşturacak şekilde Madytos gri seramiklerde işlenen süslemelerden biri de kazıma meander dizisidir. Meanderler kazıma çizgilerle hatlarının belirlenmesinin ardından içinin tıpkı üçgenlerdeki gibi taranmasıyla elde edilmiştir. Şimdiye kadar Madytos'ta bulunan gri seramiklerde meanderlerin "üçgen ve koşan dalga / spiral" süslemeleriyle aynı kompozisyonda işlendikleri görülmüştür. Mevcut meander süslemeli gri seramik gövdelerinin biri MÖ 750-650 yıllarına tarihlenen I. Oval Yapı'nın zemini ile altındaki Madytos IV. katman megaronu yaşam düzlemi arasında kalan seviyelerde ele geçmiş, diğerleri Klasik Dönem ve Geç Bizans buluntularının olduğu karışık alanlarda bulunmuştur.

Kazıma meander süslemesi Gordion'da görülmezken bu gelenekten türemiş olabilecek içi baskı noktalarla doldurulmuş bir örnek Yazılıkaya'da bulunmuştur (Haspels 1951: pl. 34a.1; Sams 1994: 114). Buna karşın söz konusu süsleme, Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiğinde yaygın sayılabilir (Sams 1994: 114; Bayne 2000: 154). Lesbos'taki kazıma meanderli gri seramikler MÖ 8. yüzyıla tarihlenir (Rougoy 2017: 116-117, fig. 12-13). Bu türde süslemelere sahip gri seramik parçaları Troia'nın VIII. yerleşiminde ele geçmiştir (Blegen vd. 1958: 276, fig. 301.7- 10). Meander benzeri süslemelere sahip örnekler Assos nekropolisinde MÖ 650-550 civarına tarihlenmiş mezarlar arasında kalan dolgu toprağında ve akropolisteki çöp depozitinde görülür (Gebauer 1992: 87, 101, abb. 10.54; Gebauer 1993: 83-84, 96, abb. 4.25; Uth 1999: 237, 263, 319, 328, abb. 34.583; 43.795-796; Ayaz 2021: 790, lev. 23, As 143).

Kazıma meander süslemesine Gordion'dan bakan Sams, Erken Frig seramikler-

inde Gordion'da bulunmayışına ve Kuzeypbatı Anadolu gri seramiğinde yaygınlığına vurgu yapar (1994: 114). Bayne ise bu süslemenin Kuzeypbatı Anadolu gri seramiğine Yunan Geometrik boyalı seramik sanatından uyarlandığından şüphe duymamıştır (2000: 154). Süslemenin yalnız şekilsel değil, teknolojik açıdan (kazıma) da çok benzerine yine Balkan Tunç Çağı seramiklerinde rastlanması oldukça ilginçtir (Bolohan 2005: pl. 38.6).

Kazıma üçgen süslemelerinde olduğu gibi meanderlerde de Madytos MÖ 1. binyıl gri seramikleri ile Balkan seramikleri arasında doğrudan ya da dolaylı bir ilişkinin varlığı reddedilemez. Fakat en başında da belirtildiği gibi özellikle Troas ve Lesbos gri seramiğinde meander, zikzak, dalga, balık kılıçığı, ve diş/üçgen gibi kazıma, baskı ve kabartma tekniğinde yapılmış süslemelerle oluşturulmuş kompozisyonlar hem boyalı Ege kapları hem de Balkan Tunç Çağı seramiklerinde işlenmiş olanlardan ayrı ve yeni bir geleneği yansıtmaktadır. Bu geleneğin ilk ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı ve Balkan seramikleriyle ilişkilerini gelecek araştırmalar daha net biçimde ortaya koyabilir.

c- Plastik Makara (Fig. 2.18)³¹:

Metal kaplardaki halka kulpların kaba monte edildikleri şişkinleştirilmiş yuvaların taklitleri olan makaralar (Bayne 2000: 247) aslında bir süsleme unsurundan ziyade gri seramiklerin parçalarıdır. Gri seramiklerde genellikle işlevsiz süsleme öğeleri olarak yapılmış olsalar da Madytos'taki bazılarının içine açılmış delikler, tıpkı metal prototiplerindeki gibi bazen işlevselliğin gözetildiğini ortaya koyar. Burada çizimi verilen örnek yerleşimdeki Geç Bizans Dönemi müdahalesinin yoğun olduğu bir alanda ele geçmiştir.

Madytos'taki kâse-tabak türü kaplardaki makaralar tıpkı Frigya metal kaplarındaki (Young 1981: pl. 65-67; İren 2009: 88, table 1.2.) gibi dudağın dış bölümüne yapıştırılmış olabilirken yine onlardaki gibi yatay şerit kulplar makara şeklinde sonlanabilmekte, bazen burada çizimi verilen Madytos makarası gibi sade ve süslemesiz, bazense boğumlu olabilmektedir. Yerleşimdeki kapalı kaplarda da görülen makara, testi ya da oinokhoe türü bir kaba ait bir örnekte kulpun alt ucunda yer almaktadır.

Kuzeypbatı Anadolu gri seramiklerindeki makaralar; Methymna (Lamb 1932: 8, fig. 3.13), Antissa (Lamb 1931/1932: pl. 24.18, 20-22), Smyrna (Bayne 2000: 168, fig. 44.12), Larisa (Lamb 1932: 10, fig. 4.15; Bayne 2000: 179, fig. 50.8) gibi Aiol yerleşimleri dışında Aiol olmayan Phokaea (Bayne 2000: 189, fig. 53.2) ve Histria (Dupont 2009: 43, 50, fig. 8) gibi yerleşimlerde de rastlanmaktadır. Bilindiği gibi makaralar Batı Anadolu'da yalnız gri seramiklere değil, boyalı seramiklere de uyarlanmıştır (Gürtekin Demir 2014: 227-229 fig. 5-9).

N. Bayne, plastik makaraların Kuzeypbatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiğine Frig metal işçiliğinden girdiğini öne sürmüştür. MÖ 7. yüzyılın sonları ve 6. yüzyılın başlarına tarihli İyonya boyalı seramikleriyle birlikte ele geçen Madytos örnekleri bu öneriyle çelişmemektedir. Hellespontos'un karşı kıyısındaki Troas gri seramiklerine ne zaman girdiğini gösterecek kontekst bulgu olmasa da görelî tarihlemeler Bayne'in

31 Alan no.: D5/1.21.1.6; Kil: 10 YR 4/1 (yoğun minik gümüş mika/kuvars ve kalker); Yüzey: dış parlak 5 Y 4/1 perdahlı.

önerisine uygun şekilde MÖ 7. yüzyılda Frig metal kapları etkisinde yaygınlaştıklarına işaret etmektedir. Şimdilik MÖ 7./6. yüzyıldan daha erken örneklerine Madytos'ta rastlanmaması nedeniyle en azından bu döneme ait gri seramiklerdeki makaraların, doğrudan Frigya'daki prototiplerinden değil, Kuzeybatı Anadolu seramik işçiliğinden esinlendiği söylenebilir.

4. Kuzey ve Doğu Ege Etkileşim Ağı (Koines)

Kuzey ve Doğu Ege'de MÖ 8. ve 7. yüzyılda maddi kültür öğelerindeki ortaklıkları açıklayabilmek için bir "kültürel etkileşim ağı (koine)" kuramı ortaya atılmıştır (Nikov 2007; Danile 2011: 175; Aslan-Sazcı 2016: 148-150; Ilieva 2018; Takaoğlu-Yaman 2019). Gerçekten de Kuzey ve Doğu Ege kıyıları ve adalarındaki gri seramik tiplerinin kendi içinde ve de boyalı seramik biçimleriyle benzerliği nedeniyle söz konusu süreçte Madytos'un da dahil olduğu bu coğrafyada bir iletişim ağı olduğu reddedilemez. Frigya'daki seramik ya da metal kaplar ile bağlantılı

Madytos gri seramiklerinin prototipleri için spesifik bir kaynak belirlemede zorlanmamızın ana nedeni, bu ağdaki seramik grupları arasındaki etkileşim yapısını henüz yeteri kadar anlayamamamızdır.

Kuzey ve Doğu Ege etkileşim ağındaki seramik tiplerinin neden ve nasıl moda olduğunu açıklığa kavuşturmak; seramik ustaları, atölyeler, ticari sistem gibi seramik üreten ve yayan faktörler ile bunu düzenleyen siyasi duruma etki eden göç ve kolonizasyon sistemlerini henüz yeteri kadar anlayamamamız nedeniyle zordur. Ne var ki P. Ilieva'nın ileri sürdüğü bir kuram, Kuzey ve Doğu Ege'deki seramik ustaları ve atölyelerin nasıl çalışmış olabileceği konusunda bazı fikirler verebilir. Ilieva'nın kuramına göre (2018): gri seramikler ile Sub-Geometrik ve G 2-3 seramiklerindeki kantharos, kantharos-karkhesion, sürahi, küçük maşrapa, pyksis, lebes/dinos ve krater gibi kap türlerinin ortak biçimleri paylaşmasının ana nedeni Kuzey ve Doğu Ege'de MÖ 8. yüzyılın sonu ve 7. yüzyılda üretim yapan gezici seramik ustaları olabilir. Ilieva'ya göre dönemin seramiklerinin çeşitli teknik ve üslupları konusunda bilgi sahibi ustalar, koine içinde gittikleri yerleşimlerde talepler doğrultusunda dönemin modası olan bir boyalı seramik tipinin bazen gri ve yine bu doğrultuda bir gri seramik tipinin boyalı türevini üretmiş olabilir. Bazen bu uyarlamalar yerleşik seramik ustaları tarafından da yapılmış olabilir.

4.1. Kuzey ve Doğu Ege Etkileşim Ağı'nın Seramik Üretim ve Yayılım Sistemini Etkilemesi Muhtemel Faktörlere Frigya İlişkili Madytos MÖ 1. Binyıl Gri Seramiklerinden Bakış

Kuzey ve Doğu Ege kültürel etkileşim ağı kuramının bu coğrafyada özellikle Miken seramiklerinin ardılları olan Protogeometrik-Geometrik boyalı seramiğin formlarını paylaşan boyalı ve gri seramik tipleri için çalışırken bu çalışmadaki gibi bazı gri seramik tiplerinde coğrafi bakımdan çalışmadığı; bu tiplerin söz konusu coğrafyanın dışına çıkarak Frigya ve hatta Kuzey İran ve Transkafkaya'ya kadar taşabildiği görülmektedir. Diğer taraftan, biçimlerini Protogeometrik boyalı seramiklerle paylaşan Madytos tipleri ve Frigya ilişkili olanların bazılarının Madytos'taki buluntu

kontekstleri ile Gordion'daki benzerleri için önerilen tarihler, ağ kuramının MÖ 8.-7. yüzyıllarla sınırlandırılan (Aslan-Sazcı 2016) zamansal yapısından da şüphelenmemize yol açmaktadır. Bu problemler, yalnızca Madytos için değil Troas ve onun güneyinde yer alan Kuzeybatı Anadolu yerleşimindeki bazı gri seramik tipleri için de böyledir. Bu istisnalar nedeniyle ağ kuramına antik kaynakların bahsettikleri ve bazen arkeolojik kanıtlarına da rastlanabilen Balkan kavimleri göçleri, Aiol göç/kolonizasyonu ve Hellespontos İyon kolonizasyonu gibi etkileşimin çok katmanlı ve girift bir hâl almasına yol açma potansiyeline sahip tarihsel olayları eklemek gerekebilir.

4.1.1 Balkan Göçleri

Kuzey ve Doğu Ege kültürel etkileşim ağında Madytos-Frigya bağlantılı MÖ 1. binyıl gri seramiğindeki etkileşim probleminin ilk ayağını Balkan göçlerinin kronolojisi, güzergah(lar)ı ve yapısı oluşturur. Hititlerin yıkılışının ardından Erken Demir Çağı'nda başlayan bu göçlerin, farklı güzergahlardan ve MÖ 1. binyıl ortalarına değin süren silsileler hâlinde gerçekleşmiş olabileceğine yönelik hipotezler üretilmiştir (Sams 1994: 20-21; Rose 2008: 411; Hnila 2012: 215-216, dn. 761; Aydıngün-Aydıngün 2013).

Madytos'taki mimari ve seramik gibi maddi kültür kalıntılarında dolayı, Balkan kökenli mültecilerin IV. iskân tabakasındaki yerli halkla yan yana yaşadıkları tahmin edilmektedir (Sazcı-Çalış Sazcı 2020: 58-62). Eğer Frigya'ya ulaşanlar arasında Madytos'un IV. yerleşim katmanındaki söz konusu mülteciler de yer aldılarsa, Madytos-Frigya ilişkilerinin geçmişi en geç MÖ 1127-931³² civarında gerçekleşen bu göçlere kadar geriye gitmelidir (Herodotos, VII.73; Strabon, XIII.1.8). Bu nedenle Madytos, Kuzey ve Doğu Ege etkileşim ağındaki Balkan halklarının görülmediği gri seramik kullanan diğer kuzeybatı Anadolu yerleşimlerinden farklı ele alınmalıdır çünkü mültecilerin Madytos MÖ 1. binyıl gri seramik biçim ve süslemelerine nüfuzunun Frigya'ya ulaşmadan başlayıp Madytos gibi gri seramik kullanan Trakya yerleşimlerinden Kuzeybatı Anadolu gri seramiğine dağılmış olma potansiyeli bulunmaktadır (Bayne-Spencer 2007: 88)³³.

4.1.2. Aiol Göç ve Kolonizasyon Hareketleri

Kuzey ve Doğu Ege kültürel etkileşim ağında Madytos-Frigya bağlantılı gri seramiklerdeki etkileşim probleminin ikinci ayağını antik kaynakların bildirdiği Aiol göç ve kolonizasyon³⁴ hareketleri oluşturur. Aiollerin, Madytos MÖ 1. binyıl gri seramiklerindeki etkileşimini ilgilendiren kısmıysa Balkan kavimleri ve Aiol göç anlatımlarındaki (Strabon, XIII.1.3) göç güzergahının Madytos üzerinde çakışma olasılığıdır. Aiol göçlerinin Balkan kavimleri gibi Trakya'dan ve birden fazla kez Madytos üzerinden geçme olasılığı, yerleşimdeki MÖ 1. binyıl gri seramiklerindeki etkileşim problemlerinin bir yönüdür. Problemlerin başka bir yönü ise Aiollerin Madytos'a hem kuzeyden gelişlerinde hem de Lesbos'a ulaştıktan sonra buradan geri dönüşlerinde (Strabon, VII.frg.56) olmak üzere en az iki kez bulunma olasılıklarıyla ilişkilidir.

32 Madytos IV. yerleşimdeki çukurda yapılan karbon tarihlmesi için bkz. Sazcı-Mutlu 2019: 155; Sazcı-Çalış Sazcı 2020: 62.

33 Aiol gri seramiğinin Trakya üzerinden gelen göçler sırasında kuzeyde geliştirilmeye başlanmasını zayıf bir olasılık olarak görülmüştür.

34 Antik kaynaklarda Aiol göç ve kolonizasyon hareketleri konusunda genel bilgi için bkz. Rose 2008: 401-404.

4.1.3. İyon Hellespontos Kolonizasyonu

Kuzey ve Doğu Ege kültürel etkileşim ağında Madytos-Frigya bağlantılı MÖ 1. binyıl gri seramiğinde etkileşim probleminin üçüncü ayağını İyonların Madytos'a yakın yerleşimlerde kurdukları koloniler oluşturur. Madytos, antik kaynaklarda Aiol yerleşimleri arasında sayılmasına rağmen İyonya kentlerinin Hellespontos kıyılarındaki yürüttüğü kolonizasyon faaliyetlerinden payına düşeni almıştır. Madytos'taki II. ve III. oval yapıların inşa edildiği MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısında yerleşimde İyon boyalı seramiklerinin sayısı önemli ölçüde artış gösterir (Aslan-Sazcı 2016: 149). Madytos gri seramiğindeki İyonya bağlantıları, bu kültürün boyalı seramiklerinin biçimlerini paylaşan kotyle, tek kulplu kadeh, kâse, testi ve amphora gibi MÖ 7. yüzyıl örneklerinde belirgindir. Bunda, Madytos'un yakın komşuları olan Limnai, Kardina ve Abydos'taki İyon kolonileriyle kurduğu bağlantıların etkili olabileceği tahmin edilmektedir (Aslan-Sazcı 2016: 149). Frigya ilişkili Madytos gri seramiklerinde bu noktada ortaya çıkan sorun, erken dönemde Frig tümülüslerinde görülen yayvan tabak gibi tiplerinin MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı/sonlarından itibaren Madytos gri seramiğinde canlı kalmalarını sağlayanların İyon boyalı seramikleri ve dolayısıyla İyonlar olabileceğidir. Yani, Madytos ya da Madytos'un dahil olduğu üretim ağındaki gri seramik ustaları yayvan tabak gibi tiplerde, MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı/sonları ve MÖ 6. yüzyılın ilk yarısında "Hellespontos İşliği"nde (Posamentir vd. 2009; Aytaçlar-Kozanlı 2012) Frig kap biçimlerini Orientalizan üslupta bezeyen İyonyalı ustalardan etkilenmiş; dolayısıyla, Hellespontos İyon kolonizasyonu dönemindeki Madytos-Frigya etkileşimi dolaylı gerçekleşmiş olabilir.

Değerlendirme

MÖ 1. binyılda Kuzeybatı Anadolu kıyıları ve kıyıya yakın Ege adalarındaki yerleşimlerde görülen gri seramiklerin biçim ve süslemeleri ortaklıklar taşımaktadır. Bunlarla ortaklıkları bulunan yerleşimlerden biri de Hellespontos'un kuzey kıyısındaki bir liman yerleşimi olan Madytos'tur. Antik Madytos, Erken Tunç Çağı'ndan itibaren iskân gören ve Orta Tunç Çağı'ndan (Madytos VI. Tabaka) en azından Arkaik Dönem'in ortaları / sonlarına (Madytos III. Tabaka) kadar gri seramik kullanan Maydos Kilisetepe Höyüğü'nde yer almaktadır.

Madytos MÖ 1. binyıl gri seramiğinin Kuzeybatı Anadolu gri seramikleriyle ortaklıklarının Erken Demir Çağı'ndan itibaren başladığına dair işaretler bulunmaktadır: Yerleşimdeki Protogeometrik ve Erken-Orta Geometrik gri seramik yelpazesi, IV. ve III. yerleşim katmanında bulunan ve Ege boyalı seramik biçimleriyle benzerlikler taşıyan skyphos ve amphora gibi birkaç kırık örnek dışında şimdilik yeteri kadar bilinmemektedir. Bu bilinmezlik, yerleşimde Geç Geometrik Dönem ve sonrasındaki inşa faaliyetlerinin eski yerleşim katmanlarını tahribi, karışık kontekstlerden gelen örneklerin kabın bütünü hakkında yeterli bilgi vermemesi, karşılaştırmalar yapılması gereken Kuzeybatı Anadolu Protogeometrik Dönem gri seramik repertuarının yetersizliği ve bazı Protogeometrik Dönem kap biçimlerinin Geometrik ve Arkaik Dönem'de de üretilmeye devam etmesi gibi nedenlerden kaynaklanır. Höyükte MÖ 8.

ve 7. yüzyılda oval yapıların inşasıyla birlikte bu yapıların kontekstlerindeki boyalı seramikler yardımıyla daha iyi tarihlenebilen gri seramikler, öncesine kıyasla daha güvenilir tarihli ve kapsamlı sayılabilecek bir repertuvar sunar.

Biçim veya süslemelerde, tıpkı Kuzeybatı Anadolu ve Kuzey Ege adalarındaki gri seramiklerde olduğu gibi Madytos'takilerde de (Proto?) Geometrik Dönem'den Arkaik Dönem'in ortalarına/sonlarına(?) kadar olan süreçte Anadolu, Ege Adaları ve Yunanistan'daki kültürlerin metal kap ve seramik gruplarıyla etkileşim görülür. Bunlardan biri, kurulumunda Balkanlardan göçen halkların rol oynadığı kabul gören Orta Anadolu'daki Frig Krallığı'dır. Madytos-Frigya etkileşiminin geri planında, gerçekliği ya da niteliği hâlâ tartışılmaya devam eden Aiol göç ve kolonizasyon hareketleri yanında Trakya ve Anadolu coğrafyasındaki seramik biçim ve süslemelerini etkileme potansiyeline sahip; Balkan göçleri, Frig Devleti'nin Kuzey ve Doğu Ege etkileşim ağı seramik biçim ve süslemelerine nüfuz edecek gücü kazanması ve İyon Hellespontos kolonizasyonu gibi tarih ve nitelik bakımından sorunları barındıran olaylar yer alır. Madytos MÖ 1. binyıl gri seramikleri ile Frigya kapları arasındaki etkileşimin işleyişini mevcut buluntularla çözmek bu aşamada mümkün değilse de bunlar kuramsal olarak kronolojik iki başlıkta toplanabilir:

1-MÖ 1200/1100 civarındaki ilk göçlerden sonra Madytos ve Troia gibi yerleşimlere kalıcı ya da geçici yerleşen ve Balkanlar – Orta Anadolu arasında bir göç ve ticaret koridorunu kurmuş olabilecekleri düşünülen (Sams 1994: 20-21; Rose 2008: 411) Balkan kavimlerinin el yapımı seramiklerinden yerel – bölgesel seramiğe adapte edilmiş olabilecek biçim ya da süslemeler.

2-Frig Devlet oluşumunun ardından Batı Anadolu boyalı ve gri seramik gruplarına nüfuz ederek Kuzey ve Doğu Ege etkileşim ağı içinde dolaylı biçimde Madytos'a ulaşan Frig metal kap taklidi modaları.

Gordion buluntularıyla yapılan karşılaştırmalı tarihllemeler, Madytos'taki MÖ 1.binyıl gri seramikleri ile Frigya kapları arasındaki bağlantıların en geç MÖ 8. yüzyıl ve belki de MÖ 9. yüzyılda (Gordion'daki arkeometrik tarihllemelerden dolayı) kurulmuş olabileceğini gösterir. Bunun öncesindeki potansiyel ilk bağlantıların Frigya ya da göçler esnasında Madytos gibi Trakya yerleşimleri üzerinden Anadolu'ya geçen atalarından mı kaynaklandığı sorusu hem Madytos'taki buluntuların henüz kapsamlı biçimde çalışılmaması hem de karşılaştırma yapılması gereken Gordion ve Yazılıkaya gibi Frig yerleşimlerindeki seramiklerin kronolojisi ve bunların üzerindeki etkilerin ne şekilde gerçekleştiğinin hâlâ yeteri kadar anlaşılabilmesi nedeniyle şimdilik muallaktır.

Madytos'ta MÖ 650-575 yıllarına tarihlenen kontekstlerde ele geçen Frigya ilişkili gri seramikler bu kültürün metal kap ya da seramik sanatıyla bağlantıların en azından MÖ 6. yüzyıl içlerine kadar sürmüş olabileceğine işaret etmektedir. Bu bağlamda muallakta olan başka bir konu da Frigya ilişkili seramik modalarının uzun bir süre canlı kalmasını sağlayanın doğrudan Balkanlar – Orta Anadolu göç ve ticaret koridoru temelli Madytos-Frigya ilişkileri mi, Frig kaplarının biçim ve süslemelerini taklit eden Anadolu'nun kuzeybatı kıyılarındaki farklı seramik grupları mı (Karya, Lidya, İyonya ve Aiolis yerleşimleri), yoksa her ikisinin aynı anda mı olduğudur. Frig

metal kap ve seramikleriyle ilişkili yivli kâselerin çeşitli türevleri, Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiği dışında Transkafkasya ve Kuzey İnan'dan Sicilya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada görülür. Böylesine geniş bir alana dağılan tipler, MÖ 9.(?)/8. ve 6. yüzyıl aralığında Frigya ile doğrudan iletişimden ziyade Kuzey ve doğu Ege etkileşim ağı içindeki üretim ve dağılım dinamikleri çerçevesinde Madytos gri seramiğine adapte edilmiş olabilir. Yani, MÖ 7. yüzyılda İyonların Karadeniz ve Hellespontos kıyılarında yürüttükleri kolonizasyon faaliyetleri sırasında Madytos'a giren İyon boyalı seramikleri (maşrapa/kadehler, kuşlu kotyle ve amphora-testi gibi) yerli ya da Hellespontos kıyısında üretim yapan ustalar tarafından Madytos gri seramiğine uyarlanmış olabilir. Örneğin, benzerlerine MÖ 9. yüzyılda Gordion'da rastlanan derin kâse ve yayvan tabak gibi tiplerin MÖ 7.-6. yüzyıl versiyonları, Batı Anadolu'da moda olan Orientalizan boyalı seramiklerinin İyon Hellespontos ve Karadeniz kolonizasyonu sırasında Madytos ve yakın çevresinde üretilen örneklerinden yerli ya da yakın bölgelerdeki seramik ustaları tarafından uyarlanmış örnekleri olabilir. Yayvan tabakların yalnız Madytos'ta değil Troia'da da görülmesinin yanı sıra Karadeniz'in batı kıyısında yer alan Apollonia Pontica'daki varlığı bu olasılığı güçlendirmektedir.

Hellespontos'un kuzey kıyısındaki deniz ticaret rotası üzerinde olmasının yanı sıra Balkanlara açılan karayolu üzerinde yer alan Madytos, büyük coğrafi ölçekte (Proto?) Geometrik Dönem'den en azından MÖ 6. yüzyıl içlerine kadar kuzey-doğu Ege seramik etkileşim ağının bir parçası gibi gözükmektedir. Daha küçük ölçekte Madytos'u yoğunluk ve repertuarındaki ortaklıklar nedeniyle Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramik sisteminin dışında konumlandırmak mümkün değildir. Ne var ki, Frigya ilişkili seramik tiplerine bazen yivli kâselerde olduğu gibi Kafkaslar'dan İtalya'ya kadar çok geniş bir coğrafyada rastlanabilmektedir. Bu durum, Kuzey ve Doğu Ege seramik etkileşim ağının Ege kıyı yerleşimleriyle sınırlı izole bir sistem olmadığı; maddi-kültür oluşumu / sentezi ve yayılımına yön veren göç, devlet oluşumları ve kolonizasyon gibi siyasi hareketlerin seramik biçimlerini bazen ağına içine sızdırırken bazen de dışına taşıradığına işaret etmektedir. Madytos'ta ele geçen ama aslında bazen Kafkaslar'dan İtalya'ya kadar çok geniş bir iletişim ağına yayılan seramik biçimleri de bu kapsamda görülebilir.

Kuzeybatı Anadolu gri seramik tip ve süsleme repertuarında Tunç Çağı'nın ardından gelen süreçte değişimler olmuştur. Literatürde buna gerekçe olarak seramikleri üretenlerin değiştiği; yani üretenlerin MÖ 1. binyılda artık Tunç Çağı'nda bölgede yaşayan yerli halkların ardılları değil, Yunanistan'dan göçerek bölgeye gelen Aioller olduğu gösterilmektedir. Balkan halkları ve Frig Krallığı'nın değişimlerdeki rolü üzerinde yeteri kadar durulmadığı dikkat çekmektedir. Bu çalışmada örneklendirilen gri seramik tip ve süsleme kompozisyonlarının bazıları, çeşitli seramik grupları içerisinde Balkanlar ve Frig yerleşimlerinin yanı sıra Kuzeybatı Anadolu'da yayılım göstermektedir. Bu durum bunların Trakya'daki yerli seramik ustalarının Erken Demir Çağı'nda Balkan kökenli mültecilerden etkilenip yerel gri seramiğe uyarladıkları ve daha sonra Geç Geometrik ve Arkaik Dönem Kuzeybatı Anadolu gri seramiklerinde moda olacak tip ve süsleme kompozisyonlarının öncülerinden olabileceğini düşündürmektedir. Fakat, Madytos'ta genellikle IV. katmanı tahrir eden katmanların (III-I) kontekstler-

inde karışık buluntularla birlikte ele geçen bu seramikler, henüz bu hipotezi kapsamlı bir biçimde sınamak için yeterli değildir.

Ilieva'ya göre, seramiklerdeki etkileşimin sürekli olarak “bir yerden- bir yere” olacak şekilde tek yönlü gerçekleştiğini düşünmek mantıklı değildir (2018: 154). Bu düşünce, Madytos MÖ 1. binyıl gri seramiklerine uyarlanırsa etkilerin yerleşimin coğrafi konumu gereği Kuzey ve Doğu Ege kıyıları, Frigya, Balkanlar ve Karadeniz kıyıları olmak üzere çeşitli yönlerden ulaşması beklenebilir. MÖ 1127-931 (14C tarihi) yıllarında sonlanan IV. yerleşim katmanı ve III. katmandaki gri seramiklerin daha detaylı çalışılması ve gelecek yıllarda bu katmanlarda yapılacak kazılardan gelecek yeni örnekler, Madytos'takiler ile Frigya kapları arasındaki ilk bağlantıların ne zaman olduğu ve etkileşimin nasıl gerçekleştiği konusunda güçlü temellere oturan bilgiler verebileceği gibi aynı zamanda Kuzeybatı Anadolu MÖ 1. binyıl gri seramiğindeki değişimlerin nedenlerinin aydınlatılmasına yeni katkılar da sağlayabilir.

Fig. 1: Proto-geometrik (?) (1-3), G 2-3 (4-5) ve İyonya (?) boyalı seramiği (6-10) ile ilişkili Madytos MÖ 1.binyıl gri seramikleri³⁵.

35 Çizim ve fotoğraflar Maydos Kilisetepe Höyüğü kazı arşivinden düzenlenmiştir.

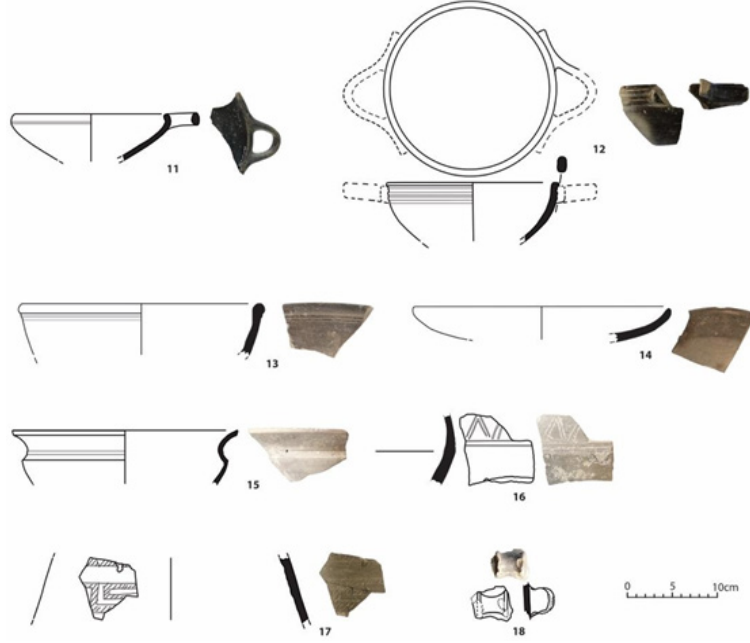

Fig. 2: Frigya kablaryla ilişkili Madytos MÖ 1. binyıl gri seramik ve süslemeleri³⁶.

36 Çizim ve fotoğraflar Maydos Kilisetepe Höyüğü kazı arşivinden düzenlenmiştir.

Kaynakça

- AKHEILARA, Lillian (2012). "Grey Ware from the Archaic Cemetery of Mytilene: The Ch. Krikiani and D. Koutsovili Property", *Archaic Pottery of the Northern Aegean and its Periphery (700-480 BC)*. Proceedings of the Archaeological Meeting, Thessaloniki 19-22 May 2011, (eds. Michalis Tiverios, Vasiliki Misailidou Despotidou, Eleni Manakidou, Anna Arvanitaki, Thessaloniki, 55-68.
- AKURGAL, Ekrem (1997). *Eski İzmir I. Yerleşme Katları ve Athena Tapınağı*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ARSLAN, Nurettin - SEVİNÇ, Nurten (2003). *Die eisenzeitliche Graber von Tenedos*, *Istanbul Mitteilungen*, 53, 223-250.
- ARSLAN, Nurettin (2017). "Surface surveys in the northern Troad and the identification of Çiğlítepe as ancient Arisbe", *Anatolian Studies*, 67, 129-144.
- ASLAN, Carolyn C. (2009). "New Evidence for a Destruction at Troia in the mid 7th century B.C." *Studia Troica*, 18, 33-58.
- ASLAN, Carolyn C. - SAZCI, Göksel (2016). "Across the Hellespont: Maydos (Ancient Madytos) Troy and the North-Eastern Aegean in the Late Eighth to Early Sixth Century BC" *The Annual of the British School at Athens*, 121-162.
- ASLAN, Carolyn - LAWALL, Mark - LYNCH, Kathleen (2019). *Troy Excavation Project Final Reports, I.1, The West Sanctuary I: Iron Age – Classical*, (Eds. Charles Brian Rose, Kathleen Lynch, Getzel Cohen), *Studia Troica Monograph 10*, Bonn: Dr. Rudolf Habelt.
- AYAZ, Mehmet (2017). "Tenedos Nekropolünde Bulunan Gri Amphoriskos ve Oinokhoe Üzerindeki Aplike Yılan İkonografisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Arkeoloji ve Sanat*, 156, 111-118.
- AYAZ, Mehmet (2021). *Troas Bölgesi Arkaik Dönem Gri Seramikleri, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora lisans tezi)*.
- AYDINGÜN, Şengül - AYDINGÜN, Haldun (2013). "Erken Demirçağ'da "İstanbul Boğazı" Üzerinden Trak/Frig Kavimlerinin Anadolu'ya Geçişine Ait İlk Bulgular", *Arkeoloji ve Sanat*, 142, 65-78.
- AYTAÇLAR, Mehmet Nezih - KOZANLI Candan (2012). "Hellespontos İşliğı" ve Parion Buluntuları", *Olba*, XX, 27-118.
- BAŞARAN MUTLU, Meral (2018). *M.Ö. 2. Binyıl Kuzey Ege Etkileşim Ağı İçinde Maydos Kilisetepe Höyüğü, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi)*.
- BAŞARAN MUTLU, Meral (2020a). "Maydos Kilisetepe Höyüğü VI. Tabaka Mimarisi", *Maydos I*, (ed. Göksel Sazcı), İstanbul: Ege Yayınları, 99-116.
- BAŞARAN MUTLU, Meral (2020b). "Maydos Kilisetepe Höyüğü V. Tabaka Mimarisi", *Maydos I*, (ed. Göksel Sazcı), İstanbul: Ege Yayınları, 117-146.
- BAYNE, Nicholas (2000). *The Grey Wares of North-West Anatolia: In the Middle and Late Bronze Age and the Early Iron Age and their Relation to the Early Greek Settlements*, *Asia Minor Studien*, 37, Bonn: Dr. Rudolf Habelt.

BAYNE, Nicholas - SPENCER, Nigel (2007). "The ceramics of the northeast Aegean region from the Middle Bronze Age to the Early Iron Age", *The Madra River Delta: Regional Studies on the Aegean Coast of Turkey 1: Environment, Society and Community from Prehistory to the Present*, (Eds. Kyriakos Lambrianides, Nigel Spencer), British Institute at Ankara Monograph Series, 35, London: British Institute at Ankara, 79-90.

BLEGEN, Carl William - CASKEY, John L. - RAWSON Marion (1958). *Troy. Settlements VIIa, VIIb and VIII. Vol. IV, Part 1: Text. Part 2: Plates*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

BOARDMAN, John (1967). *Excavations in Chios 1952-1955: Greek Emporio*, British School at Athens, Supplementary Volume, 6. London: The British School of Archaeology at Athens Thames and Hudson.

BOEHLAU, Johannes - SCHEFOLD, Karl (1942). *Larisa am Hermos. Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1902-1934. Band III, Die Kleinfunde*, Berlin: Walter de Gruyter.

BOLOHAN, Neculai (2005). "The Danube, Balkans and Northern Aegean. Trade Routes, Influences and Buffer Zones in Late Bronze Age", *Emporia. Aegeans in the Central and Eastern Mediterranean Proceedings of the 10th International Aegean Conference: Italian School of Archaeology, Athens, 14-18 April 2004, Aegaeum 25, Vol. 1*, (eds. Robert Laffineur, Emanuele Greco), 161-171.

BUCHHOLZ, Hans Günter (1975). "Methymna: Archäologische Beiträge zur Topographie und Geschichte von Nordlesbos", Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

CASSON, S. (1919). "Excavations in Macedonia", *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 24, Supp. (1919/1920 - 1920/1921), 1-13.

COLDSTREAM, J. N. (2003). *Geometric Greece. 900-700 BC*, London-New York: Routledge.

COLDSTREAM, J. N. (2008). *Greek Geometric Pottery: A Survey of Ten Local Styles and Their Chronology (Revised Second Edition)*. Exeter: Bristol Phoenix Press.

COOK, J. M. (1958/1959). "Old Smyrna, 1948-1951", *The Annual of the British School at Athens*, 1958/1959, Vol. 53/54, 1-34.

DANILE, Laura (2011). *La ceramica grigia di Efestia, Lemno, dagli inizi dell'Età del Ferro all'Alto-Arcaismo*. Monografie della Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente. XX, 2/1, Lemno, 2, Atene: Scuola Archeologica Italiana di Atene.

DİRİK, Engin (2021). *Batı Anadolu Hellen Kolonizasyonu Üzerine Yeni Bir Değerlendirme: Maydos Kilisetepe Höyüğü Geometrik-Arkaik Dönem Mimari Buluntuları, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)*.

DÖRPFELD, Wilhelm (1894). *Troja 1893. Bericht Über Die Im Jahre 1893 Troja Veranalteten Ausgrabungen*, Leipzig: F. A. Brockhaus.

DÖRPFELD, Wilhelm (1902). *Troja und Ilion: Ergebnisse der Ausgrabungen in den vorhistorischen und historischen Schichten von Ilion 1870-1894*, Athens: Beck & Barth.

DUPONT, Pierre (2009). “Détermination d’origine des céramiques grises du Pont-Euxin: données archéométriques récentes”, Pontic Grey Wares, International Conference Bucarest- Constantza September 30th – October 3rd 2008, Pontica XLII Supplementum I, (ed. Alexandru Avram), Constantza: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie, 41-50.

ERDEM, Aylin Ü., “Regional Variations in Iron Age Grooved Pottery in Eastern Anatolia”, Anatolian Iron Ages 7, The Proceedings of the Seventh Anatolian Iron Ages, (Ed. Altan Çilingiroğlu ve Antonio Sagona), Leuven – Paris – Walpole, MA: Peeters, 2012, s. 113- 130.

FRASCA, Massimo (2015). “Grey Ware in Sicily, Between East and West”, Keramos. Ceramics: A Cultural Approach. Proceedings of the First International Conference at Ege University May 9-13, 2011, (eds. R. G. Gürtekin Demir, Hüseyin Cevizoğlu, Yasemin Polat, Gürcan Polat), İzmir, Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 83-91, 272-276.

GARDNER, Ernest A. (1888). Naukratis. Part II, London: Trübner.

GEBAUER, Jörg (1992). “Die archaische geglättete graue Keramik”, Ausgrabungen in Assos 1990, Asia Minor Studien, 5, (eds. Ümit Serdaroğlu, Reinhard Stupperich), Bonn: Dr. Rudolf Habelt, 65-102.

GEBAUER, Jörg (1993). “Verschiedene Graue Waren”, Ausgrabungen in Assos 1991, Asia Minor Studien, 10, (eds. Ümit Serdaroğlu, Reinhard Stupperich), Bonn: Dr. Rudolf Habelt, 73-100.

GÜRTEKİN DEMİR, R. Gül (2014). “Phrygian Aspects of Lydian Painted Pottery from Sardis”, American Journal of Archaeology, 118 (2), 223-239.

HÄNSEL, Bernhard (1976). Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau, Bonn: Dr. Rudolf Habelt.

HASPELS, Caroline Henriette Emilie (1951). La cité de Midas: céramique et trouvailles diverses, Institut français d’archéologie de Stamboul, Phrygie, Exploration de Archéologique, Tome III., (ed. M. Albert Gabriel), Paris: E. de Boccard.

HERTEL, Dieter (2007). “Der aiolische Siedlungsraum (Aiolis) am Übergang von der Bronze- zur Eisenzeit”, Ionien eine Bestandsaufnahme : Panionion-Symposium Güzelçamlı, 26. September-1. Oktober 1999, (eds. Justus Cobet, Volkmar von Graeve, Wolf-Dietrich Niemeier, Konrad Zimmermann), Milesische Forschungen, 5, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 97- 124.

HEURTLEY, W. A. ve HUTCHINSON, R. W. (1925/1926). “Report on Excavations at the Toumba and Tables of Vardaróftsa, Macedonia, 1925, 1926: Part I. The Toumba”, The Annual of the British School at Athens, 1925/1926, 27 (1925/1926), 1-66.

HNILA, Pavol (2012). Pottery of Troy VIIb. Chronology, classification, context and implications of Trojan ceramic assemblages in the Late Bronze Age/Early Iron Age transition, Philosophie in der Philosophischen Fakultät, Online Yayınlanmış Doktora Tezi, Tübingen. <https://publikationen.uni-tuebingen.de/xmlui/handle/10900/46997> (Erişim Tarihi: 27.10.2019).

ILIEVA, Petya (2018). "Grey or painted, it is the shape that matters (mobile potters and fashion trends in ceramics: a case study of the pottery koine of the North-Eastern Aegean in the late 8th and 7th centuries BC)", *Archaic and Classical Western Anatolia: New Perspectives in Ceramic Studies*, In memoriam Prof. Crawford H. Greenewalt Jr. Proceedings of the Second KERAMOS International Conference at Ege University, Izmir, 3-5 June, 2015, *Colloquia Antiqua*, 19, (eds. Rafet Gül Gürtekin-Demir, Hüseyin Cevizoğlu, Yasemin Polat, Gürcan Polat, Gocha R. Tsetskhladze), Peeters, 131-160.

İREN, Kaan (2009). "On the Ethnical Origin of the Dot Style Pottery in Southern Aeolis", *SOMA 2008 Proceedings of the XII Symposium on Mediterranean Archaeology*, Eastern Mediterranean University, Famagusta, North Cyprus, 5-8 March 2008, *BAR International Series*, 1909, (Ed. Hakan Öviz), Oxford: Archaeopress, 81-90.

KASAPOĞLU, Büşra Elif (2019). *Parion Güney Nekropolisi Arkaik Dönem Mezar ve Kontekstleri*, Erzurum: T. C. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış doktora tezi).

KÖRPE, Reyhan (2007). "Gri Seramikler ve Troas'ın Yerli Halklarının MÖ 1. Binyılda Varlığı", *Seres 2007. IV. Uluslararası Katılımlı Seramik, Cam, Emaye, Sır ve Boya Semineri*, 26-28 Kasım 2007, Eskişehir, (Eds. Bekir Karasu, Nurhan Ay, Zehra Çobanlı, Feriştah S. Alanyalı, Ruşen Yamaçlı), Türk Seminer Derneği: İstanbul, 88-93.

KÖRTE, Gustav - KÖRTE, Alfred (1904). *Gordion. Ergebnisse der Ausgrabung im Jahre 1900*. Berlin: Georg Reimer.

LAMB, Winifred (1931/1932). "Antissa", *The Annual of the British School at Athens*, 32 (1931/1932), 41-67.

LAMB, Winifred (1932). "Grey Wares from Lesbos" *The Journal of Hellenic Studies*, 52 (1), 1-12.

NIKOV, Krassimir (2007). "Macedonia, Southern Thrace and the Geometric Pottery Koine", *Ancient Macedonia VII Macedonia from the Iron Age to the Death of Philip II Papers Read at the Seventh International Symposium held in Thessaloniki*, October 14-18, 2002, Thessaloniki: Institute for Balkan Studies, 407-421.

ONGAR, Başak (2021). *Eski Smyrna (Bayraklı Höyüğü) Gri Seramik Araştırmaları*, *İzmir Araştırmaları Dergisi*, 13, 71-82.

ÖZGÜNEL, Coşkun (2006). *Karia Geometrik Seramiği*, İstanbul: Homer Kitabevi ve Yayıncılık.

POLAT, Yasemin (2002). *Daskyleion'da M.Ö. 8.-5. yüzyıllar Arasında Gri Seramik*. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

POSAMENTIR, Richard - ARSLAN, Nurettin - BIRZESCU, Iulian; KARAGÖZ, Şehrazat - MOMMSEN, Hans (2009). "Zur Herkunftsbestimmung archaisch-ionischer Keramik III: Funde aus den Hellespontstädten, Histria und Olbia", *Istanbul Mitteilungen*, 59, 35-50.

PRINZ, Hugo (1908). *Funde aus Naukratis. Beiträge zur Archäologie und Wirtschaftsgeschichte des VII und VI. Jahrhunderts v. Chr.* Geb., Leipzig: Dieter-

ich'sche Verlagsbuchhandlung Theodor Weicher.

ROMIOPOLOU, Katerina (1971). "Some Pottery of the Early Iron Age from Western Macedonia", *The Annual of the British School at Athens*, 66 (1971), 353-361.

ROSE, Charles B. (2008). "Separating Fact from Fiction in the Aiolian Migration", *Hesperia*, 77 (3), 399-430.

ROUGOY, Kokona - DOULOUBEKIS, Nikos - KOSSYFIDOU, Georgia (2017). "New Finds from the Sanctuary at Klopedi, Lesvos", *To αρχαιολογικό έργο στα νήσια του αιγαίου Διεθνές επιστημονικό Συνέδριο Ρόδος, 27 Νοε βρίου - 1 δεκε 2013, Μυτιλήνη: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού, Γενική Γραμματεία Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής*, 111-122.

SAMS, G. Kenneth (1994). *The Gordion Excavations, 1950-1973. The Early Phrygian Pottery: Final Reports Volume IV, Part 1: Text. Part 2: Plates*, University Museum Monograph 79. (Ed. E. L. Kohler). Philadelphia: The University Museum University of Pennsylvania.

SAZCI, Göksel (2012). "Maydos Kilisetepe Höyüğü 2010 Yılı Kazıları", 33. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 23-28 Mayıs 2011, Ankara: İsmail Aygül Ofset Matbaacılık, 389-408.

SAZCI, Göksel (2013). "Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazısı 2011 Sezonu Çalışmaları", 34. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 28 Mayıs-1 Haziran 2012, Çorum: Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri, 45-64.

SAZCI, Göksel (2014a). "Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazısı 2012 Sezonu Çalışmaları", 35. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 27-31 Mayıs 2013, Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi, 33-47.

SAZCI, Göksel (2014b). "Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazısı 2013 Sezonu Çalışmaları", 36. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 02-06 Haziran 2014, Ankara: İsmail Aygül Ofset Matbaacılık, 319-334.

SAZCI, Göksel (2016). "Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazısı 2014 Sezonu Çalışmaları", 37. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 11-15 Mayıs 2015, Ankara: İsmail Aygül Ofset Matbaacılık, 539-550.

SAZCI, Göksel - BAŞARAN MUTLU, Meral (2017). "Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazısı 2015 Sezonu Çalışmaları", 38. Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt, 23-27 Mayıs 2016, Ankara: İsmail Aygül Ofset Matbaacılık, 329-342.

SAZCI, Göksel - BAŞARAN MUTLU, Meral (2018). "Maydos-Kilisetepe: A Bronze Age Settlement on the Border Between Asia and Europe", *Archaeology Across Frontiers and Borderlands Fragmentation and Connectivity in the North Aegean and the Central Balkans from the Bronze Age to the Iron Age*, Orea 9, (eds. Stefanos Gimatzidis, Magda Pieniãżek, Sila Mangaloğlu-Votruba), Vienna: Austrian Academy of Sciences Peress, 139-158.

SAZCI, Göksel - BAŞARAN MUTLU, Meral (2019). "Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazıları 2016-2017 Sezonu Çalışmaları", 40. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 07-11 Mayıs 2018, Ankara, 149-164.

SAZCI, Göksel (2020). "Maydos Kilisetepe Höyüğü VIII. ve VII. Tabaka Mi marisi", *Maydos I*, (ed. Göksel Sazcı), İstanbul: Ege Yayınları, 75-98.

SAZCI, Göksel - BAŞARAN MUTLU, Meral (2020). “Maydos Kilisetepe Höyüğü Kazıları 2018 Sezonu Çalışmaları”, 41. Kazı Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt, 17-21 Haziran 2019, Ankara, 191-202.

SAZCI, Göksel - ÇALIŞ SAZCI, Devrim (2020). “Maydos Kilisetepe Höyüğü”, Maydos I, (ed. Göksel Sazcı), İstanbul: Ege Yayınları, 13-74.

SPENCER, Nigel (1995). “Early Lesbos between East and West: A ‘Grey Area’ of Aegean Archaeology”, The Annual of the British School at Athens, 90, 269-306.

TAKAOĞLU, Turan - YAMAN, Hüseyin (2019). “Arkaik Dönem Kuzeydoğu Ege Kültürel Etkileşim Ağı İçinde Tenedos Adası”, Kültürlerin Bağlantısı: Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgelerarası İlişkiler, (Eds.: Vasıf Şahoğlu, Müge Şevketoğlu, Yiğit H. Erbil), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi, Ek Dizi I.4, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 321- 338.

TAKAOĞLU, Ayşe (2020). “Maydos Kilisetepe Höyüğü Buluntusu Çanakkale Seramikleri”, Maydos I, (ed. Göksel Sazcı), İstanbul: Ege Yayınları, 243-259.

UTILI, Federico (1999). Die archaische Nekropole von Assos. Asia Minor Studien, 31, Bonn: Dr. Rudolf Habelt.

UTILI, Federico (2002). “Graue Keramik aus Pyrrha auf Lesbos im Archäologischen Institut Göttingen”, Archäologischer Anzeiger, 1. Halbband, 135-159.

VOIGT, Mary M. – HENRICKSON, Robert C. (2000). “Formation of the Phrygian State: The Early Iron Age at Gordion”, Anatolian Studies, 50, 37-54.

YOUNG, Rodney, S. (1981). Three Great Early Tumuli. The Gordion Excavations Final Reports Volume I. University Museum Monograph 43, (Ed.: E. L. Kohler), Philadelphia: The University Museum of Pennsylvania.

ZACHOS, Georgios (2012). “Archaic Pottery from Eresos, Lesbos”, Archaic Pottery of the Northern Aegean and its Periphery (700-480 BC), Proceedings of the Archaeological Meeting Thessaloniki, 19-22 May 2011, (eds. Michalis Tiverios, Vasiliki Misailidou- Despotidou, Eleni Manakidou, Anna Arvanitaki), Thessaloniki, 305-320.

Çanakkale Kepez Beldesinin Planlama Tarihi Üzerinden Mekânsal Gelişiminin Değerlendirilmesi*

Pınar KOÇ¹
İpek SAKARYA²

Özet

Verimli tarım topraklarına sahip bir köy olarak kurulan Kepez’de 40 yıla yayılan kentleşme sürecinde kırsal yaşam geride kalmış; yerini küçük ölçekli bir kent almıştır. 1980’den günümüze, Kepez Beldesi ve çevresine yapılan kamusal ve özel yatırımlar beldenin büyümesinde ve mekânın yeniden üretilmesinde etkili olmuştur. 1980’den günümüze kadar belde için farklı dönemlerde mekânsal politikalar üretilerek planlama kararları alınmıştır. Farklı dönemlerde farklı aktörlerin etkin olduğu planlama yaklaşımları kentin mevcut mekânsal formunu almasında önemli yer tutmuştur. Zamanla kırsal niteliklerini kaybeden Kepez, kentsel alanın büyümesiyle birlikte çevresindeki verimli tarım topraklarını da kaybetmeye başlamıştır. Bu çalışma kapsamında Kepez Beldesi’nin tarihsel süreçte geçirdiği mekânsal değişim 1980li yıllar, 1990lı yıllar ve 2000li yıllar olmak üzere üç dönemde ele alınmıştır. Bu çalışma, Kepez’in mevcut mekânsal formunun bugüne kadar alınan planlama kararlarıyla oluştuğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Kepez, Mekânsal Gelişim, Planlama Kararları, Mekânın Üretimi

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, pnaryanar@gmail.com

² Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Dr. Öğr. Üyesi, sakaryai@comu.edu.tr

*Bu makale, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Gayrimenkul Geliştirme Yüksek Lisans Programında, İpek Sakarya danışmanlığında yürütülen, Pınar Koç tarafından yazılan “Gayrimenkul Geliştirme Stratejisi Olarak Mekânın Yeniden Üretimi: Çanakkale Kepez Örneği” başlıklı tezden üretilmiştir.

Evaluation of Spatial Development of Çanakkale Kepez Town Through The Planning History

Abstract

In Kepez, which was established as a village with fertile agricultural lands, rural life has been left behind during the urbanization process spanning 40 years; replaced by a small-scale city. Since 1980, public and private investments made in Kepez Town and its surroundings have been effective in the growth of the town and the reproduction of the space. From 1980 to the present, spatial policies have been produced for the town in different periods and planning decisions have been taken. Planning approaches by different actors who were active in different periods had an important role in the creation of the city's existing spatial form. Kepez, which lost its rural characteristics over time, started to lose the fertile agricultural lands around it with the growth of the urban area. Within the scope of this study, the spatial change of Kepez Town in the historical process has been discussed in three periods: 1980s, 1990s and 2000s. This study reveals that the current spatial form of Kepez was formed by the planning decisions taken so far.

Keywords: Çanakkale Kepez, Spatial Development, Planning Decisions, Production of Space.

1. Giriş

“Her üretim tarzı -hipotez gereği- kendine uygun mekâna sahip olduğundan, bu geçiş sırasında yeni bir mekân üretilir” (Lefebvre, 2020: 75) söylemiyle Lefebvre, değişen üretim biçiminin kentsel mekânı da şekillendirdiğinin altını çizmektedir. Lefebvre'nin yaklaşımında, tarihin bir ürünü olarak öne çıkan mekân, fiziksel ve ekonomik planlamanın etkileriyle birlikte mekân-zaman ilişkilmesini de içermektedir. Bu tarihi süreç mutlak mekândan, soyut mekâna doğru ilerlemektedir. Lefebvre'nin “mekân temsili” olarak tanımladığı, kurmaca mekân; şehir ve kırsal politikalar aracılığıyla yeniden üretilmesiyle ortaya çıkmaktadır. İnsanlar (politikacı, plancı...) üretilen bu kurmaca mekânı, kentsel alana uygulayarak kentsel mekânın yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Tarihsel süreçte, kentsel mekânı üreten aktörler olarak kurumlar ve devlet öne çıkarken; kentsel mekân üzerinde karar üretme yetkisine sahip iktidar odağı haline gelmektedir. Böylece, bu karar vericiler, kentlerin özgünlüğünün yitirilmesine ve tek tipleşmesine neden olmaktadır. Lefebvre kapitalizme geçişte mutlak mekândan (doğa parçalarından) 20. yy'de soyut mekâna geçilmesiyle, doğanın getirdiğini yaşamak yerine insan tarafından üretilen mekânda yaşamayı, şu sözleriyle ifade eder; “Mekânı yapanlar, toplumsal üretimi ve yeniden-üretimi örgütlemek için mekândan yararlanarak onu yönetenler, bunlar başkalarının ürettiği mekâna sahip olurlar ve onu zevkle kullanırlar” (Lefebvre, 2020: 77). Bu bağlamda mekânın siyasal bir yapısı olduğu, mekân üzerinden strateji geliştirebileceği sonucu çıkmaktadır. Kent çeperlerinde yer alan kırsal alanların, kent üzerine oluşturulan stratejilere istinaden yapılaşması, mekânın siyasallığına örnek teşkil etmektedir (Lefebvre, 2020). Küçük bir kırsal yerleşimken, planlar ve mekânsal politikalar aracılığıyla küçük ölçekli bir kente dönüşen Kepez'in tarihsel süreç içerisindeki bu dönüşümü, Lefebvre'nin vurguladığı “kurmaca mekânı”nı hatırlatmaktadır.

Orta ölçekli bir kent olan Çanakkale'nin ilk planları 1949 yılında yapılmıştır. Kent 1990 yılına kadar dışarıdan istihdam alacak kadar gelişmemiş hatta diğer büyük kentlere göç vermiştir (Çavuş ve Uysal, 2018). Nüfusu 32.665 olan ve Türkiye'nin en büyük beldesi (“Türkiye'nin en büyük beldesi, Marmara'nın incisi Kepez”, 2018) olarak bilinen Kepez, Çanakkale'nin güneyinde ve Çanakkale'nin merkezine bitişik konumda yer almaktadır. Çanakkale- İzmir Asfaltı üzerinde, denizden 300 metre içeride küçük bir tepelik alanda yer alan Kepez, 1877, 1878 Osmanlı – Rus Savaşı sonrası Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden 28 ailelik bir grubun yerleşmesiyle kurulmuştur. Kepez, Çanakkale içindeki rolü ve kimliğiyle kentin güneybatısında önemli bir kentsel alt bölgeye karşılık gelmektedir. Beldenin, Çanakkale'nin merkeziyle sınırlanması, iki kent arasında, geçmişten günümüze, birbirine mekânsal olarak bağlı bir ilişkinin geliştirilmesine neden olmuştur. Merkez ilçede oturup Kepez'de çalışan veya okuyan; Kepez'de oturup Çanakkale'de çalışan veya okuyan çok sayıda insan bulunmaktadır.

Şekil 1. Kepez'in bölgedeki konumu (Google Earth, 2019)

Çanakkale'nin doğusu Havaalanı ve verimli tarım topraklarıyla sınırlanırken batısı Çanakkale Boğazı, kuzeyi askeri alan ile sınırlanmaktadır. Çanakkale'nin genel topoğrafyası, kentin büyüme akslarının kuzeydoğuda Karacaören, güneyde Kepez'e doğru ilerlemesine neden olmaktadır. Topoğrafik özelliklere ek olarak Kepez ve çevresine yapılan yatırımlar beldenin hızla kentleşmesine neden olmuştur. 1990'dan önce yapılan sanayi yatırımları, AKFA, Tekel Şarap ve Kanyak Fabrikası, Dardanel, stadyum, hava alanı; 1990'dan sonra yapılan kamu yatırımları, 1993 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinin açılması; 2000'den sonra yapılan kamu yatırımları, 2007 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Hastanesinin açılması, Çanakkale Adliyesi, İl Özel İdaresi, PTT gibi birçok kamu kurumunun (Şekil 1) Çanakkale ve Kepez'i mekânsal olarak birbirine bağlayan ana yolların üzerine taşınması, zamanla Çanakkale'nin gelişme yönünün Çanakkale- İzmir hattına, yani Kepez yönüne kaymasına neden olmuştur. Bu yatırımlarla birlikte, Kepez'in kırsal yerleşimlere sınırı olan gelişme alanları büyürken, tarım alanları imara açılmış, kentsel yayılma ve saçaklanma görülmeye başlanmıştır (Çavuş ve Uysal, 2018). Kepez'in merkezinde yapılan kamusal yatırımlar ise beldenin doğusunda yer seçen, TOKİ ve 2017 yılında hizmete açılan Devlet Hastanesi; Cumhuriyet Mahallesi'nde yer seçen SGK, Kepez Belediyesi, Kepez Limanıdır. 2006 yılında faaliyete başlayan Kepez Limanı kent kimliğinde belirleyici bir niteliğe sahiptir (Çavuş, 2012). Bu yatırımlar da Kepez merkez-inin parsel bazında dönüşümle yeniden şekillenmesinde etkili olmuştur.

David Harvey, kentsel süreçleri düzenleyen gerçek gücün yerel yönetimlerin de

içinde bulunduğu kentsel bir koalisyon olduğuna dikkat çekmiştir: “Kentın tanımlı, tabii ki, çoğunlukla ticaret odalarının, yerel kapitalist, sanayici ve tüccar lobilerinin ya da iş liderleri, emlak spekülâtorleri ve şehir plâncılarının “yuvarlak masası”nın imtiyazındadır. Bu son grup, sıklıkla, “büyüme makinesi” siyasetinde yol gösteren gücü oluşturabilmek için bir araya gelirler” (Molotch 1976, aktaran Harvey, 2022: 426). Ülkemizde de imar planı onama yetkisinin yerel yönetimlere bırakılmış olması ve yerel yönetimlerin oluşan kentsel ranttan pay alarak girişimci rolünde bulunması, imar haklarının pazarlık aracı olarak kullanılmasına neden olmaktadır. Kepez’in özellikle 1990lı yıllardan sonra hızla büyümesi kentte oluşan bu büyüme makinesinin de gücünü göstermektedir. Beldedeki yatırımlar hem nüfus artışını hem de mekânsal büyümeyi doğrudan etkileyerek konut üretiminde artışa neden olurken, Kepez tarımsal özelliğini yitirerek kırsal niteliklerini kaybetmiştir.

Kepez, Cumhuriyet, Boğazkent ve Hamidiye olmak üzere üç mahalleden oluşmaktadır (şekil 3). Kepez belediye binasına da ev sahipliği yapan ve beldenin ilk kurulduğu yer olan Cumhuriyet Mahallesi, günümüzde merkezi iş alanı olarak hizmet verirken, Çanakkale- İzmir Asfaltının doğusunda kalan, kapalı sitelerin yoğunlukta olduğu Hamidiye Mahallesi, lüks konutlaşmanın görüldüğü yeni gelişme alanı olarak tanımlanmaktadır. Çanakkale’nin güneyinde yer alan, kentın ilk planı 1982 yılı İlave İmar Planıyla geliştirilmiş olan Boğazkent Mahallesi ise, günümüzde arkeolojik sit alanı ve bahçeli, sundurmalı 1, 2 katlı yazlık konutlarıyla anılmaktadır.

Şekil 2. Kepez’in belediye sınırı (Google Earth, 2019)

Şekil 3. Kepez'in mahalle ve mücavir alan sınırları (Google Earth, 2019)

Kepez'in ilk yerleşim yeri olan Cumhuriyet Mahallesi (şekil 3), 2000'li yıllarda yapılan plan değişiklikleriyle birlikte ciddi bir rant bölgesine dönüştürülmüştür. Plan değişiklikleriyle yapılan kat artışlarına 2012'de çıkarılan 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun'un getirdiği düzenlemeler de eklenince, mahallenin en eski sokaklarının dönüşmeye başladığı gözlemlenmiştir.

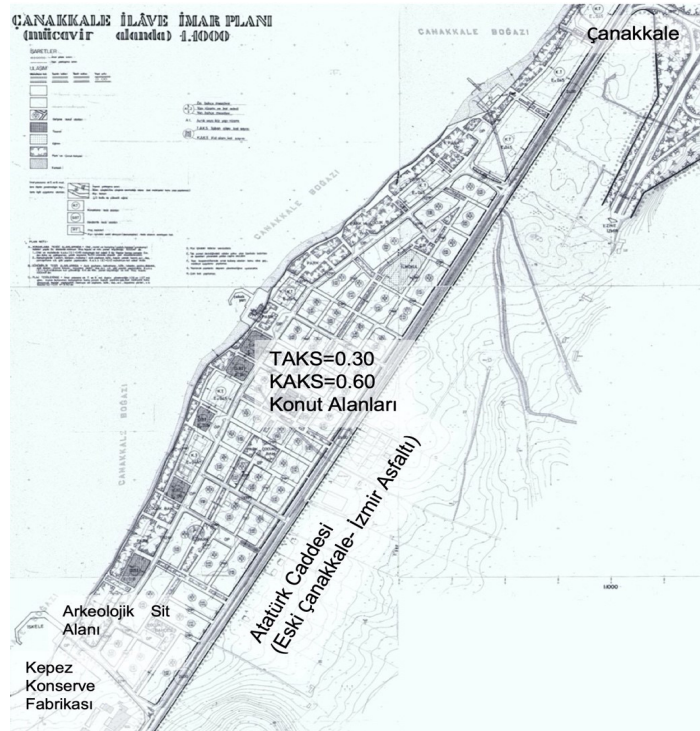
Kepez'in mevcut mekânsal dokusu, Türkiye'deki planlama yaklaşımını da yansıtmaktadır. Küçük bir köy yerleşimi olan Kepez'in bugünkü kentsel formu 1980'lerde oluşmaya başlarken; özellikle 1990 ve 2000'lerde alınan planlama kararları, bu kırsal dokunun küçük ölçekli bir kente dönüşmesine neden olmuştur. Bu makale kapsamında Kepez'in mekânsal dokusu tarihsel süreç içerisinde, 1980ler, 1990lar ve 2000ler olmak üzere 3 dönemde değerlendirilmiş, bu bağlamda yapılan planlar ele alınmıştır. Bu çalışma Kepez'in planlama tarihine ışık tutmak üzere yapılmıştır.

Bu çalışma kapsamında nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin birlikte ele alındığı karma yöntem izlenmiştir. Nicel araştırma yöntemi çerçevesinde, belediyenin plan arşivi incelenerek, bugüne kadar yapılmış planlar araştırılmıştır. Fiziksel mekâna dair önemli bir veri sunan Kepez Belde Belediyesi'nin planlama arşivine ait planlar okunurken, mekâna dair alınan kararlar yorumlanmıştır. Nitel araştırma yöntemi çerçevesinde ise, yine belediye arşivinden yararlanılarak meclis kararları incelenmiştir. Bununla birlikte, Kepez'in ilk Belediye Başkanı (1992-1999) Şehir Plancısı Halil Atan, Kepez Belediye Başkan Yardımcılığı yapan Eşref Koç, Meclis Üyesi İnşaat Mühendisi Burçin Soysal, İmar Komisyonu Başkanı Meclis Üyesi (2009-2019) Mimar Erhan Bektaş olmak üzere planlama sürecinde etkin olan yerel yönetim temsilcileriyle yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

2. 1980li Yıllarda Kepez'in Mekânsal Gelişimi

1980'li yıllarla birlikte, devlet, mekânın şekillenmesinde piyasa için düzenleyici rol üstlenmeye başlamıştır. Şengül, Harvey'in sözlerine dikkat çekerek, 1980'den sonra, yerel yönetimin de dönüşümüyle birlikte emeğin yeniden üretiminin desteklediği kentsel mekanların yerini sermayenin yeniden üretiminin desteklediği kentsel mekanların aldığını vurgulamıştır (Şengül, 2001). Diğer bir deyişle, bu dönem sermayenin kentleştiği, kentsel mekânın değişim değeri üzerinden meta kabul edildiği dönemdir. Merkezi yönetim ve yerel yönetimler kullandığı planlama yetkisiyle kendi mülkiyetindeki toprakların kullanım biçiminin karar vericisi olarak rant oluşumu ve bölüşümünün düzenleyicisi olmuştur. Kepez'in ilk planlandığı dönem olan 1980lerde sermayenin yeniden üretildiği alanlarda kırsaldan kopuş başlarken, kentsel alan genişlemeye başlamıştır.

Kepez Beldesi'nin ilk Belediye başkanı Halil Atan (1992-1999), Çanakkale'nin gelişim yönünün eskiden Çanakkale'nin kuzeyine, Esenler, Karacaören'e doğru olduğunu belirtirken, sonradan Kepez'in yeni imar alanlarının açılmasıyla kentin güney yönünde büyümeye başladığına, Kepez'in cazibe merkezi haline geldiğine dikkat çekmiştir.

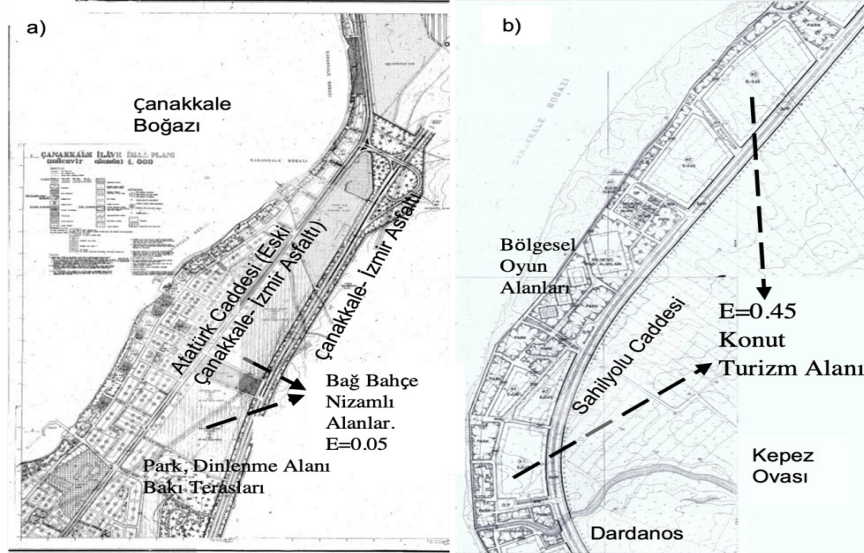

Şekil 4. 1981 yılı Boğazkent Mahallesi'ne yönelik Çanakkale 1/1000 ölçekli İlave İmar Planı (Kepez Belediyesi arşivi, 1981)

Kepez planlama deneyimleri ve mekânsal gelişimi incelendiğinde, ilk planın (şekil 4); Çanakkale İlave İmar Planı kapsamında, 1981 yılında İller Bankası tarafından yapıp Çanakkale Belediye Başkanlığı ve İmar ve İskân Bakanlığınca onaylandığı anlaşılmaktadır. İmar planı, kuzeyde Çanakkale Boğazı, güneydoğuda ise eski Çanakkale- İzmir Asfaltı (Atatürk Caddesi) ile sınırlandırılırken; planlama güneybatıda arkeolojik sit alanına kadar yapılmıştır. Planda (şekil 4), henüz yapılaşmaya başlamayan, Atatürk Caddesi'nin güneybatısının planlanmadığı; 1981 yılında Kepez Konserve Fabrikası olarak hizmet veren Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) ise, planın sınırını oluşturduğu görülmektedir. Yine aynı plan incelendiğinde, günümüzde Kepez Belediyesi Hizmet Binasının yer aldığı, bugün Kepez'in merkezi olarak tasvir edebileceğimiz Cumhuriyet Mahallesi'nde köy yerleşiminin bulunduğu fakat henüz planlama alanına alınmadığı gözlemlenmektedir. Kepez'in merkezine ait henüz bir imar planı olmamasına rağmen düşük yoğunluklu, tek katlı, bahçeli kırsal dokuya özgü yapıların hâkim olduğu bilinmektedir.

1981 Çanakkale İlave İmar Planı plan notlarında, konaklama tesis alanlarında otel ve moteller için KAKS (Kat alanı kat sayısı): 0,45 kat adedi 3 olarak verilirken, yatak sayısının %25'i kadar otopark zorunluluğu getirilmiş; kamping ve günübirlik tesis alanlarında KAKS: 0,10 kat adedi 2 olarak planlanmıştır. Plaj tesislerinde ise, KAKS: 0,10, kat adedi 1 olarak tanımlanmıştır. Konut alanları KAKS: 0, 40, kat adedi 2 olarak düşük yoğunlukta planlanmıştır. Planda (şekil 4), Boğazkent Mahallesi'nin bir kısmını içine alan, planlama alanının kıyı şeridinde geniş park alanlarına yer verilirken, kat adetleri sınırlanmış, yoğunluklar düşük tutulmuştur. Bu planla birlikte, düzenli müstakil konut alanlarından oluşan, dengeli dağılmış sosyal donatı alanlarına sahip bir yerleşim yeri tasarlanmıştır. Boğazkent Mahallesi'nin günümüze kadar kimliği korunan özgün dokusu bu planla birlikte ortaya çıkmıştır.

1982 yılında İller Bankası'nın yaptığı ilave imar planı (Şekil 5(a)) Boğazkent Mahallesi'nin (Şekil 3) tümünü içermektedir. Çanakkale- İzmir Asfaltı ile Atatürk Caddesi arasında bakı terasları ve Emsal: 0,05 Bağ-Bahçe Nizamı alanlar ilave edilmiştir. Plana eklenen diğer konut alanları ile Boğazkent Mahallesi'nin tamamı TAKS (Taban Alanı Kat Sayısı): 0,30, KAKS: 0,60, kat adedi ise 2 ile sınırlandırılmıştır. Bu planda (Şekil 5(a)), düşük yoğunluklu bir planlama yaklaşımı benimsenirken, Konserve Fabrikasının sanayi alanı olarak plan sınırı içerisine alındığı görülmektedir.

Şekil 5. a) Boğazkent Mahallesi'ne yönelik 1982 yılı Çanakkale 1/5000 ölçekli İlave İmar Planı b) 1982 Yılı Kepez ile Dardanos arasında kalan sahil şeridinde yönelik Çanakkale 1/1000 ölçekli İlave İmar Planı (Kepez Belediyesi arşivi, 1982)

Kepez Limanı ile Dardanos arasında kalan ovanın sahil şeridinin yapılaşma koşulu Emsal: 0.45, konut alanı olarak belirlenmiş ve donatı alanlarıyla birlikte, 1982 yılında Çanakkale İlave İmar Planıyla (Şekil 5(b)) imara açılmıştır. Planda (Şekil 5(b)), bölgesel oyun alanı olarak belirlenen alan ise, günümüzde sahil güvenlik komutanlığına ait olup, halkın kullanımına kapalıdır. Kamu kurumları için yapılan yer seçimi tercihlerinde, Park ve Yeşil Alanların kullanılması, Kepez'in kentleşirken geniş yeşil alanlarını kaybetmesine neden olmuştur.

Atan'ın sözlerinden ve Kepez Belediyesi 1993 tarihli Revizyon İmar Plan Raporu'ndan yola çıkılarak, Çanakkale'ye olan yakınlığı sebebiyle, 1986 yılına kadar Cumhuriyet ve Boğazkent Mahallelerinde yoğun bir hisseli bölünme ve kaçak yapılaşmanın olduğu anlaşılmaktadır (Kepez Belediyesi, 1993 yılı İmar Planı Plan Raporu). 1986 yılında yapılan 2981 sayılı yasaya göre hazırlanan Kepez İslah İmar Planı ile bu kaçak yapıların yasallaşma süreci başlamıştır. Merkezi yönetimin 24.02.1984 kabul tarihli 2981 Sayılı İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanunu'nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanunun Kepez imar planları üzerindeki etkisi, planla (şekil 6.) birlikte yapılan yeni mekânsal düzenlemelerde görülmektedir. Yapılan ıslah imar planıyla, Atatürk Caddesinin Boğazkent Mahallesi'nde kalan bölümünde, iki kat olan yapılaşma koşulu, kat artışı yapılarak dört kata yükseltilmiştir.

Şekil 6. 24.02.1984 kabul tarihli 2981 sayılı İmar ve Gecekondu Mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak Bazı İşlemler ve 6785 Sayılı İmar Kanunu'nun Bir Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun'a göre hazırlan 1986 yılı 1/1000 ölçekli İslah İmar Planı. (Kepez Belediyesi arşivi, 1986)

1989 yılında Boğazkent Mahallesi'nde, eski Çanakkale-İzmir Asfaltı üzerinde kurulan Dardanel fabrikasıyla ve yine aynı yol üzerinde Toprak Mahsulleri Ofisinin (Eski KONSERVE Fabrikasının) yer alması, bu alanda kaçak yapılaşmaların artmasına neden olurken, Kepez'in mekânsal gelişimini de önemli ölçüde etkilemiştir. 1982 imar planlarında (Şekil 5(a)), Dardanel fabrikasının yer aldığı alanın yapılaşma koşulu Emsal: 0.05, "Bağ Bahçe Nizamlı Konut Alanı" olarak tanımlanırken, yatırımcıların talepleri doğrultusunda, plan değişikliği yapılmış ve Emsal: 0.60 Ticaret Alanı olarak dönüştürülmüştür. Plan incelendiğinde, baki teraslarının ve yeşil alanların kaldırılarak yerini konut alanlarına bıraktığı anlaşılmaktadır (Şekil 6).

Bu dönem imar planları incelendiğinde, Kepez'in kırsal niteliklerini kaybetmeye başladığı görülmektedir. Planlar aracılığıyla, konut üretimi için uygun çevresel şart-

ların sağlanması istenirken; mekân, Lefebvre'nin de vurguladığı gibi sermaye lehine yeniden üretilerek şekillendirilmiştir. Bu dönemde kırsal üretimden ve kırsal yapılaşma biçiminden uzaklaşmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Kepez'in kırsal üretim biçiminden tamamen kopması ve kentsel nüfus için yaşam alanı olması hedeflenmiştir. Dardanel Fabrikasının Kepez'de Atatürk Caddesi üzerindeki yer seçimi bunun en önemli göstergelerinden biridir. Atatürk Caddesi Kepez'i Çanakkale'ye bağlayan ana arterin devamı niteliğinde olup, geniş olması sebebiyle, cadde üzerinde kat artışları yapılabilmektedir. Erhan Bektaş'ın da belirttiği gibi, caddenin fiziksel koşulları gelecek dönemlerde yapılan kat artışlarının da önünü açmıştır (Erhan Bektaş, 2022).

3. 1990lı Yıllarda Kepez'in Mekânsal Gelişimi

1990lı yıllara gelindiğinde Kepez kırsal niteliklerini büyük ölçüde kaybetmiş, kentsel büyüme hedefinin korunduğu küçük ölçekli bir kent olarak Çanakkale içinde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Hızla büyümesini sürdüren Kepez, 1992 yılında belde belediyesi yapılarak idari statüsünde de değişikliğe gidilmiştir. Bu dönemin planlama kararlarında kendisi de şehir plancısı olan ilk belediye başkanı Halil Atan'ın yaklaşımı etkili olmuştur.

Kepez'in ilk belediye başkanı Halil Atan özellikle kendi başkanlığı döneminde (1992-1999) yapılan çalışmaları özetlemiş ve imar planlarının hem bir plancı olarak hem de bir karar verici olarak Kepez'in bugünkü mekânsal dokusunun şekillenmesindeki etkilerinden bahsetmiştir. Atan, Atatürk Caddesinin doğusunda, plan sınırının dışında kalan alan için (Şekil 4);

“Kepez'in, Çanakkale- İzmir Asfaltı üzerinde olması Kepez'i cazibe merkezi yapmış, çok hızlı gelişmesine neden olmuştur. Kepez, Çanakkale'nin gelişme alanı olduğu için, belediye olmadan önce ucuz arsaların bulunduğu bir yer olup gecekondular yerleşimi gibiydi. O dönem Kepez'de hisseli arsa furyası vardı.” Bu dönemde Kepez'de ucuz olan yerler, denetimsizlikten yararlanılıp hisseli arsa olarak alınmıştır. (Atan, kişisel görüşme, 2021).

Kepez'in 1992 yılında belde belediyesi olmasının ardından, 1993 yılında dönemin belediye başkanı Halil Atan'ın girişimleri ile revizyon imar planı yapılmıştır. Plan raporunda, planlamanın, hisseli bölünmelerin ve bunun sonucunda oluşan kaçak yapılaşmanın önüne geçmek için yapıldığı belirtilirken; bu müdahalenin “Planlı plansızlıkların önüne geçmek” ilkesiyle gerçekleştirildiği vurgulanmıştır. Atan (2021), tespit edilen kaçak yapıların olabildiğince korunarak imar planı hazırlandığına dikkat çekmiştir:

“Yapılmış olduğu için imar planlarında yola cephesi olan parsellerin bir kısmına cep otoparklar oluşturuyorduk. İmar planlarına insanları mağdur etmeden küçük yeşil alanlar koyup, nefes alma yerleri yarattık. Bir de plan revizyonlarında Atatürk Caddesi ile deniz arasında kalan kısmı 2 kat bırakıp, yazlık sayfiye bölgesi olarak düşündük. Hala o şekilde korunuyor olması güzel bir şey. Bir de Çamlık'tan denize doğru inerken 7 dönümlük bir hazine arazisi vardı, planlara “Belediye Tesis Alanı (Huzurevi)” olarak işledik; 20 sene sonra da huzurevi oldu. Bir şehir plancısının 20 sene sonrasını öngörebildiğini gösteriyor. Türkiye'de de artık çekirdek aileye

dönüldüğü için huzurevlerine ihtiyaç var. Eskiden geniş aileydi nineler dedeler bir avlunun içinde çocuklarıyla idare ediyordu. Ülkemizde sosyal yapı değişiyor.” (Atan, kişisel görüşme, 2021).

Atan’ın da dikkat çektiği üzere, Kepez’in idari statüsünün değişmesiyle birlikte, kıyı kanununun yürürlüğe girmesinden sonra, 1992 yılında ilk revizyon plan yapılmıştır. İki revizyon plandan sonra, Kıyı yeniden planlanırken, Cumhuriyet Mahallesi’nde kat artışları yapılmış, ticaret alanları gibi fonksiyonlara yer verilmiş, sahille Atatürk Caddesi arasında ana ve ara akslar oluşturulmuştur. Kıyı kanununun çıkmasıyla, kıyı planlarının revizyonu gündeme gelmiştir. Bu nedenle Kepez’in kıyı kesimi yeniden planlanmış ve ilk 100 metresi yeniden düzenlenmiştir. Atan döneminde yapılan 1/5000 ölçekli revizyon planla gelişme alanları düzenlenmiş, yine bu dönemde Çanakkale-İzmir Asfaltı üzerinde konut dışı kentsel çalışma alanlarının, otomotiv sektörünün (araba galerilerinin) yapılabilmesi için birtakım çalışmalar yapılmıştır:

“Revizyon planları yaparken o dönem en çok sıkıntı yaratan konu ana akslar, ana yollar ve tali yolları belirlemektir. Şenkamp yolunun karşısında, ben göreve başladığımda yeni parselasyon plan olmuştu. Eski yol ile yeni yol arasında hiç ana aks yoktu, parselasyon ile 10 metrelik ve 7 metrelik yollar oluşturulmuştu. Parselasyonları iptal ettirip, sahilten Çanakkale- İzmir Asfaltına kadar, 15 metrelik, İhsan Şen Kartal Caddesi olarak geçen ana aksı yaptık (Şekil 5). Bu aksı yapmamız iyi oldu çünkü eski yol ile yeni yol arasında hiç ana aks yoktu. Bir de sanayinin yanından geçen yolu (Velibey Caddesi) 15 metreye çıkardık, çevre yolu gibi düşündük. Şimdi bakıyorum çok büyük bir ihtiyacı gidermişiz.” (Atan, kişisel görüşme, 2021).

Bugün, Atatürk Caddesi (Şekil 5) olarak adlandırılan eski İzmir yolu imar planında 24 metre işlenmiş olmasına rağmen 10 metre olarak hizmet verirken, Halil Atan’ın başkan olduğu dönemde plan esas alınarak 24 metreye çıkarılmıştır:

“Atatürk Caddesi, eski İzmir yoluydu; gönüllü yapılan terkler sonucunda yolu genişletebildik. Terk edilen yol alanında mağduriyet yaşayanlar için çözümlerimizden biri Kepez Belediyesinden TMO’ya kadar olan bölümün çekme mesafelerini 3 metreye düşürmekti, çekmeden biraz inşaat alanı kazandırıp mağduriyetlerini giderdik. En büyük başarımız ikna metoduyla terk ettirmemizdi. Ben önce kendi yerlerimizden başladım terk etmeye, dedemin yerleriydi. Babamla konuştum, sonra muhtarlara gittim sonra herkes terk etti. Bir iki kişiye istimlak parası verseydik herkese vermemiz gerekirdi, buna belediyenin bütçesinin yetmesi mümkün değil. Oluşturmak istediğimiz yollardan bazılarında başarılı olduk bazılarında olmadık çok hisseli yapılaşmalar vardı. 10 metreye çıkarılan yollarda kat artışı yapılarak 2 kattan 3 kata çıkarıldı. 7 metre ve 5 metre olan yollarda kat artışı yapılmadı 2 kat olarak bırakıldı.” (Atan, kişisel görüşme, 2021).

1993 yılında yapılan bu plandan, Çanakkale- İzmir Asfaltı ile eski yol (Atatürk Caddesi) arasında kalan alanda “Bağ Bahçe Nizamlı Konut Alanlarının” ve “Park ve Dinlenme Alanı, Bakı Noktası” alanlarının tamamen çıkarıldığı ve bu alanların, planda gelişme konut alanı olarak tanımlandığı görülmektedir. Yine bu planda, Emsal: 0,60, kat adedi 2 olan konut alanlarının yapılaşma koşulları değiştirilerek, Emsal: 1,20 kat adedi 3 (bazı sokaklarda 4)’e çıkarılmış, yoğunluk artışına gidilmiştir. Gelişme

konut alanlarında ise Kepez'in bahçeli konut yapısından, bahçesi küçük olan çok katlı yapılaşmaya geçildiği görülmektedir. Plan genelinde kademelenme kullanılarak, kat artışı denizden uzaklaştıkça yapılırken, eski köy merkezinde (belediye ve çevresi) yüksek kat ve yoğunluk benimsenmiş; kerpiçten yapılan az katlı yapıların yerini betonarmeden yapılan apartmanlar almıştır. Bu planla birlikte, yeni Çanakkale- İzmir Asfaltının üzeri, otomobil satış ve servis istasyonu kullanımlarının yerleştiği alan olarak tanımlanmıştır (1/5000 ölçekli Nazım İmar Planı, 1993). Eski planlar üzerinde "Bağ-bahçe nizamlı konut alanlarını" ve buradaki yapılaşma koşullarında yapılan değişiklikleri, yapılan görüşmede Atan açıklamıştır:

"Çanakkale, Kepez, Dardanos, Güzelyalı'yı kapsayan 1982'deki Çevre Düzeni Planı kapsamında planlandılar, çevre düzeni planlarını bakanlık onaylıyordu, Kepez Çanakkale'ye bağlıydı. Sadece Atatürk Caddesi, ana cadde olarak 3 katlıydı, bütün Kepez 2 katlıydı, TAKS: 0.15, KAKS: 0.30 olan yapılaşma daha sonra bakanlık tarafından TAKS: 0.20, KAKS: 0.40'a çıkarıldı. Özellikle Kepez Ovasının kıyı kesiminde bu planla tarım alanlarının içinde de yapılaşmaya açıldığını görüyoruz." (Atan, kişisel görüşme, 2021).

Bakanlık tarafından yapılan, beldenin gelişme yönünün de belirlendiği üst ölçekli planlar doğrultusunda, 1996 yılında Çanakkale- İzmir Asfaltının doğusunda kalan Hamidiye Mahallesi ilk defa imara açılmıştır. Bu alanın yapı yoğunluğu da yine merkezi yönetimin kararları doğrultusunda şekillenmiştir. Aynı alan için 2008 yılında Emsal=1,00 kat adedi 6 olarak yapılaşma izni verilmiştir.

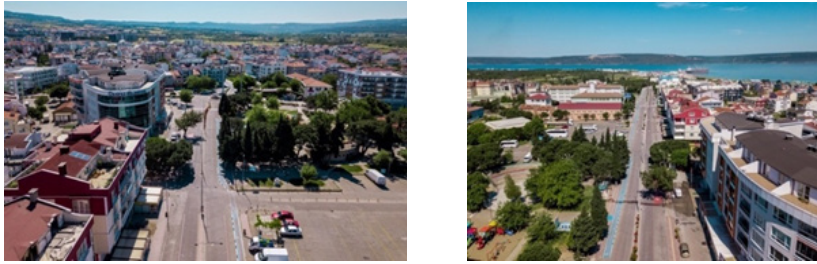
Atan iki dönem belediye başkanlığı yaparak 1999 yılına kadar Kepez'in mekânsal gelişiminde etkili olmuştur. 1990lı yıllarda Kepez büyümeye başlarken, yeni yapılan planlarla mevcut dokunun sorunlarına çözüm getirmek hedeflenmiş aynı zamanda Kepez'in gelişme alanları belirlenmiştir.

4. 2000li Yıllarda Kepez'in Mekânsal Gelişimi

Kepez, 1980'den önce küçük bir köy yerleşimiyken, Çanakkale'nin merkezine yakınlığı bu kırsal dokuyu kentsel büyüme baskısı altına almış; yerleşim, kırsal kimliğini yitirerek kentsel dokuya dönüşmüştür. İlk planları 1981'de yapılan Kepez sonraki yıllarda yapılan yeni planlarla ve alınan mekânsal kararlarla büyümeye devam etmiştir. 1992'de belde belediyesi olarak, idari statüsü değişen Kepez, yapılan planlarla kırsal kimliğini kaybetmeye başlarken, 2000'li yıllarla birlikte, Türkiye ekonomi politikasında etkisini gösteren inşaata dayalı büyümeden etkilenecek konutlaşma ivme kazanmıştır. 2010'dan sonra Kepez'in kentsel alanı, etrafındaki tarım alanlarına ve seftali bahçelerine doğru hızla büyürken, kentsel rant için ekolojik eşikler göz ardı edilmeye başlanmıştır. Kepez'in gelişme alanı olan Hamidiye Mahallesi'nin de büyümesi, Cumhuriyet ve Boğazkent Mahallelerinin yer aldığı kent merkezinin gayrimenkul değerlerinin artmasına neden olmuştur. Kent merkezindeki yapılaşma alanının artırılması ise, az katlı yapıların çok katlı yapılara dönüştürülmesiyle sağlanmıştır. Konut üretimi için gerekli olan boş kentsel arsaların merkezde kısıtlı olması, kentsel dönüşüm yoluyla kentsel mekânın yeniden üretimini getirmiştir. Parsel bazında kentsel dönüşüm uygulamalarıyla Kepez'deki gayrimenkul piyasası hareketlendirilmiştir.

Yapılan kat artışları vatandaşların ve müteahhitlerin talepleriyle belediye meclisince gerçekleştirilmiştir. Bektaş'a (2022) göre, Gerek Çanakkale Barbaros Mahallesi gerekse Atatürk Caddesi üzerinde yapılan kat artışları örnek gösterilmiştir. Bektaş (2022), belediye meclisinin anayasanın eşitlik ilkesini gözeterek kat artışı taleplerini yerine getirdiğini savunmaktadır.

Günümüzde Kepez'in kent meydanının, ticaret fonksiyonunun ve belediye hizmet binasının bulunduğu bölge eski köy yerleşiminin merkezi olarak tanımlanırken, alan kullanımlarının kentsel ihtiyaçlara göre revize edilmesiyle geçmişten bugüne dönüşüm geçirmiştir. 1980'li yıllarda harman alanı olarak kullanılan kent meydanı (şekil 7) bir dönem ilkokul olarak hizmet verirken, yapılan planlarla birlikte günümüzdeki meydan formuna kavuşmuştur. Okul olarak kullanıldığı dönemde dikilen ağaçlar hala meydan çevresinde varlığını korumaktadır. Aynı alan için 2016 yılında bir kentsel dönüşüm projesi hedefiyle, "Kepez Meydanı ve Çevresi Kentsel Tasarım Projesi Yarışması" düzenlemek için çalışmalar yapılmıştır. Katılımcı ve şeffaf bir anlayışın benimsendiği bu yarışma projesi kapsamında, halk katılım toplantıları düzenlenerek meydan ile ilgili talepler alınmış ve bu taleplerin yarışma şartnamesinde yer alması sağlanmıştır. Ancak, yarışma yüksek maliyeti nedeniyle belediye tarafından iptal edilerek, süreç tamamlanamamıştır ("Çanakkale Kepez kent meydanı tasarım yarışması başlıyor!", 2016).

Şekil 7. Kepez kent meydanı (Kepez Belediyesi arşivi, 2018)

Kepez'in planlama yaklaşımını geçmişten bugüne değerlendiren Burçin Soysal, 1992 yılında belediye olan Kepez'in ilk belediye başkanının şehir plancısı olmasının büyük bir şans olduğunu vurgulasa da bu şansın değerlendirilemediğini, sokakların dar, otoparkların ve meskûn konutlar arasında kalan yeşil alanların yetersiz kaldığına dikkat çekmiştir. Soysal, zaman geçtikçe bu sorunların çözümünün daha da zor hale geldiğine işaret etse de Atatürk Caddesi gibi bir caddenin o dönem getirilen planlama kararlarıyla düzenlenerek beldeye kazandırılmış olmasını da başarı olarak tanımlamıştır (Soysal, kişisel görüşme, 2021). 2019'da başkan yardımcılığı görevinden ayrılan Eşref Koç, belediyelerin ekonomik sıkıntılarına dikkat çekerek imar planlarıyla yapılan değişikliklerin belediyeler için önemli bir gelir kaynağı olduğunu belirtmiştir. Koç, İller Bankası'ndan gelen ödeneğin çalışanların maaşlarının ödenmesinde yetersiz kaldığını vurgularken, belediye hizmetleri için de (çöp toplama, alt yapı, üst yapı,

kreş, pazaryeri, otopark maliyetleri) kaynak sağlanması gerektiğini ifade etmiştir (Koç, kişisel görüşme, 2019). Soysal, belde imarlı arsa kalmadığını söylerken, ekonomideki durağanlığın inşaat sektörünü de etkileyerek kentteki inşaat üretiminin çok azaldığını belirtmiştir. Soysal (2021), İnşaat sektöründeki bu kötü gidişatın belediye gelirlerini büyük ölçüde etkilediğine dikkat çekerken; yeni gelişme alanlarının imara açılmasının gerekliliğini, ekonomik sıkıntıyı aşma reçetesi olarak sunmuştur. Soysal, mücavir alanın genişletilmesi için önceki dönemde (2014-2019) ve kendisinin de meclis üyeliği yaptığı son dönemde (2019-2024) Çanakkale Valiliği'ne başvuruda bulduklarını, ancak hala bir cevap alamadıklarını, üst makamların kararlarına bağlı oldukları için beklediklerini ifade etmiştir.

2000 yılı sonrası planlama yaklaşımını değerlendiren Eşref Koç (2019), 2009 yılından sonra, yapılan planlarda kat artışlarına gidildiğini, 2012'den sonra kentsel dönüşümün teşvik edildiğini ve bu süreçte müteahhitlerin talepleri doğrultusunda imar planlarının şekillendiğini söylemiştir. Dönemin yapılaşma yaklaşımını ise, "*Bu dönemde yatay gelişme yerine dikey gelişme tercih edildi*" sözleriyle ifade etmiştir (Koç, kişisel görüşme, 2019). 2009 yılında alansal bir kentsel dönüşüm planı yapmayı istemelerine rağmen gerçekleştiremediklerine dikkat çeken Koç (2019), böyle bir planın yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Koç, 2009 ile 2014 yılları arasında, vatandaş taleplerinin birebir alındığını ve bu taleplere çözüm üretebilmek üzere, parsel bazında kat artışlarına gidildiğini ifade etmiştir. 2014 yılına kadar yapılan plan değişikliklerini de kapsayan, sokak bazında kat artışlarının planlandığı 2014 Revizyon Nazım İmar Planı mecliste onaylanmasına rağmen, yapılan itirazlar sonucunda mahkeme tarafından iptal edilmiştir. Muhalefet partilerine mensup meclis üyelerinin de değişmesiyle 2015'te tekrar yapılan Revizyon Nazım İmar Planı herhangi bir itiraz olmadan kabul edilmiş ve bu plana uygun uygulama imar planları yapılmıştır. İmar Planı ekonomik anlamda belediyeye gelir getirirken, bu gelir maaşların ödenmesinde ve beldenin tanıtımında önemli olan sosyal etkinliklerin yapılmasında kullanılmıştır (Koç, kişisel görüşme, 2019).

Merkezi yönetim kararıyla, Kepez Belediyesinde yer alan Hamidiye Mahallesi'nde 2010'da Devlet Hastanesi ve 2011'de İmam Hatip Okulu kurulmuş ve bu karar imar planlarına işlenmiştir. Hamidiye Mahallesi ve buna bağlı olarak Kepez Beldesi bu büyük kamu yatırımlarla birlikte büyümeye devam etmiştir. 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kapsamında riskli yapıların tespiti ve dönüştürülmesi kapsamında Kepez Cumhuriyet ve Boğazkent Mahallelerinde riskli yapılar ilan edilmiştir. Riskli yapılar, ilan edilmelerinin ardından yıkılmış ve imar planına uygun bir şekilde yapılar tekrar yapılmıştır.

Atan Kepez'in ilk yerleşim yerinin olduğu sokaklarda kentsel dönüşümün yoğunlaştığını belirtmiştir:

"Dönüşümün olduğu alan köyün ilk yerleşiminin olduğu alan, Hamidiye ve Muhtar Uzun Ahmet Caddesi... Hamidiye, Kepez'in eski ismi olduğu için bu sokağa verilmiştir. Kepez'e ilk gelen göçmen muhacir 28 hanenin sokağıdır orası. Bulgaristan'daki yerleşimleri gibi yan yana bitişik nizam yapılar evlerini... Bayramiç'te de var,

göçmen evleri gibi, bitişik nizam yol genişliği 9 metre, biz de bu alanı imar planlarında mecburen koruduk çünkü yeni binalar vardı. Burada yol, genişletilmedi, muhacir mahallelerinde genelde yollar çok dar değil. Mesela Çanakkale'nin Balıklıçeşme, Tekirdağ'ın Yeni Çiftlik ilçelerine de gidiyorum meydanlar geniş, yollar geniş, gelirken o görgüyü Bulgaristan'dan getirmişler.” Bu Caddelerde, bitişik nizamlı, yola dayanan yapıların olduğu ve ön ve arka çekme mesafelerinin olmadığı bir yapılaşma gözlemlenmektedir. Halil Atan yapılaşırken bu duruma dikkat edilmesi gerektiğini şu sözlerle belirtmektedir: *“Kentsel yapılaşmalarda bazen şuna dikkat etmiyorlar... Eski yapılaşmalar bitişik nizam yapılmış yerler... Aslında bunların ilerde hepsinin değişeceğini, yıkılabileceğini düşünerek yollar genişletilebilir... Bunu o zamanlar biz yapamadık; çünkü evlerin üstünden yol geçecek, insanları tutamazsın. O zaman da böyle müteahhit ve kentsel yenileme söz konusu değil; iki katlı arka bahçeli evler yapılıyordu. Müteahhitlerin gireceği dört kat olacağı düşünülmedi tabii şimdi yolların genişletilmesi lazım.”* (Atan, kişisel görüşme, 2021).

05.03.2014 tarih 2014/20 sayılı Meclis Kararı ile Kepez'in yerleşik konut dokusuna yönelik mevcut plana, plan notları eklenmiştir. Plan notlarının Planlı Alanlar İmar Yönetmeliği'nin tanımlar ve ruhsata ilişkin bölümlerine aykırı olmayacak şekilde ve anayasanın eşitlik ilkesi temel alınarak hazırlandığı belirtilmesine rağmen; plan notlarının içeriğinde bu söylemle ters düşecek kararlara yer verilmiştir. Tanımlar kısmında yer alan TAKS, KAKS, Emsal değerlerinin arttırılmasına yönelik; eğitimden çıkan bodrum katın iskân edilebileceği gibi plan notları eklenmiştir. Kat artışı yapılan ve zemin katları ticaret olarak planlanan sokaklarda, zemin katların arka bahçelerinde çekme mesafesi bırakılmaması kararıyla birlikte bu alanlarda ayrıcalık yapılarak inşaat alanlarının arttırıldığı görülmektedir. Planlı Alanlar İmar Yönetmeliğine göre yapıların parsel sınırına 3 metreden fazla yaklaşmaması gerekirken yine aynı plan notlarında 2 metreye kadar yaklaşma izni verilmiş, 2 metreden sonrası için üst katlarda 1 metre kapalı çıkma yapma hakkı verilmiştir. Tüm bu plan notlarıyla verilen ayrıcalıklar inşaat alanlarının arttırılmasına neden olurken, kentin düzenli ve kontrollü bir dokuya sahip olmasına engel teşkil etmiştir. Dar sokaklarda çekme mesafeleri bırakılmayarak yayaların yürüyüş alanları daraltılırken bu sokaklarda ağaç dikilmesi için gerekli olan bir boşluğa bile yer açılmamıştır. Atan bu plan notlarına değinerek; *“Kepez'de müteahhitlere yapsatla verilen arsalarda arka bahçe mesafelerinin düşürülmesi, Kepez'de kentsel dönüşümün handikaplarından. Binalarda derinlik 10 metreye kadar gidebilir bu şartlarda arka bahçe 2 metreye kadar düşebilir şartları koydular”* (Atan, kişisel görüşme, 2021) sözleriyle 2009-2019 yılları arasında Kepez'de müteahhitlerin katıldığı grup toplantılarında arka bahçe mesafesi, çekme mesafelerini düşürme, kat artışı, TAKS ve KAKS kaldırma talepleri doğrultusunda şekillenen imar planlarını eleştirmiştir. 2009-2019 yılları arasında meclis toplantılarından önce yapılan parti grup toplantılarına müteahhitler de kabul edilerek imar konuları hakkında talepleri değerlendirilmiştir. Parti grupları ve yereldeki inşaat sektörü temsilcilerinin katılımıyla, sektörün uygulamalarına ilişkin yapılan toplantılar kentin imarına ilişkin ön anlaşma niteliği taşımaktadır. İnşaat firmalarının, yerel yönetimden, sektörün beldedeki faaliyetlerini kolaylaştırması için imar planındaki değişik-

lik taleplerini ilettiği bu toplantılarda, yerel yönetim de bu taleplere karşılık olarak yereldeki inşaat sektöründen beklentilerini ve isteklerini ortaya koymaktadır. Karşılıklı taleplerin sunulduğu bu toplantılarda imar planları pazarlık unsuru haline getirilmiştir; kentsel mekâna ilişkin çok katmanlı karar verme süreci daraltılmıştır. İmar plan dosyalarının belediye bürokratları tarafından incelenmeden siyasi parti tarafından değerlendirilerek karara bağlanması, bürokratların mesleki yaklaşım ve deneyimini işlevsizleştirirken, üzerinde baskı oluşmasına neden olmuştur. Türkiye’de 2004 yılında yapılan yasal düzenlemelere dayanarak, belediye meclislerinde imar komisyonları kurulmuştur. Belediye meclis üyelerinin mimar, inşaat mühendisi, emlakçı gibi meslek gruplarına mensup olduğu görülmektedir. “Kentın yeni gelişme alanlarının belirlenmesi, plan değişiklikleri, kentsel altyapıya ilişkin yatırım kararlarının önemli bir kısmı bu üyeler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.” saptamasında bulunan Turan, gayrimenkul piyasasını ve piyasaya yön veren aktörlerin niteliklerine dikkat çekmiştir (Turan, 2009).

Şekil 8. Cumhuriyet Mahallesi, İbrahim Aytap Caddesi, *Google Earth*, 2014-2022

Şekil 9. Cumhuriyet Mahallesi, Hamidiye Caddesi, *Google Earth*, 2014-2022

2015 tarihli Revizyon İmar Planından önce, Atatürk Caddesi başta olmak üzere kat artışı yapmak için parsel bazında plan değişikliklerine gidilmiş; ancak açılan davalar sonucunda bu değişiklikler çoğunlukla iptal edilmiştir. 2015 Revizyon İmar Planıyla birlikte Atatürk Caddesi 5 kata çıkarılırken, önceden parsel bazında yapılan plan

değişikliklerinin bütün cadde boyunca uygulanması sağlanmıştır (Şekil 8, Şekil 9). Revizyon İmar Planı ile Cumhuriyet Mahallesi'nde kat artışı için yol genişliği uygun olan caddeler 4 kata çıkarılırken, 2015 yılına kadar parsel bazında yapılan tadilatların, bu plan altında gerçekleştirilmesi mümkün hale getirilmiştir.

2000'li yıllarda Kepez hızlı bir kentleşme baskısı altına girmiştir. Yapılı çevre üretimin arttığı bu dönemde, Kepez Çanakkale merkezinin önemli bir kentsel alt bölgesi haline gelmiştir. 2010'lu yıllardan sonra ise, yapılan kamu ve özel sektör yatırımlarıyla Kepez Beldesi önemli bir merkez olmaya başlamıştır. Özellikle 2012'den sonra, parsel bazında kentsel dönüşüm uygulamalarıyla kırsal niteliklerini koruyan kentin eski dokusu dönüşmeye başlarken, bu dönüşüm plan tadilatları ve revizyon imar planlarıyla desteklenmiştir.

Sonuç

1980'lerde kırsal özelliklerinden koparak kentsel bir form kazanan Kepez 90'lı yıllarda ise büyümeye başlamış, gelişme alanları olan küçük ölçekli bir kent formuna ulaşmıştır. 1980li yıllarda Kepez merkezi yönetim tarafında planlanırken, bu yaklaşım Kepez'in 1992'de belde belediyesi olmasıyla birlikte terkedilmiş; belediye tarafından planlar geliştirilmeye başlanmıştır. 1990lı yıllarda kentin çevresine yapılan kamu yatırımları Kepez'in kentsel formunun oluşmasında etkili olurken, çevresinde gerçekleşen bu yatırımlarla birlikte kentli nüfusun da yerleşim için tercihi olmaya başlamıştır. Bu dönemde Kepez'in yeni gelişme alanları tayin edilirken, yapılaşması 2000li yılları bulmuştur. 2000li yıllarda ise, Kepez hızla büyümeye başlamış, gelişme alanları hızla yapılaşarak beldeye bitişik konumdaki kırsal dokuyu tehdit eder hale gelmiştir.

Kamu sektöründeki yer seçimi tercihleriyle birlikte, Kepez merkezindeki rant hızla artarken, özellikle Cumhuriyet Mahallesi'ndeki, gayrimenkul piyasası hareketlenerek, yukarıya doğru bir ivme göstermiştir. Ovaların bittiği yerde başlayan, yükseklığı doğu ve güneydoğuya doğru artan tepeler üzerine yerleşen Kepez, 1980'den önce verimli tarım topraklarıyla çevrelenen kırsal nitelikleriyle öne çıkan bir köyken; 1980'den sonra, yapılan planlarla hızla kentleşmiş; bugünkü kentsel dokusunun temeli atılmıştır. İller Bankası'nın yaptığı ve Çanakkale Belediyesi'nin 1981 yılında onayladığı planla birlikte, Kepez için planlı dönem başlamıştır. 1985 yılında imar planı yapma ve onaylama yetkisinin belediyelere geçmesi ve 1992 yılında Kepez'in belde belediyesi olması, yerel yönetimin kentsel mekânda karar üreten en önemli aktör haline gelmesine neden olmuştur. 1992 yılından sonra mekânsal planları yapma, onaylama ve uygulama yetkisine sahip olan yerel yönetim, önemli bir karar verici olarak Kepez'in gelecekte mekânsal kurgusunu şekillendirirken, gayrimenkul piyasası için de belirleyici rol üstlenmiştir. Mevcut yapılı çevrede revize edilen planlarla birlikte, merkezdeki yollar dar, yeşil alanlar yetersiz kalmıştır. 1993 yılında yapılan Revizyon İmar Planlarıyla birlikte başlayan bütüncül planlama yaklaşımındaki kırılma, 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanuna dayanarak gerçekleştirilen 2012'den sonraki parsel bazındaki uygulamalarla sürdürülmeye devam etmiştir. Özellikle 2014'ten sonra artış gösteren parsel bazında

dönüşüm uygulamalarıyla, müteahhit ve vatandaşların talepleri dikkate alınmış; bu talepler doğrultusunda yapılan parsel bazında plan değişiklikleriyle bütüncül planlama yaklaşımından tamamıyla uzaklaşmıştır. Parsel bazında kentsel dönüşüm uygulamaları, belde gayrimenkul sektörünün etkinliğini arttırmasına neden olurken, kentin hızlı bir apartmanlaşma sürecine girmesine de yol açmıştır. Eski konut stoğunun yenilenmesiyle sonuçlanan parsel bazındaki kentsel dönüşüm uygulamaları, kat yüksekliklerinin ve yoğunluğun artmasıyla birlikte, eski düşük yoğunluktaki kentsel dokuya hizmet eden donatı alanlarının ve yol, otopark gibi altyapı hizmetlerinin yetersiz kalmasına neden olmuştur.

Kentin planlama tarihi incelendiğinde üç dönemde de planlama yaklaşımının özellikle kentte etkin olan aktörlerin talepleri doğrultusunda şekillendiği görülmüştür. 1980'lerde kamu yatırımlarıyla başlayan planlama sürecinde, 1990'larda sanayi sektöründe yapılan yatırımlar belirleyici olurken; 2000'lerde, planlama sürecini inşaat sektörünün talepleri yönlendirmiştir.

Kaynakça

- Çavuş Z.Ç. (2012). Çanakkale’de kentsel gelişimin uzaktan algılama ve gps ölçümleri ile izlenmesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü Coğrafya Dergisi, 15, ss 44-55, Elektronik nüsha ISSN No: 1305-2128
- Çavuş Z.Ç. ve Uysal A. B. (2018). Çanakkale’de Kentsel Gelişme, Yayılma ve Kırsal Alanlarda Etkileşim, Planlama, (Ek 1): 105-117. doi: 10.14744/planlama.2018.85547
- Harvey D. (2022). Sermayenin Mekânları, (çev. Başak Kıcırcı; Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar, Seda Yüksel). Sel Yayıncılık: İstanbul.
- Lefebvre H. (2020). Mekânın Üretimi. (çev. Işıl Ergüden). Sel Yayıncılık: İstanbul
- Şengül, H. T. (2001). Kentsel Çelişki ve Siyaset Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi. <https://hdl.handle.net/11511/85345>
- Turan M. (2009). Türkiye’de kentsel rant: devlet mülkiyetinden özel mülkiyete, Tan Kitabevi
- 6306 sayılı kanun. (2012). Ankara: Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı
- 2981 sayılı kanun. (1984). Ankara: Bayındırlık ve İskân Bakanlığı

Tenedos Nekropolis Buluntusu Fenike Kökenli Cam Pendant

Hüseyin YAMAN*

Özet

Bu çalışmada ele alınan baş formlu cam pendant, Tenedos nekropolünde 1993 yılı kurtarma kazıları sırasında bir pithos mezar içinde ayakta duran pişmiş toprak bir figürin, bir figürin başı (veya *protom*) ve aşık kemikleriyle (*astragali*) birlikte bulunmuştur. Çubuğa sarma tekniğiyle üretilmiş pendant pürüzsüz sakal, büyük göz, geniş uzun burun, dolgun dudak ve hafifçe dışa çıkık ve çatalı çene gibi tasvir özelliklerine sahiptir. Yapımında lacivert, sarı, beyaz ve turkuaz renkli cam kullanılmıştır. Fenike veya Fenike kolonisi Kartaca kökenli olduğu düşünülen cam pendantlar, buluntu yeri bilinen örneklerle göre Akdeniz havzası, Karadeniz'in kuzey kıyıları ile Doğu Avrupa'ya yayılmış olup MÖ 7. yüzyıldan başlayarak MÖ 1. yüzyıl ortalarına kadar tarihlendiği bilinmektedir. Tenedos buluntusu tipolojik özelliklerine göre M. Seefried'in "kıvrıkcık saçlı erkek başı" olarak adlandırdığı ve MÖ 5. yüzyıl ile MÖ 3. yüzyıl arasında tarihlendiği "Tip C" ile uyumludur. Bu tipin MÖ 450-300 arasına verilen C1 alt grubuna dahildir. Baş formlu cam pendant Kuzeydoğu Ege için nadir bir buluntudur. Mezarda bu eserle birlikte ele geçen sağlam durumdaki pişmiş toprak figürin ve baş göz önüne alındığında pendantı MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlemek mümkündür. Aynı zamanda bu dönemde Fenike ve/veya Kartaca ile Tenedos arasındaki ilişkinin varlığını gösterir.

Anahtar Kelimeler: *Tenedos, Nekropolis, Cam pendant, Fenike, Pithos mezar.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, huseinyaman@comu.edu.tr ORCID: 0000-0003-1693-6500 Buluntuların yayını için izin veren Çanakkale Troya Müze Müdürlüğü'ne ve yardımcılarından dolayı müze uzman arkeologları Musa Tombul ve Osman Çapalov'a; nekropolis buluntularını çalışmayı önererek teşvik eden Tenedos kazı başkanı Prof. Dr. Turan Takaoğlu'na; İngilizce özetle ilgili düzeltmeler öneren Dr. Christopher S. Lightfoot'a; metni okuyan Dr. Tolga Özhan ve MA Batuhan Özdemir'e; haritayı hazırlayan Dr. Volkan Demirciler'e teşekkürlerimi sunarım. Tenedos nekropolisi buluntularıyla ilgili hazırladığımız projeyi (SBA-2016-1042) gerçekleştirmemizi sağlayan Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi'ne ve aynı zamanda projeyi burs ile destekleyen ARIT'e teşekkür ederim.

A Phoenician Glass Pendant from the Tenedos Necropolis

Abstract

The head-shaped glass pendant discussed in this study was found together with a terracotta statuette, a terracotta head (or a *protome*), and some knucklebones (*astragali*) in a pithos burial during rescue excavations in 1993 in the Tenedos necropolis. The rod-formed pendant has a beard, big eyes, a long nose, full lips, and a slightly protruding chin. Trails of opaque yellow, white, and turquoise glass were applied to the translucent dark blue body of the pendant. Such glass pendants are considered to be of Phoenician and/or Carthaginian origin and are distributed throughout the Mediterranean basin, the northern coast of the Black Sea, and Eastern Europe. They range in date from the 7th century to the middle of the 1st century BC. The Tenedos glass pendant is compatible with M. Seefried's "Type C" (male head with curly hair) and dated between the 5th century and 3rd century BC. It belongs to the C1 subgroup (head with curly hair and sleek beard) of this type. The head-shaped glass pendant is a rare find from the northeast region of the Aegean. In the context of the other finds from the tomb, notably the standing female figurine, the glass pendant can be said to belong to the first half of the 5th century BC. Moreover, this find indicates the contact between the Phoenicia and/or Carthage and Tenedos in this period.

Keywords: *Tenedos, Necropolis, Glass pendant, Phoenicia, Pithos burial.*

Giriş

Tenedos korunaklı doğal limanıyla, Kuzeydoğu Ege’de Çanakkale Boğazı (*Hellespontus*) girişindeki (Resim 1) konumuyla öne çıkar (Takaoğlu – Yaman 2019: 321-322; Takaoğlu–Atabay 2021: 11). İlk olarak 1959 yılında *nekropoliste* gerçekleştirilen (Ataçeri–Argavan 1962) ve 2021 yılına değin aralıklarla sürdürülen kurtarma kazılarında (Özkan 1992; Sevinç 1994; Sevinç 1995)¹ elde edilen veriler adada Erken Tunç Çağından itibaren yerleşimin varlığını gösterir (Sevinç 1995: 115; Sevinç–Takaoğlu 2004: 135; Takaoğlu–Yaman 2019: 322-324; Takaoğlu–Atabay 2021: 14-19). Ancak *nekropolisteki* (Resim 2) farklı tipteki mezarlardan gelen buluntuların tarihi Arkaik Dönem ile Hellenistik Dönem aralığında yoğunlaşmaktadır. 1993 yılına değin süren kurtarma kazılarında ele geçmiş Arkaik ve Klasik dönem buluntuları T. Özkan (1993) tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bununla birlikte kurtarma kazıları sırasında bulunan eserlerden bazıları çeşitli yayınlarda yer bulmuştur (Arslan 2003; Arslan – Sevinç 2003; Arslan 2005; Ayaz 2017; Sevinç – Takaoğlu 2004; Takaoğlu 2017). *Nekropolisten* elde edilen veriler ölü kültü haricinde Tenedos’un kimliği ve ticari-kültürel ilişkilerine yönelik kayda değer katkı sağlamaktadır. Tenedos nekropolisi mezarlarında ölü hediyesi olarak sıkça tercih edilen seramik kaplar, pişmiş toprak heykelcikler yanında az sayıda olmakla birlikte masklar, *fibulalar*, kandiller, kemik-metal iğneler gibi cam objelere de yer verildiği görülür. Boncuklar, yüzük ve yüzük taşları, oyun taşları, kapaklar, *amphoriskos*, *alabastron*, sürahi, kavanoz ve unguentarium formlarının yer aldığı toplam 19 parçadan oluşan Tenedos *nekropolis*i camlarından yalnızca birkaçı yayınlarda yer bulabilmiştir (Özkan 1993: 101, no. 251-252; Taştamur 2016: 224, 227, 229-230, 231, fig. 1.7, 2.7, 1.8, 2.8, 1.14, 2.14; Takaoğlu–Atabay 2021: res. 25-26)². Cam buluntulardan 10 tanesi herhangi bir mezar ile ilişkilendirilememektedir. Bunlar arasında en erken parçalar Fenike kökenli MÖ geç 6. yüzyıl ile 4. yüzyıl aralığına tarihlenebilecek bir *alabastron*, bir *amphoriskos* ve bir nazar (göz) boncuğudur. Bir diğer *alabastron* MÖ 2.-1. yüzyıl ve bir *alabastron* parçasıysa MÖ 4.-3. yüzyıldan olmalıdır. Benzer örnekleri C. Lightfoot tarafından yayınlanan (Lightfoot 2016: 37-38; Lightfoot 2018) bir sürahi (serbest üfleme tekniğinde ve tek kulplu) MS 1. yüzyıl (olasılıkla yüzyılın ilk yarısına) tarihlenir. Ağız kısmı kırık, küre gövdeli, opak beyaz, yarı saydam mavi ve kobalt mavi dalgalı desene sahip şişe ve soluk mavi renkli, minyatür *unguentarium* MS 1. yüzyıl içine tarihlenir. Dikdörtgen prizma gövdeli bir kavanoz ise olasılıkla MS 1.-5. yüzyıl tarihleri arasındadır. 1990 ve 2001 yılları arasında kazılmış altı farklı mezardan 9 cam eser kayıt altına alınmıştır. Bunlardan, kobalt mavi renkli iki adet cam kapak MÖ 6. yüzyılın ilk çeyreğinden MÖ 4. yüzyılın ortalarına kadar tarihlenen *kotyle*, *pyksis*, *lekythos*, *olpe*, *kyliks* ve *skyphos* gibi farklı formlardaki seramik buluntulara sahip mezarda ele geçmiştir. 1992 yılı kurtarma kazısı raporunda çocuk gömüsü yapılmış gri monokrom renkli iki pithos mezar tespit edildiği, bu mezarlardan hediye olarak emzikli kaplar ve “boncuk gerdanlık” olarak tanımlanmış buluntunun ele geçtiği belirtilmiştir (Sevinç 1994: 314). Müze envanterine yedi bronz boncukla birlikte kaydedilmiş, kobalt mavi renkli bikonik formu 10 cam boncuğun raporda sözü edilen gerdanlık olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen Fenike kökenli bu boncuklar MÖ 6.-4. yüzyıllar arası-

1 Tenedos’ta sistematik kazılar 2021 yılından itibaren Prof. Dr. Turan Takaoğlu başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmektedir

2 Tenedos *nekropolis*i cam buluntuları II. Troas Sempozyumu’nda (09-11 Nisan 2021) “Bozcaada Nekropolü’nden Cam Buluntular” başlıklı bildiriyle, yazar tarafından sunulmuş olup yayım çalışması devam etmektedir.

na tarihlenebilir. Yarı mat, yeşilimsi sarı renkli cam yüzük MÖ 4. yüzyıl sonu ile 2. yüzyıl arasına tarihlenen figürinler, minyatür kaplar, *unguentarium* ve ağırşak gibi ölü hediyeleri içeren 1991 yılında kazılmış bir mezardan gelmektedir. Bronz bir yüzük ve kemik örekeyle birlikte 2001'de kazısı yapılan bir mezarda bulunmuş dört adet yüzük/oyun taşı MS 1.-3. yüzyıldan olmalıdır. Bulunduğu mezar bilinen camlardan sonuncusu olan baş formlu cam pendant (Resim 3) Kuzey Ege'de ender görülen bir buluntu grubuna ait olması ve kontekst buluntusu olması nedeniyle dikkat çekicidir.

Tenedos cam pendantı, 1993 yılında Çanakkale Arkeoloji Müzesi tarafından nekropoliste gerçekleştirilen kurtarma kazıları sırasında ortaya çıkarılan "Pithos Mezar 3 (PM.3)"te (Resim 4) bulunmuştur (Sevinç 1995: 115, res. 17). Yalnızca bir çocuğun gömüldüğü bildirilen bu mezarla ilgili kazı raporunda detaylı bilgiye yer verilmemiştir. Müze envanter kayıtlarına göre pithos içinde pendantla birlikte giyimli, ayakta duran pişmiş toprak bir figürin ile figürin baş parçası veya protom bulunmuştur. Aynı zamanda kazı sırasında çekilen fotoğraflarda *pithos* içine dağılmış vaziyette en az dokuz adet aşık kemiği (*astragalus*) de görülebilmektedir.

Cam pendantlar

Fenike ve Fenike kolonisi Kartaca'nın bir sembolü olan cam pendantlar MÖ 7. yüzyıldan MÖ 1. yüzyıl ortalarına kadar üretilmiştir (Seefried 1979: 19-21, fig. 1; Seefried 1982: 25-33, fig. 44). E. Erten (2019: 335), erken örnekleri Demir Çağında görülen bu objelerin çıkış yerinin, camcılığın doğduğu topraklar sayılan Doğu Akdeniz-Fenike kıyıları olmasının şaşırtıcı olmayacağını ifade eder. Fenikelilerin deniz ticaretindeki yoğun etkinlikleri ve Kartaca'nın koloni olarak kurulması gibi etkili siyasi faaliyetleri dolayısıyla cam pendantlar Akdeniz Havzası, Karadeniz'in kuzey kıyıları, Orta ve Doğu/Güneydoğu Avrupa'yı kapsayan oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmıştır (Seefried 1979: 22-25, fig. 23; Tatton-Brown 1981: 143). Üretim merkezi/merkezleri henüz tespit edilememiş olsa da bu nesnelerin Fenike ve Kartaca haricinde Rhodos, Kıbrıs ve Mısır'da üretilmiş olabileceği düşünülür (Seefried 1982: 36-40; Gençler-Güray 2016: 66).

Yalnızca insan başı şeklinde değil aynı zamanda cin, keçi başı, kuş, horoz, çan, üzüm salkımı, phallus gibi farklı şekillerde de yapılmıştır. 1,5-8,5 cm arasında değişen boya sahip, hemen hemen hepsi birbirinden farklı görünen başların her birinde kobalt mavi, sarı, beyaz ve turkuaz gibi birden fazla renk bir arada kullanılmıştır ve çubuğa sarma tekniği kullanılarak üretilmiştir. İç kalıp tekniğiyle yakından ilişkili ve onun bir varyasyonu olduğu ifade edilen bu teknikte üzerine yapışmayı önleyen bir maddenin sürüldüğü silindirik metal çubuğa sıcak cam sarılmakta, sonrasında detaylar işlenmekte ve tavlama öncesi çubuk çıkarılmaktaydı (Grose 1989: 31; Stern – Nick-Nolte 1994: 44-46; Erten 2019: 335). Erken izleri MÖ 15.-14 yüzyılda Mısır'da görülen bu teknik ince uzun silindirik kaplar, boncuklar ve pendantların üretiminde kullanım görmüştür (Barag 1985: 31-32; Grose 1989: 31; Stern – Nick-Nolte 1994: 45). Cam pendantların kem göz ve kötülöklere karşı apotropaik bir obje, kült işlevine sahip adak eşyası veya yalnızca dekoratif amaçla kullanılmış olabileceği yönünde sayılar sürülmüştür (Seefried 1979: 26; Seefried 1982: 55-62; Lightfoot 2001: 64; Çel-

har – Kukoç 2014: 98, 100; Erten 2019: 333).

Bu arkeolojik materyalle ilgili tipoloji ve kronolojiye yönelik ilk yayınlar 1970'li yılların ikinci yarısı ve 1980'lerin ilk yıllarında T. E. Haevernick (1977), M. Seefried (1979; 1982) ve V. Tatton-Brown (1981) tarafından gerçekleştirilmiştir. Haevernick (1977: 155-167), kataloğunda yer verdiği baş formulu pendantları MÖ 5. yüzyıl ile MÖ 1. yüzyıl aralığına tarihlemiş ve 31 gruba ayırmıştır. Seefried (1982: 5-11), canlandırılan figüre göre altı grupta (A- cinler, B/C/D- insan başları, E- hayvanlar, F- diğerleri) sınıflandırmış ayrıca kendi içinde alt gruplara ayırarak 23 farklı tip belirlemiştir. Seefried'e göre pendantlar MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısıyla MÖ 1. yüzyıl ortaları aralığına tarihlendirmiştir³. Tatton-Brown (1981: 144-154) üç kategori oluşturmuş (A- başlar, B- figürinler ve C- boncuklar), bunları da kendi içinde 21 alt tipte gruplamış ve pendantları MÖ 600'ler civarıyla MÖ 3. yüzyılın sonları aralığına tarihlemiştir. Sözü ettiğimiz bu çalışmalardan Seefried'in (1982: 162-165) kataloğunda Yunanistan, Makedonya/Trakya, Ege Adaları ve Anadolu'dan az sayıda eser yer almaktadır. Ancak bunlara daha sonraki yıllarda Kerameikos, Thessaloniki ve Olynthos'tan yeni buluntular eklenmiştir (Knigge 2005: 52, 183, no. 541-543, taf. 110; Stefani 2012: 165-166, no. 116-117). Son yıllarda Kaunos (Gençler-Güray 2016), Olba (Erten 2019) ve Oluz Höyük'ten (Dönmez 2021) kazı buluntuları çalışılmıştır. Bununla birlikte Ankara Anadolu Medeniyetleri (Erten 2007), Tekirdağ ve Edirne Müzeleri (Taştür 2017) ile Şişecam Koleksiyonu'ndan (Canav 1985: 27, no. 1-3) buluntu yeri bilinmeyen farklı tipteki örnekler araştırmacılar tarafından yayınlanmıştır. Bunlarla birlikte Pitane (Seefried 1982: 83, Tip A no. 83, fig. 34), Ephesos (Pulsinger 2008: 266), Halikarnassos (Özet 1996: 40, no. 8), Kyzikos (Seefried 1982: 111, Tip C III, no. 42; 125, Tip D II, no. 39), Byzantion, Kırşehir-Kalehöyük (Dönmez 2021: 403), Kinet Höyük (Gates 2015: 97), Tarsus-Gözlükule (Goldman 1950: 401, no. 11, pl. 274), Sirkeli Höyük (Kozal 2010: 38), Doliche (Blömer-Winter 2006: 190, 202, abb. 9) ve Al Mina'dan (Seefried 1982: 75, 79, Tip A, no. 2, 41-42; 88, Tip B Ia, no. 7-8; 90, 92 Tip B II, no. 4 ve 17) kazı buluntusu pendantlar ile Konya (Dönmez 2021: 403) ve Sadberk Hanım Müzeleri'ndeki (Dönmez 2021: 400, 715) örneklerin varlığı kazı raporları ve müze kataloglarından bilinmektedir. Özellikle kazı buluntularının çalışılması pendantların kronoloji, tipoloji ve dağılım alanlarını ortaya koyma açısından önem taşır. Örneğin Ş. Dönmez'in (2021) Oluz Höyük'ten C-II tipi bir pendantı, Ç. Gençler-Güray'ın (2016) B-III tipindeki Kaunos pendantını ve E. Erten'in (2019) Olba akropolisinde ele geçen D-II grubuna ait pendantı konu alan çalışmaları bu özel objelerin dağılımı ve kronolojisiyle ilgili dikkate değer katkılar sağlar.

Buluntu yeri bilinen örnekler sıklıkla mezarlarda ele geçmiştir (Seefried 1979: 17). Tenedos pendantı da bu tespiti uygun şekilde bir mezar hediyesi olarak yukarıda adı sayılan yerleşimlerinde ele geçen diğer buluntulardan ayrılmaktadır.

Tenedos cam pendantı

Tenedos pendantı (Resim 3) 3,1 cm yüksekliğinde ve 2,1 cm genişliğindedir⁴. Pendantın altında yer alan, üretim tekniğine (çubuğa sarma) işaret eden oyuktan yapımda kullanılan çubuğun yaklaşık 0,7 cm çapında olduğu anlaşılır. Yüz, burun ve saçların

3 M. Seefried (1979: 19-22) daha önceki çalışmasında 21 tip belirlemiştir.

4 Çanakkale Troya Müzesi Env. No.: 7359.

yapımında kobalt mavi/lacivert, kaşlarda sarı, göz çevresinde beyaz, göz bebekleri, sakal, başın üst kısmı ve asma halkasında turkuaz renkli cama yer verilmiştir. Geniş alın üzerinde kıvrıkcık saçlar yumrular halinde yerleştirilmiştir. Kaşlar kalın ve kavisli olup kulaklara kadar uzanmaktadır. Çıkıntılı göz kapakları ve büyük göz bebekleri yuvarlaktır. Burun geniş ve uzundur. Burnun hemen altına yerleştirilmiş, etrafındaki kazımayla belirgin hale getirilmiştir dudaklar sıkıca kapalı ve dolgundur. Sol yanakta dikey bir çizgi görülür. Kulakların altından başlayan sakal, pürüzsüz ve parlak görünümlüdür. Arka yüz düz bırakılmıştır. Bu özellikleriyle normal profile sahip kare yüz tipine sahip bir erkek başı ortaya çıkmıştır.

Tenedos pendantı Seefried'in (1979: 19, fig. 7; 1982: 7, 27-28, fig. 44) tipoloji ve kronolojisine göre MÖ 5. yüzyıl ortalarıyla 3. yüzyıl sonu arasına tarihlenen "kıvrıkcık saçlı erkek başı" olarak adlandırdığı ve dört alt gruba ayırdığı C tipi içerisinde değerlendirilmelidir. Pendant, bu alt gruplardan MÖ 450-300 arasına tarihlenen "kıvrıkcık saçlı ve düz sakallı" olarak adlandırılan C 1 tipine dahildir. Benzer biçimde, Gençler-Güray (2016: 67, dn. 19) da Tenedos kurtarma kazısı raporunda yer alan fotoğrafa göre C1 tipine benzediği ifade etmiştir. Seefried'in çalışmasında (1982: 100-103, no. 1-21) bu tipin Mısır, Idalion, Thebes, Al Mina, Kartaca, Ampurias, Aléria ve buluntu yeri bilinmeyen 21 farklı örneğine yer verilmiştir. Bunlardan Idalion, Al Mina ve Aléria pendantları kontekstleri vasıtasıyla MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısıyla MÖ 4. yüzyıl sonlarına tarihlenmiştir (Seefried 1982: 100-103, no. 7, 11, 21). Bununla birlikte Haevernick'in (1977: 160-161, 165, no. 242-462, no. 731-735) tipolojisine göre Grup 5, Grup 6 ve Grup 28'in bir üyesi gibi gözükmektedir. Bu gruplar için MÖ 5. yüzyıl ile MÖ 3. yüzyıla kadar geniş bir tarih aralığı verilmiştir. Tenedos buluntusu, Tatton-Brown (1981: 144, 147) sınıflandırmasına göre MÖ 5.-4. yüzyıllardan paralelleri bulunan A-II-e veya A-II-f grubuna dahil olmalıdır. Bu iki alt gruba ait beş örnekten yalnızca birinin buluntu yeri belirtilmiştir ki o da -olasılıkla Mısır- olarak kaydedilmiştir; diğerleri bilinmemektedir (Tatton-Brown 1981: 150, no. 418-422, pl. XXVI). Cleveland Museum of Art koleksiyonunda olduğu iletilen, yüz şekliyle oldukça benzer bir örnek MÖ 6.-5. yüzyıla tarihlenmiştir⁵. Metropolitan Müzesi'nden⁶ buluntu yeri bilinmeyen bir diğer örnek MÖ 5. yüzyıldandır. Al Mina'dan aynı tipteki başka bir pendantın ele geçtiği kontekst MÖ 520-430 yılları aralığına tarihlenmiştir. (Wooley 1938: 158, MNN93, pl. XIV). Kırım'daki Panticapaeum *nekropolis*i buluntusu bir örnek için MÖ 4.-3. yüzyıl tarihi verilmiştir⁷. Saydığımız benzer pendantlara göre Tenedos buluntusunun da kabaca MÖ 6. yüzyıl sonları ile MÖ 3. yüzyıl arasına ait olduğu söylenebilir. Ancak mezardaki diğer buluntular bize, tarih aralığını daraltmak için fırsat sunar.

***Pithos* içindeki diğer mezar hediyeleri**

İlahi nitelikli ritüel, adak veya *apotropaik* sembol, dekoratif obje, oyuncak gibi işlevlere (Higgins 1967: 7-8) sahip pişmiş toprak figürinler, tanrı-tanrıçalar ve mitolojik karakterler, günlük hayattan farklı pozlarda insanlar, *protomlar*, hayvanlar ve grotesk tipler benzeri çok farklı biçimlerle Antik Çağ boyunca popüler mezar hediyeleri olarak karşımıza çıkar. Bu objeler, benzer şekilde Tenedos *nekropolisinde* de

5 JSTOR SSID: 24620416 (The Cleveland Museum of Art, Accession number 1994.97).

6 The Metropolitan Museum of Art, Accession Number 81.10.150.

7 The State Hermitage Museum, Inv. Number II.1839.40.

ölü kültürünün bir parçası olarak tercih edilerek mezarlarda yer bulmuştur. Mezarda cam pendantla birlikte ele geçen buluntulardan ilki ayakta duran, giyimli bir kadının tasvir edildiği pişmiş toprak heykelciktir (Resim 5)⁸. *Khithon* üzerine *himation* giyimli figür dörtgen biçimli alçak bir altlık üzerinde durmaktadır. Sol kolu dirsekten kırılarak sol göğsü üzerine yerleştirilmiş ve olasılıkla elinde çiçek tutmaktadır. Sağ kolu bedene yapışık halde yana uzatılmıştır. Sol bacağı dizden hafif kırılmış ve öne doğru atılmış olup sağ bacak taşıyıcı pozisyonundadır. Katı duruşa sahip figür, stilistik açıdan MÖ erken 5. yüzyıl ile ortasına ait tiplerle benzerlik göstermektedir (benzer poza sahip örnekler, Higgins 1967: 62, pl. 24E-24F, 72-73, pl. 30E; Boardman 1967: 195, 201, no. 139, pl. 82; Higgins 1969: 61-62, no. 109, pl. 22, 83, no. 208, pl. 36, 85, no. 220, pl. 38; Vierneisel-Schlörb 1997: 17, no. 41, taf. 11.4; Kunze-Götte vd. 1999: no. 440-8, taf. 79; Tolun 2002: no. 54, lev. 30.2; Kaplan 2009: 221, no. 26, lev. 8; 110; Zoitopoulou 2010: 112-113, no. 11). Mezardan gelen diğer buluntu, figürün başı veya *protom* parçasıdır. (Resim 6)⁹. Burnun uç kısmı kırık, ağız ve çene eksik figürün başında *stephane*, alında saçlar ortadan ikiye ayrılarak geriye doğru taranmıştır. Yüz oval görünümlü, kulaklar kapalı ve yanaklar dolgundur. Bu parça da diğeri gibi MÖ 5. yüzyıl ilk yarısı örnekleriyle benzerlik taşır (Robinson 1952: 108, no. 84, pl. 36; Higgins 1969: 174, no. 653, pl. 84). *Pithos* içindeki son buluntular, varlığı kurtarma kazısı sırasında çekilen fotoğraftan (Resim 4) tespit edilen aşık kemikleridir (*astragali*). Antik dönemde oyun aracı olarak sevilerek kullanılan bu obje kehanet amacıyla ve aynı zamanda mezar hediyesi olarak da tercih edilmiştir (Aktaş 2018: 1-6; Sa-yar 2011: 92-95). Ekseriyetle kemik kullanılmış olsa da camdan yapılmış astragal örnekleri de bilinmektedir (Samothrake'den örnek için bkz. Dusenbery 1967: 49, no. 53, fig. 53; Hatay Esentepe'den örnekler için bkz. Erten 2014: 84, dn. 4; ayrıca buluntu yeri bilinmeyen birkaç örnek için bkz. Canav 1985: no. 11; Stern – Schlick-Nolte 1994: 338-339). Sıklıkla çocuk gömüleri için hediye olarak bırakılan aşık kemikleri yakın çevredeki Antandros (Polat 2008: 273), Assos (Buruldağ 2009: 48, 53, 85, 87, 94-95, 102-104, 126), Parion (Başaran–Kasapoğlu 2018: 437-438), ve Samothrake (Dusenbery 1998a: 207, no. S130-31; Dusenbery 1998b: 1145-1147) gibi kentlerin mezarlarında Geç Geometrik dönemden Hellenistik dönem sonuna kadar geniş bir aralığa tarihlenen farklı tipteki (taş sanduka, *pithos* gibi) mezarlardan bilinmektedir. Tenedos'ta PM.3 numaralı *pithos* mezar haricinde henüz yayınlanmamış fakat buluntularına göre Arkaik-Klasik dönemlere ait olabilecek birkaç mezarda¹⁰ daha aşık kemikleri bulunmuştur. Ancak bunlar çalışmamız konusu pendantın tarihlenmesine yardımcı olacak güçlü veri sunmaz.

Değerlendirme

Sıklıkla mezar hediyesi olarak kullanıldığı bilinen bu seçkin objelerin Tenedos'ta aynı amaçla bir çocuk mezarında kullanılmış olması öncelikle bu nesnenin ölü kültürüyle bağlantılı *apotropik* niteliğini hatırlatır. Bununla birlikte çocuğun gündelik yaşamında aynı amaca hizmet etmiş bir eşyası olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Her ne kadar mezara pendanta göre daha gösterişsiz ve az sayıda hediye bırakılmış olsa da bu nadir ve ayrıcalıklı eşyanın sahibi çocuğun Tenedoslu elit bir aileye mensup

8 Müze Envanter Numarası: 7347. Yalnızca ön yüzü kalıplanmış, arka yüzü düzeltilerek bırakılmış olup içi doludur. Az miktarda kireç ve mika içeren kil kırmızı (2.5YR 5/8) renklidir. 18,6 cm uzunluğundaki figürün yüzeyinde aşınma ve patina mevcuttur. Aynı zamanda beyaz astar ve kırmızı boya izleri yer yer görülebilmektedir.

9 Müze Envanter Numarası: 7350. Az miktarda kireç ve mika içeren kili kırmızı (2.5YR 6/8) renklidir. Korunabilen yüksekliği 4,6 cm olan figürün yüzeyinde aşınma mevcuttur.

10 Envanter kayıtlarına göre 1992 yılı M.6 ve M.13 numaralı mezarlar, 1993 yılı M.4 ve TM.1 numaralı mezarlar.

olduğunu ileri sürebiliriz. Pendant, karşılaştırma ve mezardaki hediyelerin birlikte değerlendirilmesiyle MÖ 5. yüzyıl ilk yarısına tarihlenmektedir. Yukarıda sözünü ettiğimiz çalışmalarda verilen C I tipi örnekleri arasında Ege adaları ve Anadolu'dan herhangi bir buluntu bilinmemektedir. Čelhar – Kukoč (2014: 96), pendantların Güneydoğu Avrupa'ya Kuzey Ege'yle gerçekleşen mal değişiminin sonucuyla ulaşmış olma ihtimalinden bahseder. Tenedos örneği bu olasılığı güçlendiren bir buluntu olarak kabul edilebilir. Aynı zamanda, cam pendant Fenike ve Kuzey Ege ilişkilerine de işaret eder. Fenike kültürü ve Kuzey Ege arasındaki temasla bağlantılı ilk bilgiler Homeros tarafından verilir (*Hom.II* 6.289-290, 23.740-745). Herodotos (2.44, 6.47), Pausanias (5.25.12) ve Strabon (14.5.28) Fenikelilerin Kuzey Ege'deki varlıklarından bahseder (antik kaynaklar ve maddi bulgularla iki kültür bölgesi arasındaki irtibatın değerlendirmesi için bkz. Ilieva 2019: 67-70; Tiverios 2012: 70). P. Ilieva (2019: 91-92), Tenedos'tan da bazı örneklerini bildiğimiz (Takaoğlu – Yaman 2019: 331-334; Ayaz 2021: 236, 238, 242, 249) G 2-3 seramik grubunun dağıldığı yerler ile Fenike tarzı buluntuların ortaya çıktığı yerlerin örtüştüğünü bunun da bölgesel deniz değişim ağının göstergesi olduğunu belirtir. Bununla birlikte bölgedeki arkeolojik verilerle Fenike ve Kuzey Ege arasındaki doğrudan bağlantının ispatının zor olduğunu ancak bunun Fenikelilerin Kuzey Ege'ye ulaşmadığı anlamına gelmediğini ifade eder (Ilieva 2019: 93). M. Tiverios (2012: 71) yazılı kaynaklar ve arkeolojik kanıtlara göre Fenikelilerin Kuzey Ege'deki varlığından şüphe edilemeyeceğini, büyük olasılıkla MÖ 8. yüzyılda başlayan bölgedeki varlıklarının ticari faaliyetlere bağlı olabileceğini belirtir. Tenedos nekropolisinden seramik askosları değerlendiren Ö.C. Yıldırım ve Ç. Yavşan tarafından (2022: 79-80) kuş biçimli askoslar MÖ 780-770 civarına tarihlenmiş aynı zamanda Kuzey Ege'de Doğu Akdeniz geleneğinde kuş biçimli askos yapmanın MÖ 8. yüzyıl ve öncesindeki Fenike faaliyetleriyle ilişkilendirilebileceği ifade edilmiştir. Nekropolis kazılarında ele geçmiş, MÖ 6.-4. yüzyıllara tarihlenen bir *alabastron*, bir *amphoriskos* ile bir nazar boncuğu ve bir kolye Tenedos pendantı gibi Fenike kökenli olmalıdır (Takaoğlu – Atabay 2021: fig. 25-26). Maddi kalıntıların yanı sıra Tenedos'ta varlığı bilinen Melikretes kültürünün, çocuk kurban etme uygulamasının yaygın olduğu Fenike kültürü ve Kartaca uygulamalarıyla ilişkisi dikkat çeker (Takaoğlu – Atabay 2021: 75-76). Cam pendant, MÖ 8. yüzyılın sonlarından itibaren deniz ulaşım ağı içindeki önemli konumu bilinen Tenedos ile Fenike arasında MÖ 5. yüzyılın ilk yarısındaki etkileşimin varlığını destekler.

Kaynakça

- AKTAŞ, Rabia (2018). “Aşık Kemiğinin (Astragalos) Antik Dönemde Kullanımı”, *Prof. Dr. Nuran Şahin’e Armağan Kitabı: Epiphaneia*, (eds. O. Zunal vd.), İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1-8.
- ARSLAN, Nurettin (2003). “Goldbleche aus Tenedos”, *Istanbul Mitteilungen* 53: 251-263.
- ARSLAN, Nurettin (2005). “Hellenistische Grabfunde aus Tenedos”, *OTIUM: Festschrift für Volker Michael Strocka*, (eds. T. Ganschow–M. Steinhart), Remshalden: Greiner, 15-19.
- ARSLAN, Nurettin – SEVİNÇ, Nurten (2003). “Die eisenzeitliche Gräber von Tenedos”, *Istanbul Mitteilungen* 53: 223-250.
- ATAÇERİ, Ergon – ARGAVAN, Suzan (1961). “Bozcaada Ortaokul Sahasında Yapılan Kazı Hakkında Ön Rapor, 1961”, *Türk Arkeoloji Dergisi* XI (2): 19-20.
- AYAZ, Mehmet (2017). “Tenedos Nekropolünde Bulunan Gri Amphoriskos ve Oinokhoe Üzerindeki Aplike Yılan İkonografisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Arkeoloji ve Sanat* 156 (Eylül-Aralık 2017): 111-118.
- AYAZ, Mehmet (2021). Troas Bölgesi Arkaik Dönem Gri Seramikleri, Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- BARAG, Dan (1985). *Catalogue of Western Asiatic Glass in the British Museum Volume 1*, London: British Museum.
- BAŞARAN, Cevat – KASAPOĞLU, Hasan (2018). “2005-2013 Yılları Verileriyle Parion Güney Nekropolisi Ölü Gömme Gelenekleri”, *XVII. Türk Tarih Kongresi*, 15-17 Eylül 2014, c. 1, Eski Anadolu Uygarlıkları, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 433-487.
- BLÖMER, Michael – WINTER, Engelbert (2006). “Der Dülük Baba Tepesi bei Doliche und das Heiligtum des Iupiter Dolichenus 2. Vorbericht (2004-2005)”, *Istanbul Mitteilungen* 56: 185-205.
- BOARDMAN, John (1967). *Excavation in Chios 1952-1955. Greek Emporio*, Oxford: British School of Archaeology at Athens & Thames and Hudson.
- BURULDAĞ, Erdiç (2009). *Assos Batı Nekropolü Ölü Gömme Gelenekleri* (M.Ö. 7.-M.Ö. 1. Yüzyıl), Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- CANAV, Üzelifat (1985). *Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Cam Eserler Koleksiyonu*, İstanbul: T.Ş.C.F.A.Ş.
- ÇELHAR, Martina – KUKOČ, Sineva (2014). “Glass Head Pendant from Nadin: A contribution to the understanding of import in the Liburnian culture”, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 31 (1): 89-100.
- DÖNMEZ, Şevket (2021). “A Punic necklace from Oluz Höyük: a general evaluation for Anatolia”, *The Greek and Romans in the Black Sea and the Importance of the Pontic Region for the Graeco-Roman World (7th century BC-5th century AD): 20 Years On* (1997-2017), (eds. G.R. Tsetsikaladze vd.), Oxford: Archaeopress, 400-405, 715.

- DUSENBERY, Elsbeth (1967). "Ancient Glass From the Cemeteries of Samothrace", *Journal of Glass Studies* 9: 34-49.
- DUSENBERY, Elsbeth (1998a). *Samothrace Vol. 11, The Nekropoleis , The Nekropoleis and Catalogues of Burials*, New Jersey: Princeton University Press.
- DUSENBERY, Elsbeth (1998b). *Samothrace Vol. 11, The Nekropoleis, Catalogues of Objects by Categories*, New Jersey: Princeton University Press.
- ERTEN, Emel (2007). "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nden Cam Pendant", *Olba* 15: 1-12.
- ERTEN, Emel (2014). "Hatay'dan Bir Cam Buluntu: Esentepe Skyphosu", *Uluslararası Çağlar Boyunca Hatay ve Çevresi Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri*, 21-24 Mayıs 2013, (eds. A. Özfirat – Ç. Uygun), Antakya: Mustafa Kemal Üniversitesi Yayınları, 183-190.
- ERTEN, Emel (2019). "Olba Akropolis Kazılarında Cam Pendant", *Olba* 27: 331-344.
- GATES, Charles (2015). "A Harbor Town in Southeast Cilicia during the Persian and Hellenistic Periods", *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies* 3 (2), s. 81-104.
- GENÇLER-GÜRAY, Çiğdem (2016). "Kaunos Demeter Kutsal Alanı'nda Bulunan Baş Şeklinde Bir Cam Pendant", *Basileus. 50. Yılında Kaunos / kbid*, (eds. A. Diler vd.), Ankara: Bilgin Kültür Sanat, 66-70.
- GOLDMAN, Hetty (1950). *Excavations at Gözlü Kule, Tarsus, Hellenistic and Roman Periods Vol. 1*, New Jersey, Princeton University Press.
- GROSE, David F. (1989). *The Toledo Museum of Art Early Ancient Glass: core-formed, rod-formed, and cast vessels and objects from the late Bronze age to the early Roman Empire*, 1600 B.C. to A.D. 50, New York: Hudson Hills Press.
- HAEVERNICK, Thea E. (1977). "Gesichtspierlen", *Madriider Mitteilungen* 18: 152-231.
- HIGGINS, Reynold A. (1967). *Greek Terracottas*, London: Methuen.
- HIGGINS, Reynold A. (1969). *Catalogue of the Terracottas in the Department of Greek and Roman Antiquities British Museum Vol. 1 Greek: 730-330 B.C.*, London: British Museum.
- ILIEVA, Petya (2019). "Phoenicians, Cypriots and Euboeans in the Northern Aegean: a reappraisal", *Athens University Review of Archaeology* 2: 65-102.
- KAPLAN, Davut (2009). *Çanakkale Arkeoloji Müzesi Frank Calvert Koleksiyonu Terrakotta Figürinleri*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- KNIGGE, Ursula (2005). *Kerameikos: Der Bau Z*, Bd. XVII c. 1, München: Hirmer.
- KOZAL, Ekin (2010). "Sirkeli Höyük: Çukurova'nın Stratejisi", *Arkeo Atlas* 7: 36-41.
- KUNZE-GÖTTE, Erika – TANCKE, Karin – VIERNEISEL, Klaus (1999). *Kerameikos Bd. VII.2: Die Nekropole von der Mitte des 6. Bis Zum ende des 5. Jahrhunderts*, München: Hirmer.

- LIGHTFOOT, Christopher S. (2001). "The Pendant Possibilities of Core-Formed Glass Bottles", *Metropolitan Museum Journal* 36: 59-66.
- LIGHTFOOT, Christopher S. (2016). "Fragments of Time: Ancient Glass in the Department of Greek and Roman Art", *Metropolitan Museum Journal* 51: 30-41.
- LIGHTFOOT, Christopher S. (2018). "Additional Early Roman Roman Blown Jugs in the East", *Journal of Glass Studies* 60: 319-322.
- ÖZET, Aynur (1996) *Dipten Gelen Parıltı: Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Cam Eserleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ÖZKAN, Turan (1992). "1990 yılı Tenedos Nekropol Çalışmaları", *Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 2: 1-10.
- ÖZKAN, Turan (1993). *Tenedos Arkaik ve Klasik Nekropolü*, İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- POLAT, Gürcan (2008). "Antandros Nekropolü Ölü Gömme Gelenekleri", III.-IV. *Arkeometrik Araştırmalar Sempozyumu, Anadolu/Anatolia Ek Dizi* 2: 271-280.
- PULSINGER, Birgit (2008). "Artemision'dan gelen boncuklar – Tanrı ile Kul arasındaki aracı", *Efes Artemisionu: Bir Tanrıçanın Kutsal Mekanı*, (ed. W. Seipel), Viyana: Kunsthistorisches Museum, 263-280.
- ROBINSON, David M. (1952). *Excavation at Olynthus, Part XIV, Terracottas, Lamps, and Coins Found in 1934 and 1938*, Baltimore: The John Hopkins Press.
- SAYAR, Mustafa H. (2011). "Eskiçağ Anadolu'sunda Aşık Kemigi ve Alfabe Kehanetleri Aracılığıyla Fal Bakma", *Toplumsal Tarih* 212: 92-95.
- SEEFRIED, Monique (1979) "Glass Core Pendants Found in The Mediterranean Area", *Journal of Glass Studies* 21: 17-26.
- SEEFRIED, Monique (1982). *Les Pendentifs en Verre Sur Noyau des Pays de la Méditerranée Antique*, Roma: École française de Rome.
- SEVİNÇ, Nurten (1994). "Bozcaada (Tenedos) Nekropolü 1992 Yılı Kurtarma Kazısı", *Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 4: 311-320.
- SEVİNÇ, Nurten (1995). "Tenedos Kurtarma Kazısı", *Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 5: 113-127.
- SEVİNÇ, Nurten – TAKAOĞLU, Turan (2004). "The Early Bronze Age on Tenedos/Bozcaada", *Studia Troica* 14, s. 135-140.
- STEFANI, Evangelia (2012). "Catalogue of Objects no. 116-117", *Greeks and Phoenicians at the Mediterranean Crossroads* (eds. P. Adam-Veleni–E. Stefani), Thessaloniki: Archaeological Museum of Thessaloniki Publications, 165-166.
- STERN, E. Marianne – SCHLICK-NOLTE, Birgit (1994). *Early Glass of the Ancient World 1600 B.C. – A.D. 50: Ernesto Wolf Collection*, Ostfildern: Verlag Gerd Hatje.
- TAKAOĞLU, Turan (2017). "The Daedalic Style on Tenedos: New Light from Old Digs", *Arkeoloji ve Sanat* 156 (Eylül-Aralık 2017): 103-110.
- TAKAOĞLU, Turan – ATABAY, Mithat (2021). *Tenedos Bozcaada: Tunç Çağı'ndan Günümüze Bir Ada Tarihi*, İstanbul: Ege Yayınları.
- TAKAOĞLU, Turan – YAMAN, Hüseyin (2019). "Arkaik Dönem Kuzeydoğu Ege Kültürel Etkileşim Ağı İçinde Tenedos Adası", *Kültürlerin Bağlantısı*:

*Başlangıcından Roma Dönemi Sonuna Kadar Eski Yakın Doğuda Ticaret ve Bölgele-
rarası İlişkiler*, (eds. V. Şahoğlu vd.), Ankara: Ankara Üniversitesi, 321-338.

TATTON-BROWN, Veronica (1981). “Rod-Formed Glass Pendants and Beads of
the First Millennium BC”, *Catalogue of Greek and Roman Glass in the British Muse-
um Vol. 1: Core and Rod-Formed Vessels and Pendants and Mycenaean Cast Objects*,
(ed. D.B. Harden), Londra: British Museum, 143-155.

TAŞTEMÜR, Emre (2017). “Glass Pendants in Tekirdağ and Edirne Museums”
Anatolia Antiqua 25: 53-56.

TAŞTEMÜR, Emre (2016). “İç Kalıp Teknikli Cam Eserler ve Çanakale Müzesi
Örnekleri”, *Colloquium Anatolicum* 15: 212-237.

TIVERIOS, Michalis A. (2012). “The Phoenician presence in the northern Aegean”,
Greeks and Phoenicians at the Mediterranean Crossroads, (eds. P. Adam-Veleni
– E. Stefani), *Thessaloniki: Archaeological Museum of Thessaloniki*, 69-72.

VIERNEISEL-SCHLÖRB, Barbara (1997). *Kerameikos: Die Figürlichen Ter-
rakotten I. Spätmykenisch bis späthellenistisch*, Bd. 15, München: Hirmer.

WOOLEY, Leonard (1938). “The excavations at Al Mina, Suedia. II”, *The Jour-
nal of Hellenic Studies* 58 (2): 133-170.

YILDIRIM, Ömer C. – YAVŞAN, Çilem (2022). “Tenedos Nekropolisinden Sera-
mik Askos’lar”, *Phaselis* 8: 73-82.

ZOITPOULOU, Eleni P. – CARON, Beaudoin – DEBLOIS, Annick (2010).
*Montreal Museum of Fine Arts, Collection of Mediterranean Antiquities Vol. 2: The
Terracotta Objects*, Leiden & Boston: Brill.

İnternet Kaynakları

JSTOR, SSID 24620416

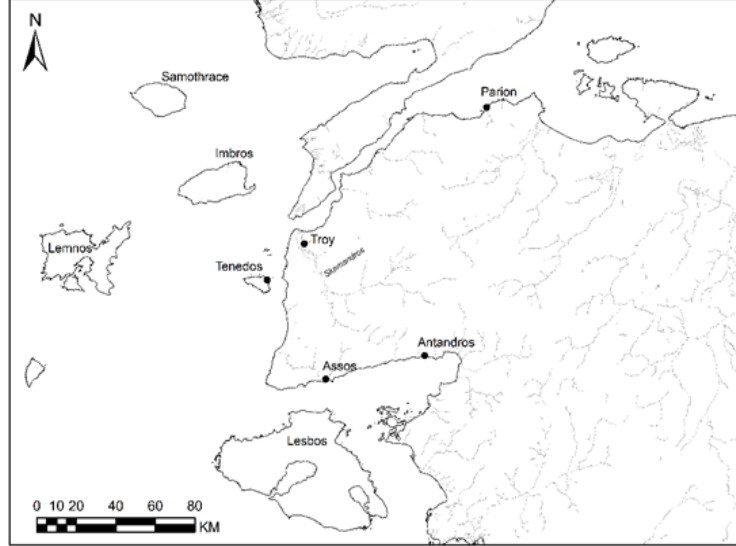
Head Pendant. (600-500 BC). [Glass]. The Cleveland Museum of Art; Cleveland, Ohio, USA; Collection: Near
Eastern Art; Department: Egyptian and Ancient Near Eastern Art; Gallery: 102A An-
cient Near East; Provenance: (Edoardo Almagia, New York).; Edwin R. and Harriet
Pelton Perkins Memorial Fund. <https://jstor.org/stable/community.24620416> (Erişim
tarihi: 19.08.2022).

The Metropolitan Museum of Art, Accession Number 81.10.150

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/245306> (Erişim tarihi:
18.08.2022).

The State Hermitage Museum, Inv. Number II.1839.40

[https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collec-
tion/25.+archaeological+artifacts/16117](https://www.hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+archaeological+artifacts/16117) (Erişim tarihi: 18.08.2022)

Resim 1. Tenedos'un konumunu gösteren harita (Hazırlayan: V. Demirciler)

Resim 2. 2017 yılı kurtarma kazısı sonrasında Tenedos nekropolisindeki mezarların görünümü (Fotoğraf: O. Çapalov).

Resim 3. Tenedos nekropolisi (1993-PM.3), baş formu cam pendant (Fotoğraf: H. Yaman).

Resim 4. Tenedos nekropolisi, 1993, pithos (PM.3) mezar (Çanakkale Troya Müzesi Arşivi).

Resim 5. Tenedos nekropolisi (1993-PM.3), ayakta duran kadın figürini (Fotoğraf: H. Yaman).

Resim 6. Tenedos nekropolisi (1993-PM.3), baş/protom parçası (Fotoğraf: H. Yaman).

Antalya Mevlevîhâne Müzesi'ndeki Mevlevîlik Kültürü ile İlgili Eserler Üzerine Bir Değerlendirme

Gülşen TEZCAN KAYA*

Özet

Antalya Mevlevîhâne Müzesi'nde 2018 yılı eser listesine göre 69 eser, 5 adet ise etütülük eser (mimari parça) bulunmaktadır. Bu eserlerden içinde, litürjik objelerin bulunduğu 45 adeti Mevlevîhâne'de, kadın ve erkek mezar taşı olan 20'si , Zincirkıran Mehmed Bey Haziresi Bahçesi'nde sergilenirken, mezar taşı parçası, grifonlu mimarî parça, yazıtlı güneş saati ve bezemeli diğer bir mimari parça olan son 4 eser ise Nigâr Hatun Türbesi duvarında yer alır. Yapılan araştırmalara bakıldığında Müze işlevi kazandırıldıktan sonra, envanterlik eserlerin mekân ve kültür ile bağlı olarak topluca değerlendirildiği bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, genel olarak sergilenen eserleri Mevlevîlik kültürü bağlamında değerlendirerek tanıtmayı amaçlamaktadır.

Araştırmada 18-20. yüzyıllar arasında üretilmiş olan, Mevlevîhâne'nin iç mekânında vitrin ve duvarlarında sergilenen 45 adet eser tanıtılmış, bunlardan doğrudan tasavvuf ve Mevlevî kültürüyle bağlantılı olanlar üzerine odaklanılarak, bu eserler aracılığı ile Mevlevî kültürünün süreç içerisindeki durumu ortaya konulmuştur. Mevlevîlik kültürü bağlamında Osmanlı kültür ve sanatında sıklıkla karşımıza çıkan bu eserler, aynı zamanda 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı nakkaşlarının resimlerinde de yer alarak görsel hafızanın yerleşmesini ve devamını sağlamıştır.

Bu bağlamda son restorasyon çalışmasının ardından Mevlevîlik kültüründe ayrı bir önemi bulunan mekânlar, farklı odalarda bulunan toplamda 9 vitrinde sergilenen günlük kullanım eşyaları ve tasavvuf ile ilgili litürjik objeler, kıyafetler ve müzik aletlerinden oluşan eserler ile Semah Salonu duvarlarında üzerinde hat sanatının uygulandığı levhalar, bu kültürün anlamı üzerinden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Antalya Mevlevîhânesi, Mevlâna Celâleddin-i Rumi, Mevlevîlik, Semahâne, Mevlevî Müzeleri

* Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, gtezcan@sakarya.edu.tr

An Evaluation on The Works Related to Mevlevi Culture in Antalya Mevlevihane Museum

Abstract

According to the list of items in 2018, there are 69 items in the inventory of Antalya Mevlevihâne Museum and additional 5 items (architectural pieces) in the study collection. 45 of these items, some of which are liturgical works, are located inside the Mevlevi House, 20 of the others are located as male and female tombstones in the Zincirkıran Mehmed Bey Cemetery, and the other 4 items are located on the wall of Nigar Hatun Tomb as tombstone fragments, architectural pieces with griffons, sundials with inscriptions and architectural pieces with decorations. When we look at the researches carried out so far, after the museum is given its function, there is no study in which the inventoried works are evaluated collectively depending on the space and culture. This study aims to introduce the exhibited works by evaluating them in the context of Mevlevi culture.

In this research, 45 works produced between the 18th and 20th centuries, which were exhibited in the showcases and walls of the interior space of Mevlevihane, were introduced, and the situation of the Mevlevi culture in the process was revealed by focusing on those directly related to Sufism and Mevlevi culture. These works, which are frequently encountered in Ottoman culture and art in the context of Mevlevi culture, have also been included in the paintings of Ottoman painters since the 16th century, ensuring the establishment and continuation of visual memory.

In this respect, after the last restoration, the space that has special importance in Mevlevi culture, the daily use items and the works consisting of liturgical objects, clothes and musical instruments related to Sufism exhibited in a total of 9 showcases in different rooms, and the plates on which calligraphy is applied on the walls of Semah Hall have been evaluated through the meaning of this culture.

Keywords: Antalya Mevlevihanesi, Mawlânâ Jalâl al-Dîn Rûmî, Mevlevîlik, Semahâne, Mevlevi Museums

Giriş: Mevlevîlik ve Mevlevîhâne Kültürü Üzerine

Antalya Mevlevîhânesi, Selçuklu döneminde inşa edilen Yivli Minare etrafında şekillenen külliye sınırları içinde yer aldığından, Mevlevîlik ve Mevlevîhâne mimarisi hakkında çalışma yapan birçok araştırmacı tarafından araştırılmıştır¹. Özellikle kuruluş tarihi, mimarisi, geçirdiği onarımlar ve dönüşümler hakkında yazılan kitapta bölümler, makaleler ve tezlerde yer almış bir konudur². Mevlevîhâne Beyliklerdöneminden sonra hem Osmanlı hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde onarımlardan geçmiştir. Yapı 1925 yılında 677 sayılı kanun ile tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması sonucu bir süre kapalı kalsa da 1955, 1961, 1972 yıllarında restore edilmiş, 1972-2014 yılları arasında “Güzel Sanatlar Galerisi” olarak kullanılmıştır. Kültür Bakanlığı’nın 2014-2018 yılları arasındaki restorasyonundan ise günümüzdeki Mevlevîhâne Müzesi şekline dönüştürülmüştür (Tanrıkorur 2000, c. II, 97).

İslam dininde insan, beden ile ruh, madde ile mânâ olarak bir bütün şeklinde değerlendirilir. Tasavvuf ise insandaki ruh, kalp, gönül yani mânâ denilen bu cevherin diri tutulması için yapılan çalışma ve gayret olarak adlandırılır. Hz. Muhammed döneminde fıkıh, kelam, tasavvuf diye bir ayırım yoktur. Ancak Emevî ve Abbasiler Dönemi’nde İslam toprakları genişleyip, yabancı kültür çevrelerinin de katılımı ile sade ve mütevası yaşamdan uzaklaşıncaya bu duruma tepki gösteren önce âbidler, zahidler ve 8.yüzyıldan itibaren de “Sûfiler” denilen bir zümre ortaya çıkar (Demirci 2008: 11-12). Bu durumdan ünlü İslam tarihçisi İbn Haldûn’un (ö. 1406) *Mukaddime* adlı eserinin “Tasavvuf ilmine dair” başlıklı on sekizinci bölümünde debahsedilmiştir. Sûfilerin tasavvuf yolunda Allah’a yönelerek, maddi lezzet, mal ve mevkiye isteksiz oldukları, halktan ayrılarak ibadet için halvete çekildikleri, genellikle kaba çuhadan dikilen kıyafetler giydikleri ve ruhlarını zikirle besledikleri belirtilmiştir (İbn Haldun 2020: 1028-1034)

John P. Brown, dervişler ve Doğu spiritüalizmi ile ilgili *The Dervishes: Oriental Spiritualism* adlı kitabında, İslamiyette görülen on iki tarikatın isimlerini sayarken Mevlevîliği 5. sırada, Osmanlı Devleti’nin kuruluşu sırasında görülen tarikatları sıralarken ise 11. sırada göstermiştir (Brown 1868: 50,76).

Türk-İslam kültüründe Mevlevîyye adı altında, pîrî Mevlâna Celâleddin-i Rumi³ (ö.1273) olan tarikat, Anadolu Selçuklulardan itibaren yayıldığı coğrafyalarda tarihsel süreç içinde hem sûfilîğin kurumsallaşmasını hem sosyo-ekonomik olarak toplumun şekillenmesini hem de sanatsal açıdan (mimari, hat, resim, edebiyat, müzik) kendine has bir kültürel ortamın doğmasını sağlayan çok önemli bir güç olmuştur. Mevlâna’nın mûsiki, sema ve şiir olmak üzere üç vasıtayla yoğurduğu tasavvuf anlayışı, vefatından sonra Konya’da gelişip halefleri tarafından yüzyıllar boyunca başta Türk toplumu olmak üzere dünyaya yayılmıştır (Küçük 2013: 9).

1 Antalya Mevlevîhanesi Müzesi’ne araştırma amaçlı yapmış olduğum ziyaret sırasında müze, birimler ve eser listesi ile ilgili paylaşılmış olduğu güncel bilgiler için Müze Sorumlusu Araştırmacı Cengiz Adışen’e ve Müze’nin düzenlenmesinde görev almış ve fotoğraf arşivini benimle paylaşan Sanat Tarihçisi Saliha İçen’eteşekkür ederim.

2 Yapının mimarisi ile ilgili en erken yayınlardan biri, 1972 tarihli Türkiye’de Vakıf Abideler ve Eski Eserler kitabının 1. cildinde Antalya Eserleri bölümü altında Mevlevîhâne başlığı ile yer alır (1972, 516). Ardından İbrahim Numan tarafından 1982 yılında yazılan “Antalya Mevlevî Hanesinin Aslı Hakkında Bâzi Düşünceler” adlı makale ile (Vakıflar Dergisi, 14) kapsamlı bir tartışmaya açılmıştır.

3 Mevlâna, 1207 yılında Horasan’ın Belh şehrinde dünyaya gelir. İlk tasavvuf eğitimini babası Bahaeddin Veled’den alır. Babasının Belh’ten ayrılması ile birlikte onunla İslam dünyasının çeşitli şehirlerini dolaştıktan sonra Konya’ya gelirler. Konya’da babasının ölümünden sonra yerine Altınapa Medresesi’nde müderrislik yapmaya başlar. Bir ara Şam’a giderek İbnü’l Arabî, Osman-ı Rumi, Sadreddin Konevî ile sohbet eder ve tekrar Konya’ya döner. Şems-i Tebrizî’nin Konya’ya gelmesi Mevlâna için dönüm noktası olur. İlahî aşk ve vecdi bu dönemde gerçekleşir. Eserleri arasında *Dîvân-ı Kebîr*, *Meşnevi*, *Fihî mâ fih*, *Mecâlis-i Seb’a*, *Mektûbât* bulunur (Canbulat 2010: 438-439; Öngören 441-48).

Yaşadığı döneme yakından bakıldığında, 13. yüzyıl başında Moğol istilası ile Anadolu topraklarına birçok sûfi göç etmiştir. Anadolu Selçuklular'ı sufilere vakıf araziler vererek geniş imtiyazlar sağlamıştır⁴. Böylece Selçuklular bir taraftan ıssız bölgelerin iskanını sağlarken diğer yandan da halka dini temel kazandırarak kontrol altında tutmuşlardır (Ocak 1996: 17-18). 14. yüzyılda erken Osmanlı Dönemi'nde de bu anlayış artarak devam etmiştir. Özellikle Anadolu'da merkezi iktidar, ıssız kasabaların ya da fethedilen yerlerin hızlıca Türkleşme İslamlaşma sürecini tamamlayabilmesi için kolonizatör dervişlerden ve onların kurduğu zaviyelerden⁵ yararlanarak, sûfilerin bu dönemde başrolde olmalarını sağlamıştır (Barkan 1942: 283, 289)

Mevlevilik ile ilgili en önemli birinci el kaynak, Ahmed Eflakî'nin (ö. 1360) Farsça kaleme alıp 1353 yılında tamamladığı *Menâkıbü'l Ârifîn* adlı eseridir. Eserin onuncu bölümünde yazar Mevlana'nın soyunu, kızlarının, oğullarının ve torunlarının adını yazarak, tarikat silsilesini Hasan-ı Basrî ile Hz. Ali'ye bağlar. (Eflakî 1995: 595-599) İlk yıllarında Anadolu'daki diğer kurulları ve erkânı ile tekke düzeni kurulan tarikatlardan olmadığı anlaşılmaktadır. Mevlana'nın yaşadığı dönemde kendi isteği ile mekânı küçük tutmak istediği ve gelen yardım tekliflerini reddettiği, ancak Sultan Veled'in (ö. 1312) ısrarıyla medresenin yanına yoksullar için birkaç odanın inşasına olur verdiği, böylece küçük bir tekke şeklinde oluştuğu görülmektedir (Tanrıkorur 2004: 468).

Anadolu Selçuklu Dönemi'nde ilk tarikatlaşma faaliyetleri Mevlâna Celâleddin-i Rumi'den sonra yerine halife bıraktığı Hüsameddin Çelebi (ö.1284) ile başlar ardından Sultan Veled ile devam eder. Bu dönemde Selçuklu sultanlarının Mevleviliği desteklediği, hatta Sultan II. İzzeddin Keykavus ve Sultan IV. Kılıç Arslan'ın Mevlevî olduklarını dönem kaynaklarından öğrenmekteyiz (Taneri 1977: 27). Sultan Veled'in, babasının tasavvufî fikirlerini yayması, vakıf gelirlerini arttırması, yeni vakıflar oluşturması için; Anadolu'ya hâkim olan Moğollar, Selçuklu Sultanları ve Türkmen beyleriyle iyi ilişkiler kurarak, yetiştirdiği kişileri Amasya, Kırşehir, Erzincan gibi illere gönderip zaviyeler kurdurttuğu bilinir. Böylece Mevlevilik tüm Anadolu'da hatta sonrasında oğlu Ulu Arif Çelebi'nin yaptığı seyahatler ile Menteşeoğulları, Aydınöğulları, Germiyanoğulları, Eşrefoğulları gibi Türkmen beyliklerinde de tanınmış, Irak, Tebriz, Merend, Sultaniye gibi Anadolu toprakları dışına da taşmıştır (Ocak 1996: 19-20; Tanrıkorur 2004: 468).

Mevleviliğin bir teşkilat olarak yapılandırılması ve Mevlevî dergahlarının Anadolu⁶ ve dışında yayılmasının Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi döneminde başladığını ve tarikatın 14 ve 15. Yüzyıllarda yaygınlaştığı bilinmektedir. Beyliklerin de desteğiyle ilk Mevlevihânelerinaçılışı gerçekleşmiş, Osmanlı'da ise II. Murad döneminde (1421-1451) Edirne'de bir Mevlevihane açılarak bunu, Tire Mevlevihanesi ve İstanbul'un fethinden sonra Vezneciler'de Kalenderhane Cami'sinde ilk Mevlevî zaviyesi kurulmuş, Sultan II. Bayezid dönemi'nde de Galata Mevlevihânesi izlemiştir (Tanrıkorur 2000: 110; Tanrıkorur 2004: 469).

Mevlevihâneler, Mevlâna Celâleddin-i Rumi'nin kurduğu tarikata mensup mevlevîlerin zikir ve devran ayinleri yaptıkları tekkelerdir. Genellikle büyük bir bahçe içinde çeşitli binalardan ya da kısımlardan oluşan bir kurumdur. Bu kurumda hem

4 Dini, kültürel ve tarih açısından zaviyelerin tanım, kuruluş ve teşkilatları hakkında geniş bilgi için Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Zâviyeler" (Dini, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme), Vakıflar Dergisi, XII, Ankara, 1978, 247-269.

5 İbn-i Batuta Anadolu'da Antalya'da davet üzerine bir ahî zâviyesini ziyaret ettiğini, güzel halı ve kilimlerle döşenmiş bu zaviyede kendisine çeşit çeşit yemek, meyve ve tatlı sunduklarını, türkü söyleyip raks ettiklerini yazmış ancak zaviyenin adını belirtmemiştir (İbn Batuta 2005: 275-277)

6 Türkiye'deki mevlevihâneler ile ilgili bilgi için Bkz. Aydın Seçkin, "Türkiye'deki Önemli Mevlevihâneler ve Mevlevihânelerin Yaşatılmasında Vakıflar Genel Müdürlüğünün Rolü", SÜMAM Yayınları: 5 / Bildiriler Serisi: 2 / Yıl: 2010.

Mevlevî öğretisi için hem de günlük gereksinimleri karşılamak adına bölümlerin biçimlenişi, boyut ve ilişkileri tarikatın gereklerine uygun olarak düzenlenir. Bunlardan en önemlisi olan Semâhâne, üzeri tavan ya da kubbe ile örtülü alandan ibaret olup, ortada meydan denilen ve dervişlerin dönmesine izin veren bir mekândır. Kibleye gelen tarafında bir mihrap bulunur ki bu aynı zamanda namaz kılınan bir mescit vazifesi görür. Semâhânelerin sembolik anlamına bakıldığında mekân olarak daire şeklinde olmasından ötürü kâinatı sembolize eder. Türbe, Semâhâne binası içinde ya da bahçede ayrı bir bina halinde bulunur ve genellikle Mevlevî şeyhlerinden bazıları burada gömülüdür. Semâhâne kuralları 15. yüzyılda Pir Arif Çelebi tarafından kesinleştirilen Mevlevî Mukabelesi'nin⁷ gerçekleştirildiği yapıdır. Çilehane, manen tekâmül etmek, ruhen hazır olmak için dervişlerin çile doldurmak amacıyla dünyadan uzaklaşarak günlerce yalnız başlarına ibadet ettikleri küçük ve loş hücrelerdir. Hücreler, dervişlerin bir ya da birkaç kişi birlikte kaldıkları odalardır. Bunlar bazen Mevlevîhane avlusunun etrafında önü revaklı içinde ocak ve dolapları olan küçük odalardan ibaret ayrı bir dairedir. Selamlık, şeyhin bulunduğu ve misafirlerini kabul ettiği, içinde kahve ocağı ve yemek sofrası bulunan odadır. Harem dairesi, şeyhin ve ailesinin oturduğu, özel kapısı olan dairedir. Matbah-ı Şerif (Mevlevîhâne mutfağı), Mevlevî dervişlerin yemeğini pişirdiği ve erzaklarını muhafaza ettikleri yer olmasının yanı sıra aynı zamanda Mevlevî dervişi olmak isteyen ve “can” diye tabir edilen kişilerin 1001 günlük eğitimlerinin yapıldığı, tarikata katılan kişinin eğitildiği, mecazî olarak da çiğ olanın pişirildiği mekândır. (Pakalın 1993: 516; Ödekan 1997, 1209; Küçük, 2013, 11).

Yapının Tarihçesi ve Mimarisi

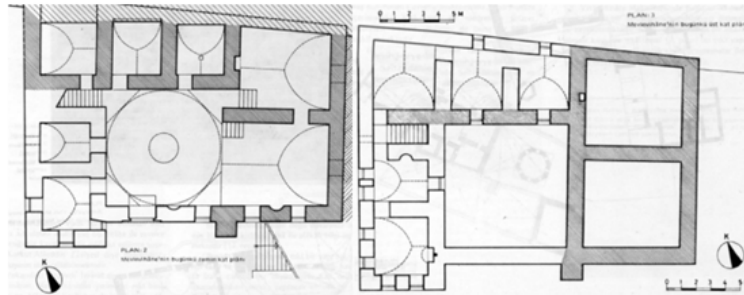
Antalya Mevlevîhânesi, Antalya Muratpaşa İlçesi'nde Eski Kale içinde bulunan Selçuk Mahallesi içinde yer alır. Müze, Mevlevîhâne, Hamam, Zincirhan Mehmet Bey ve Nigâr Hatun Türbeleri'nden oluşan bir yapı kompleksini içinde barındırmaktadır.

7 Mevlevî Mukabelesi hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Tuğrul İnançer, Mevlevî Mukabelesi, Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevîhanesi, Ed. Baha Tanman, İstev Yayınları, İstanbul, 2013, 23-34.

Resim 1. Antalya Mevlevihanesi ve Yivli Minare Külliyesi'nin Vaziyet Planı (Kültür Bakanlığı Tanıtım Panosu) 1. Mevlevihâne, 2. Eski Hamuşan (Sessizler/Susmuşlar Yeri), 3. Zincirkıran Mehmet Bey Türbesi, 4. Hamam, 5. Nigâr Hatun Türbesi, 6. Yivli Ulu Cami (634 H. / 1236 M.), 7. Yivli Minare, 8. Medrese (Yıkılmış) (634 H. / 1236 M.)

Çok sayıda onarım geçirmiş olan yapı, 1973 restorasyonu sonrası Kültür Bakanlığı Sergi Salonu (Tiryaki 2013, 552-554), 2018 yılında tamamlanan restorasyon çalışmaları ile Mevleviliğe dair canlandırmalar, bilgi panoları ve sergilenen eserler ile Antalya Mevlevihane Müzesi olarak düzenlenmiştir. Mevlevihâne, 13.45 x 22.32 metre ölçüsünde dikdörtgen formlu bir plana sahiptir⁸.

Resim2.Mevlevihâne'nin mevcut zemin kat planı ile üst kat planı (Numan'ın 1982

8 <http://www.antalya.gov.tr/antalya-mevlevihanesi> (Erişim tarihi: 25.08.2022)

tarihli planından değiştirilerek (Atalan-Gölkücü 2021, 307)

Antalya Mevlevihâne'sinin kuruluşu ile ilgili birçok araştırmacı görüş bildirmiştir. Genel kanı Alaaddin Zaviyesi olarak anılan 1215-16 tarihli bir Selçuklu yapısının değiştirilmesi suretiyle oluşturulduğudur. Yapıda günümüze kadar gelen banî adı ve inşa tarihini belirten bir kitabe ya da vakfiye yoktur. Yapının 1377 civarında Tekelioğlu Zincirkıran Mehmet Bey(ö. 1377) tarafından yeniden inşa ya da Mevlevihâneye çevrildiğidüşüncesine, Mehmed Bey'in annesi tarafından Mevlâna neslinden olmasının yanı sıra, zaviyenin hemen doğusuna 1377 yılında türbe yaptırması ve türbe kitabesinde "Mehmed Bey'in vefat eden oğlu Ali için civarda bir buk'a-i şerife yaptırdığı" ibaresi neden olmuştur (Tanman-Parlak, 2006, 403). 17. yüzyılın tanınmış gezgini Evliyâ Çelebi (ö. 1684?) *Seyahatnamesi*'nde Antalya'dan Adalya olarak bahseder ve kentte 7 tekke olduğunu, bunlardan kale içindeki Mevlevihâne'nin, kâgirkubbeli bir Celâleddin tekkesi olduğunu ve hayır sahibinin mihrap önündesivrice yüksek bir kubbenin içinde yattığını belirtir (Evliyâ Çelebi 2011 :313).

Bir diğer kaynakta ise Hamidoğullarından Yunus Bey'in oğlu Antalya Fatihî Zincirkıran Mehmed Bey, 16. yüzyılda II. Bayezid'in oğlu Şehzade Sultan Korkud'un annesi Nigâr Hatun'un (ö. 1503) ölümü ve tekkeye defnedilmesi üzerine mevlvihâne için bir vakfiye yazılmış, *Sefine-i Mevlevîyye*'de Antalya Mevlevihânesi'nin kurucusu olarak gösterilmiştir (Küçük 2000: 258).

Mevlevihâne, merkezi kubbeli, enine dikdörtgen plânlı, iki katlı kâgir bir yapıdır⁹. Kuzey tarafı zemin kat seviyesinde teraslanmış toprağa yaslanır. Yapıya güneyden basık kemerli bir kapıdan girilir. Kapının üzerinde pencere ebadında kemerli bir boş kitabe yeri olduğu belirtilir. (Numan 1982: 125).

Resim 3. Antalya Mevlevihanesi güney cephe giriş kapısı

Semahane olarak kullanıldığı düşünülen ana mekânın üzeri fenerli bir kubbe ile

9 Özlem Atalan ve İpek Gölkücü, yapmış oldukları araştırma ile yapının pek çok kez değişime uğradığını belirtip, 4 dönemini tespit etmişlerdir. 1. Dönemi; Zaviye dönemi (13-14.yy), 2. Dönemi; Mevlevihane dönemi (14-19.yy), 3. Dönemi; Mevlevihâne güney duvarının kaldırıldığı ve geç dönem ahşap konutların yapıya eklemlediği dönem(19-20.yy) ve 4. Dönemi; ahşap konutların kaldırılarak (tahmini 1955 onarımı sonrası) yapının bugünkü durumuna ulaştığı günümüz halidir (Atalan-Gölkücü 2021: 309).

örtülüdür. Altıgen planlı yüksek aydınlık feneri, içeriyi aydınlatmaktadır.

Resim 4. Antalya Mevlevihânesi, Fenerli kubbesinin dışarıdan görünümü (<http://www.antalya.gov.tr/antalya-mevlevihanesi> (Erişim Tarihi: 26.08.2022))

Resim 5. Antalya Mevlevihânesi, Semahanedden fenerli kubbeye bakış

Güney duvarda girişin hemen solunda mihrap nişi ve bir pencere yer alır. İhya gecesinde mutribin oturduğu yer olan eyvanın zemini basamaklarla çıkılan yaklaşık 1 metre yüksekliktedir. Bu bölümün güney duvarında iki pencere arasına ikinci bir

mihrap yerleştirilmiştir.

Kuzeyde toprak seviyesinin altında tonozlu iki zemin kat hücresi Semahane'ye, zemin kattaki batı hücreleri birer kapı, üst kattakiler ise birer pencere ile açılır (Numan 1982: 126).

Ana mekânın kuzeydoğusunda bir, kuzeyinde iki, batısında üç adet sivri tonoz örtülü oda bulunur. Bu odaların Mevlevîhânedeki kalan dervişler tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Mekânın doğusunda ise dikdörtgen planlı sivri tonozla örtülü bir eyvan ortadaki kubbeli avluya açılmaktadır. Mevlevîhânedeki başka Zincirkıran Mehmet Bey ve Nigâr Hanım Türbesi ile hamam günümüze gelmiştir. Mezarlık (hamuşan/susmuşlar yeri) ve derviş hücreleri-selamlık günümüze ulaşmamıştır.

Mevlevîhânedeki mekânların işlevine gelince, birinci katta, kuzey yönünde birer kapıyla kubbeli ana mekâna bağlanan sivri tonozla örtülü iki mekândan doğu yönündeki Şeyh Odası¹⁰ canlandırması yapılmakta olup, batı yönündeki mekânda Mevlevîhâne ile ilgili interaktif tanıtım yapılmaktadır. Ana mekâna (Semâ alanı) açılan batı yönünde bulunan iki odada bilgi panoları ile Mevlevîliğin ve Hz. Mevlânâ'nın tanıtımı yapılmaktadır. Hz. Mevlânâ'nın tanıtımının yapıldığı odada Dünya Mevlevîhâneleri, Mevlana'nın hayatı ve eserleri ile Mevlana'dan sonra gelen Çelebilere dair bilgiler yer alır. İkinci Katta ise Şeyh Odası ve Müze İdaresi odaları bulunur.

Resim 6. Şeyh Odası, Dervişlerle Canlandırma

Mevlevîhânedeki Envanterlik Eserler

Müzedeki âlem, buhurdan, şifa taşı, divit, şamdan, Hilye-i Şerif, gülabdan, keşkül, pazarcı maşası, nefir, teber, metteka, sikke, şamdan, kudüm, ney, zil, hat levhası gibi

10 Mevlevîliğin iç teşkilâtında müntesipler hiyerarşik açıdan şeyh, dede, çilekeş can ve muhip olarak dört dereceye ayrılır ve bu derecelerin tamamı derviş veya ihvan sayılırdı. Şeyh olacak dedeye tekkenin başına geçme yetkisi törenle bir icazetname ile verilirdi. Pir ve postnişinlik makamlarını işgal eden şeyhin mukabele (âyin) sırasında posta oturma, Mesnevî okutma ve tarikata girmek isteyenleri kabul edip etmeme gibi yetkilerinin yanında tekkenin ve vakıf mallarının yönetilmesi gibi sorumlulukları da vardı. Törende şeyh sikkesine seyit ise yeşil, seyit değil ise beyaz destar sarılırdı (Kültür Bakanlığı Tanıtım Panosu).

farklı işlev ve amaçları olan on sekiz farklı türde eser sergilenmektedir. Bu bölümde-odalardaki eserler sırasıyla vitrin bazında numaralandırılarak tanıtılacak ve işlevleri ile ilgili bilgi verilecektir.

Güneyden girilen giriş kapısının solunda kalan ilk oda Hz. Mevlâna Odası olarak adlandırılmıştır. Burada 3 vitrin görülür. 1. Vitrinde bronzdan yapılmış, 19. Yüzyıla ait iki âlem görülür. Bronz malzemedeki döküm tekniği ile üretilen âlemde yazılar ajur tekniği ile uygulanmıştır. Palmet motifi şeklinde olan saifaların ortasında Allah yazılıdır. Eserlerden birinin saifası hilal biçimli tepelikle sonlanmaktadır. Diğerinin tepelik kısmı ise olasılıkla tahrip olmuştur. Âlemlerin sap kısımları sonradan eklenmiştir.

Resim 7. 1. Vitrinde yer alan âlemler (S. İçen)

İlim kökünden türeyen âlem kelimesi, belli eden, bildiren, iz, işaret ve nişan anlamında kullanılır. Bayrak, sancak, sınır taşına da âlem denilmektedir. Osmanlı mimarisinde kubbe, aynalı tonoz, manastır tonozu ve minare gibi öğelerin tepe noktalarında yer alan hilal biçimli tepelikli, tunç, bakır ya da pirinçten yapılmış süs öğesi olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda bayrak ve sancak gönderlerinin tepelik bölümüdür (Devellioğlu 2000: 27; Karaman: 2010: 19-20; Sözen-Tanyeli 1992: 17).

Âlem aynı zamanda tarikat üyesi olan kişilerin diğerlerinden ayrılmasını sağlayan, kimliğini belirginleştiren bir sembol olarak da kullanılmasıyla önem kazanır (Pekpelvan, 2006: 519-34). Özellikle Mevlevîliğin derviş çeyizi ve diğer tarikatunsurlarına derin anlamlar yükleyerek tarikat eşyasını fonksiyonel özelliklerini yanı sıra farklı temsiller ve çağrışımlar oluşturacak şekilde değerlendirdiği düşünüldüğünde âlemlerin de önemi anlaşılabilir olur (Gündüzöz 2018: 167).

2. Vitrinde bronzdan yapılmış 19. yüzyıla ait iki buhurdan, pirinçten yapılmış bir buhurdan ve buhurdanlık, bakırdan yapılmış 20. yüzyıla ait iki şifa taşı görülmüştür.

Resim 8'deki kapaksız iki buhurdandan birinin tutmacı kuş figürü şeklinde olup, diğeri kadeh şeklinde tasarlanmıştır. Oldukça sade üretilen bu buhurdanların üzerlerinde herhangi bir bezeme ya da yazı görülmemektedir. Diğer buhurdan tutmaçlı, tepsili ve yarım yumurta şeklinde olup tütsünün kokusunun dışarı çıkması için kapak kısmında ajur tekniği kullanılarak bitkisel bezemeli bir açıklık elde edilmiştir. Diğer buhurdan ise ters kadeh biçiminde ayağa sahip bezemesizdir.

Resim 8. 2. Vitrinde yer alan buhurdan ve şifa tasları

Buhurdan, içinde kokulu maddeler ve buhur çubukları yakılan, aynı zamanda dinsel işlevi olan madenî kaplardır (Tanyeli-Sözen 1992: 47). Buhurdan tiplerine baktığımızda Osmanlılar daha çok mangal tipini tercih etmişler ve buhurdanları, altlarında kendi model ve ölçülerine uygun birer tepsili bulunan ayaklı tas (kadeh) veya üç ayaklı kâse şekillerinde yapmışlardır. Bu buhurdanların, tepesi tutamaklı yarım küre, yarım yumurta veya sivri miğfer şeklinde birer kapağı bulunmakta ve bu kapaklar üzerinde bitkisel motifler halinde düzenlenmiş çeşitli delikler yer almaktadır. Çoğunluğu tombak, pirinç ve bakırdan yapılarak yaldızlanmış olan bu buhurdanların gümüş ve altından yapılanları ve kıymetli taşlarla süslenmiş olanları da mevcuttur (Erdem 1992: 385).

Örneğimizde görülen iki şifa taşı, 20 yy.a ait olup, biri bezemesiz sade, diğeri ise kazıma tekniğinde oldukça amatörce yapılmış bitkisel ve yazı bezemeye sahiptir. Tasın üzerinde “eş-şifa” yazısı okunmaktadır.

Şifa tasları, Bakır, bronz veya pirinç gibi madenlerden yapılan, çeşitli hastalık ve sıkıntılardan kurtulmak için üzerine yazılan ayet, sayı ve harf vefkleri ile ikonografik anlamlar yüklenen çeşitli sembollerle bezenmiş küçük sanat eserleridir. Bulunduğu coğrafya ve inaniş görefarklı isimlerle anılan şifa tasları, üzerindeki bezeme programı ve çeşitli tasvirlerle maden sanatının zengin örnekleri arasında görülür (Tali, 2013, 2119). Şifa tüm dinlerde inançla temellendirilmiş, farklı araçlarla ve daha çok su ile aktarılmıştır.

3. Vitrinde yazı/hat sanatı ile ilgili 19. Yüzyıla ait eserler olup, pirinçten iki divit, pirinçten iki şamdan ve bronzdan mum makası görülür. Yanlarına da *Fihî ma fih Mektubat Mecalis-i Seb'a* isimli eserin tıpkı basımı konulmuştur.

Resim 9. 3. Vitrinde yer alan divit, şamdan ve mum makası

Mevlevihânelerdeki envanter eserlere bakıldığında bununla ilgili birçok gereç günümüze gelebilmiştir. Bu müzede de divit, mum makası gibi konuyla bağlantılı bir iki eser sergilenmiştir. Hattatların yazı malzemelerini yanlarında taşımalarını sağlayan divit, birbirine bağlı yassı bir kalemlik ve bir mürekkeplerini daldırdıkları bir hokkadan oluşur. Hokka dikdörtgen formda ve kapalıdır (Kilercik 2012: 228).

Buradaki örneklerde kalemlik kısımlarının kapakları kayıptır. Genellikle bu kısmın kapağında hattatın beline bağlayarak taşımalarını kolaylaştıran bir zincir bulunur. Hokka kapaklarının ise biri kapaklı diğeri kapaksızdır. Hokkasında kapak bulunmayan divitte çok basit geometrik desenler görülür.

4. Vitrin Sema salonu denilen eyvanın önünde, Tanıtım odası ile Şeyh odası arasında kalan duvarda yer almaktadır. İçinde 18yüzyıla tarihlendirdiğimiz, ahşap üzerine yapıştırılan kâğıda yazılmış bir Hilye-i Şerif, 18. yüzyıldan bir gülâbdan ve 19. yüzyıldan bir buhurdan sergilenmektedir.

Resim 10. 4. Vitrinin Yer aldığı Semâhane

Resim 11. 4. Vitrinde yer alan Hilye-i Şerif

Sergilenen eser 18. yüzyıla ait olup, ahşaba yapıştırılan hilyenin üst kısımları tepelikli olarak oyulup kesilmiş, buralara taç şeklinde yaldızlı tezhip yapılmıştır. Renkli çiçeklerden ve yaldızlı yapraklardan oluşan tezhip, gövdedeki zencereklî bordür ile sınırlandırılmıştır. Ancak ahşap üzerine yapıştırılmış bu hilye, zamanla ağaç kurtları tarafından delik deşik edilmiş, ayrıca o devirlerde üzerine cam konulmadığı için yağ kandillerinin isiyile kararmıştır.

Osmanlı hattatlarının en çok yazdığı metin olarak görülen Hilye-i Şerif'in bu örneğinde yazı çeşidi sülüs-nesihtir. Altta Kelime-i Tevhid sülüs yazı ile yazılmıştır. Hattatı İsmail Dayezâde, tarih H. 1171 (1757-1758) okunmaktadır¹¹. Burada genellikle ayet kısmının yazıldığı yere farklı olarak Kelime-i Tevhid yazılmıştır. Göbek

¹¹ Osmanlıca metinleri okuyan ve hat sanatıyla ilgili örneklerdeki yazı çeşitleri hakkında verdiği bilgilerden dolayı Hocam Sayın Prof. Dr. Mehmet Memiş'e teşekkürü borç bilirim.

kısmı ve onu çevreleyen hilalin dört köşesinde Hz. Ömer, Hz. Ebubekir, Hz. Ali ve Hz. Osman'ın isimleri bulunur.

Hilye, Bilhassa Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri, bunları anlatan edebî eserler ve aynı konuda hüsn-i hatla yazılmış levhalar için kullanılan bir terimdir (Uzun 1998: 44). Hilye-i Şerif levhalarına bakıldığında bölümleri, bismelenin yazıldığı baş makam, genellikle daire şeklinde olan, hilye metninin büyük kısmının yazıldığı gövde de denilen göbek, daire şeklinde tertip edilen göbek kısmında yer alan etrafi tezhipli hilal, hilalin dört köşesinde Hulefa-i Râşidîn isimleri, sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali, altında bir ayet ve son olarak da etek kısmında dua yazılıdır. Eğer metnin tamamı göbeğe sığdırılmışsa levhada bu bölüm olmayabilir (Derman 1998: 47).

Resim 12. 4. Vitrinde yer alan gülâbdan ve buhurdan

Aynı vitrindeki gülâbdân incelendiğinde, bakırdan yapılan soğan biçimli gövdenin yukarıda ve aşağıda kalan daralan kısımlarında, kabartma şeklinde iki volütlü akantüs yaprağının üst ve altta birleşmesiyle palmet dizisi oluşturan bitkisel bezemeler yer alır. Gülebdânın dar ağız kısmında ise kazıma tekniği ince bir bordür halinde inci dizisi, onun üzerindeki dar olan boyun kısmında ise palmet dizisi görülür. Gülâbdân, içine gül suyu konularak damlatmak ya da serpmek amacıyla kullanılan ince uzun boyunlu, dar ağızlı, soğan biçimli şişedir. Genellikle bakır, pirinç ya da gümüş gibi madenlerden yapılır. (Devellioğlu 2000: 297; Tanyeli-Sözen 1992: 95; Özgümüş 1996: 227).

Buhurdan örneği ise altında tepsisi olan 3 ayak üzerine gövdesi oturmuş, mangal kısmında natüralist üslupta yapraklı bir çiçeğin kazıma tekniği ile uygulandığı bir eserdir. Kapak kısmı miğfer şeklinde olup, tepesinde çiçek şeklinde bir tutmacı yer alır. Kapakta önce yapraklı bir goncagül bordürü, ardından da ajur tekniği ile yapılmış bitkisel bezemeler bulunur.

Semahâne denilen salonda eyvan içinde yan yana beş vitrin görülür. Bu örnekler daha çok Mevlevî törenlerinde kullanılan eşyalar, müzik aletleri ve kıyafetler ile ilgilidir. Bunlardan 6. Vitrin¹² Semâ salonundaki eyvanın içinde, ilk sırada yer alır.

12 Yapılan görüşmede Müze Sorumlusu Araştırmacı Cengiz Adışen tarafından 2018 yılında restorasyon sonrasında 5. vitrinde kahve değirmeni, kahve kavurma tavası, kahve cezvesi, fincan zarfları gibi mutfak malzemelerinin bulunduğu, ancak daha sonrasında mutfak bölümünün kaldırılarak buranın bir dershaneye dönüştürüldüğü ve Osmanlıca, Ney kursu gibi çeşitli eğitimlerin verildiği bir alan olarak düzenlendiği anlatılmıştır. Kaldırılan eserlerin ise Antalya Müzesi deposunda saklandığını belirtmiştir. Bu nedenle Envanter sırasını bozmamak adına, sonrasındaki vitrine 6. Vitrin adıyla başlanmıştır.

Burada hepsi 19. yüzyıla ait, metalden bir keşkül, demir, metal ve bronzdan üç pazarcı maşası, boynuzdan iki nefir sergilenmektedir. Keşkül ve nefir derviş çeyizinde yer alan eşyalardandır.

Resim 13. Vitrin 6'da yer alan keşkül, pazarcı maşası ve nefir örnekleri

Müzedeki keşkül örneği oldukça sadedir. Üzerinde herhangi bir yazı ya da bezeme görülmez. Uçları dışarı kıvrılan tutmaç yerlerinde basit bir ejder¹³ ağzı formu verilmiştir. Stilizasyon ejder başları halkayla zincire bağlanmıştır.

Tasavvuf dünyasında adı sıklıkla geçen Keşkül, terim olarak, genellikle Hindistan cevizi kabuğundan yapılan, ancak kayık biçimli forma benzetilerek tasarlanmış maden, seramik ve ahşap örnekleri de bulunan bir kaptır (Tanyeli-Sözen 1992: 130). Keşküller hem dervişler dilenirken su ve yemek kabı olarak, hem de dergâhlarda yapılan ibadetlerden sonra mecliste bulunan müritlere şeker ikram etmek için şekerlik olarak kullanılır. Elde ya da omuzda taşınabilmesi için iki ucunda metal halkalar ve buna bağlı bir zinciri bulunur (Atasoy 2005: 244-47; Altier 2008: 102).

Vitrindeki pazarcı maşaları mevlevîhânelerde en sık karşımıza çıkan eşyalardandır. Buradaki maşalardan ikisi kılıflarıyla birlikte sergilenmektedir. Pazarcı, Mevlevî Dergâhlarında özellikle de mutfak için gerekli olan taze malzemeleri almak için, pazara alışverişe gönderilirdi. Pazarcı, kuşağında zincirle bağlı olarak sembolik bir maşa taşırdı. Bu maşaya “Pazarcı Maşası” denilirdi. Bu sembolik maşayı gören esnaf, pazarcıyı sohbete tutup oyalamayarak, pazarcının işini çabucak bitirip geri dönmesini sağlarken, aynı zamanda “Pazarcı Maşası”nı gören esnaf, Dergâha satacağı malzemeyi de daha ucuza verirdi¹⁴.

Teşhirdeki nefir örneklerinde uçları dilimli çatallı olan nefirlerin üzerlerinde herhangi bir yazı ya da bezeme görülmez. Nefir, kelime anlamı olarak gezginci dervişlerin yanında taşıdığı, boynuzdan yapılan borugibi çalınan derviş eşyalarındandır. Manda,

13 Ejderhanın dünya kültürlerindeki sembolik anlamları ve İslam sanatındaki ejder tasvirleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Gülsen Tezcan Kaya, “Firdevsi Şehnamesi Resimlerinde Ejder Öldürme İkonografisi” (2018). Filiz Çağman’a Armağan, İstanbul: Lale Yayıncılık, Editör: Ayşe Erdoğan, Zeynep Atbaş, Aysel Çötelioglu, 599-610.

14 Antalya Mevlevîhânesi Panosu

su sığırı ve öküz boynuzlarından yapılır. Issız yerlerde yırtıcı hayvanlardan kendilerini korumak için çaldıkları belirtilir (Devellioğlu 2000: 818; Atasoy 2005: 243).

7. vitrinin yan duvarında çelikten bir teber, mankenin üzerinde ise Hindistan cevizinden yapılmış bir keşkül ve boynuzdan yapılmış bir nefir görülür. Eserler 19. yüzyıla tarihlendirilir.

Resim 14. Vitrin 7'de yer alan Teber, Keşkül ve Nefir örnekleri

Teber derviş çeyizinde yer alan eşyalardan biridir. Burada çelikten tek taraflı süngüsüz bir teber sergilenmektedir. Teber, sapı uzun, başı temrenli (süngülü) ve ağız sapının tulu, boyu hizasında olan savaş âletidir. Bazen iki yüzlü de yapılabilir. Dervişlerin, müşşidin izni ile tekbir ve gülbang okuyarak eline verilir. Issız yerlerde kendilerini düşman ve yırtıcı hayvanlardan korumak için omuzlarında taşırlar (Atasoy 2005: 257).

8. Vitrinde 19. yüzyıla ait demir Mütteka, 20. Yy a ait cam-pirinçgaz lambası, gümüş cüz mahfazası, pişmiş toprak zikir tespahi ve taş tespah, keçe sikke (külâh) görülür.

Resim 15. 8. Vitrinde yer alan muttekâ, gaz lambası, cz mahfazası, tespihi ve sikke (külah) rnekleri

Burada demirden, çenenin yerleeceği kısım düz olmak üzere alt kısmı iki voltle sonlanan boynuz biçiminde bir muttekâ görülür.

Muttekâ, bir çeşit asâdır. Geçmiş dönemlerde çeşitli amaçlar için kullanılmıştır. Kimi zaman bir silah kimi zaman da dervişlerin sivri ucunu yere koyup, yukarı kısmındaki kavisli yerine çenesinin altını dayayarak, kısa bir müddet uyuklayarak uykusuzluklarını gidermeleri için kullandıkları baston işlevini görmüştür (Uludaę 2001: 45, Atasoy 2005: 254-255).

Mevlevî tarikatında başlıklarda sikkenin ayrı bir önemi vardır. rnekte yeşil kuaklı destarlı birsikke görülmektedir.

Sikke Mevlevî dervişlerinin giydiği deve tüyü rengindeki keçe klahın adıdır. Silindir Şeklinde uzunca bir külah olup, baı kapsayan alt kenarına nispetle üst kısmı biraz daha dar durur (Kou 2021: 209). Sarıklı klahlara destârlı külah, sarıksız olanlara ise dal sikke ismi verilir (Uludaę 2001: 319). Tekkelerdeki mevki ve unvan sahibi dedeler sikkelerinin alt kısmına sarık sarmılardır.

İlâm dünyasının kutsal kitabı olan Kur'an'a gösterilen derin sevgi ve saygı, bu ülkelerde onun korunması için kendi sanat zevk ve geleneklerine göre farklı teknik, motif, renk ve kompozisyon anlayışı ile Kur'an ve cz mahfazalarının hazırlanmasını sağlamıştır (Serin 2020: 254). Vitrinde yer alan gmten yapılan cz mahfazasının üzerinde, köşelerinde iek betimlenmi bir bordür içinde revaklı bir son cemaat yerine sahip,  kubbeli ve iki minareli bir cami tasviri yer alır. Cz mahfazasının kenarlarının etrafında halkalar ve onlara bağlı zincirler bulunmaktadır. Bunlar taşıma ve

bir yere asılma amaçlı yapılmış olmalıdır.

Tespahler ve gaz lambası günlük kullanım için hazırlanmış olup 20. yüzyıla ait etnografik eserler arasındadır.

9.Vitrinde ise aydınlatma gereçleri bulunmaktadır. 19. yüzyıla ait 3 bronz şamdan görülmektedir. Derviş giysili canlandırma mankeninin yanında yer alan farklı boyutta boğumlu gövdeye sahip üzerinde bitkisel ya da geometrik bezeme olmayan üç şamdan yine dönemin etnografik eserleri arasında gösterilebilir. Arkada yer alan şamdanın kaide kısmında “Şah Abdal Musa hazretlerinin türbesinde... Hacı Bektaş-ı Veli Vakfı” yazmaktadır.

Resim 16. 9. Vitrin- Aydınlatma gereçleri

Mevlevilikte musikin ayrı bir yeri vardır. Her Mevlevî'nin bilmesi gerekli devranî zikir olan sema, bin bir günlük eğitimin önemli konularından birini olup, sema meşki almadan sikke giymeleri mümkün değildi (Tanrıkorur 2004: 474). Meşk veya semada kullanılan musiki, kendine has bir türün doğmasına da neden olmuştur. Mevlevi musikisi icra heyetine mutrib-mutriban, icra heyetinin bulunduğu yere mutribhane denmiştir.Mevlevî mutribinde ney,kudüm,rebab ve halîle esas olarak kullanılmıştır¹⁵.

10.Vitrinde ise müzik aletleri bulunmaktadır. 19. yüzyılaait deriden bir def, 20. yüzyılaait kamıştan bir ney, 19. yüzyıla ait tunçtan bir zil ve 19. yüzyıla ait deribakırdan yapılmış üç adet kudüm bulunur. Halk arasında çifte nâra denilen birbirine bağlı, yere konması için yuvarlak altlığı olan, dibe doğru daralan üzeri deri kaplı vurmali bir mûsikî âletidir. En çok mevlevihânelerde olmak üzere, tekkelerde kul-

15 Antalya Mevlevihane Müzesi Tanıtım panosu

lanılmıştır. Mevlevî ayinlerinde, rakeden dervişlerin kudümün vuruşuna tabi olması dolayısıyla büyük önem taşır Kudüm çalana “kudümzen”, kudümzenleri idare eden kişiye “kudümzenbaşı” denir (Devellioğlu 2000: 525). Kudümlerin deri yüzeylerinde Mühr-ü Süleyman içinde Allah yazılıyken, bakırdan yapılan arka kısımlarında ise kuşakta yalnız “İbrahim” isminin okunabildiği bir yazı görülmektedir.

Resim : 17. Mevlevihâne’de kullanılan müzik aletleri

Semahâne duvarına daire şeklinde ahşap üzerine yapılan, Dört halifenin isimlerinin yazıldığı hat levhaları yerleştirilmiştir. Daire şeklindeki levhaların her birinde Halifelerin isimlerinin yazıldığı kısımlar (Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Ebu Bekir) celi sülüs ile, küçük yazılardaki “*Radyallah-u Anh*¹⁶” dua cümlesi ise sülüs olarak yazılmıştır.

16 *Radyallah-u Anh*, Hadis meclisi âdâbına göre hadis hocası veya talebesi hadis okurken sahâbenin isminin geçtiği yerde söylenen bir dua cümlesidir (Ahatlı 2007: 386).

Resim 18. Semahânenin duvarlarında yer alan hat levhalari

Resim 19. Matbah-ı Şerifin Dershaneye dönüştürüldüğü oda

Son olarak, 2018 yılındaki restorasyon sonrası Matbah-ı Şerif canlandırması yapılan bu kısım, günümüzde dershane olarak kullanılmakta olup, Osmanlıca, ney kursu, Mesnevî okumaları gibi Mevlevilikle bağlantılı seminer¹⁷ ve derslerin verildiği bir alana dönüştürülmüştür. Tanıtım odası depo, Mevlâna Odası ise kütüphane olarak

¹⁷ Zaman zaman İrfan Meclisi adlı program vasıtasıyla burada söyleşiler de düzenlenmektedir. Bkz. Antalya Mevlevihânesi İrfan Meclisi 'Medeniyet Köprüsü Olarak Tasavvuf' Konulu Söyleşi <https://www.akdeniz.edu.tr/antalya-mevlevihanesi-irfan-meclisi-medeniyet-koprusu-olarak-tasavvuf-konulu-soylesi/> (Erişim Tarihi 25.08.2022)

hizmet vermektedir.

Mevlevîlik Kültürüyle Bağlantılı Eserlerin Değerlendirilmesi

Mevlevîlik, kurulduğu günden itibaren hem halk hem de devlet adamlarına kadar toplumdaki her kesimin manevî hayatını etkileyerek birer güzel sanatlar akademisi gibi çalışmıştır. Dergâhlarda birçok âlim, arif yetişmesinin yanı sıra Türk kültür ve sanatının en önemli temsilcileri de eğitim almıştır. Şuara tezkerelerindeki şairlere, bestekârlara, hattatlara ve nakkaşlara bakıldığında birçoğunun Mevlevî kökenli oldukları görülmektedir (Tanrıkorur 2004: 474). Konya’da 13. yüzyıldan itibaren kitap sanatına ilgi duyulduğu, büyük paralar ayrıldığı, medreselere ve Mevlana’nın türbesine vakfedilen kitaplardan ve vakfiye kayıtlarından öğrenilmektedir. 13 ve 14. yüzyıllarda İslam dünyasının hiçbir evresinde bu kadar zengin süslemeye ait edebiyat kitaplarına rastlanmamıştır (Tanındı 2007: 163, 174). Bu nedenle mevlevihânelerde yazı ve resme büyük önem verilir, hat sanatı ve tasvir üzerine öğrenciler yetiştirilirdi. Bu bağlamda Mevlevîlik hakkında görsel kaynak olarak kullanabileceğimiz birçok eser mevcuttur. Kendine has kıyafetleri, törenleri, eşyaları, mekânları ve davranış biçimleri olan bu tarikat, 16. yüzyıldan itibaren birçok resimli el yazmasında ve tek sayfa resimlerde kendine yer bulmuştur.

Mevlevî kültüründe çok önemli bir yere sahip olan Semâ ayini, hazırlanan elyazmalarında da sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan biri Serdar Lala Paşa’nın 1582 yılında çıktığı Doğu Seferi’ni anlatan *Nusretname*’de (TSMK H.1365) Paşa’nın Konya’da Mevlâna Türbesini ziyaret ettiğinde Mevlevîlerin Semâ ayinini gerçekleştirdiği an canlandırılmıştır.

Resim 20. Konya’daki Mevlevîlerin Semâ Ayini, Nusretname, TSMK H. 1365, y. 36a

(Atasoy 2005: 23).

Mevlevîlerin daire şeklinde dönmeleri, başlarındaki sikke, sol alt köşede mutribanların ney, kudüm ve def çalmaları metinlerde de anlatıldığı gibi bu törenin ayrılmaz öğeleridir. Resim 17'de de görüldüğü üzere Mevlevî törenlerinin ayrılmaz bir parçası olan def, ney, kudüm, zil gibi müzik aletleri müzede 10. vitrinde yer alır. Sonraki yüzyıllarda hazırlanan Albüm resimlerinde de aynı konu benzer biçimde canlandırılmıştır.

Resim 21. Semâhane'de Mevlevî Dedesi ve semâ eden dervişler ve mutriban, Varşova Albümü'nden (And 2018: 136-137)

Mevlana'dan hatıraların anlatıldığı mütercimi Mahmud Dede olan *Sevâkıb-ı Menâkıbadlı* eserin 16. yüzyıla ait resimli bir nüshasında (TSMK R. 1479, y. 14b) da Konya'da şehir musallasında Sultan-ül Ulema'nın vaaz sahnesinde, sayfanın sağ alt köşesinde nefiri ve keşkülü ile bir derviş canlandırılmıştır (Ünver 1973: 7-9).

Resim 22. Hz. Mevlâna'nın babası Sultan-ül Ulema'nın Konya'daki hutbesi konulu resimden ayrıntı, *Sevâkıb-ı Menâkıb*, TSMK R. 1479, y. 14b (Ünver 1973: 9)

Tarikatlarda dervişlerin çeyizi arasında gösterilen eşyalardan olan nefir ve keşkül, Mevlevîlikte de karşımıza çıkar. Keşkül özellikle dergahlarda Mevlevî törenleri sonrasında müritlere şeker ikram etmek için kullanılan bir kap olarak öne çıkar.

Muhammed Tahir Suhravardî'nin *Cami El-Siyer* (TSMK H. 1230) adlı eserinde Mevlâna'nın Şems ile karşılaşması sahnesi, Mevlevî ve derviş giyimleri için oldukça aydınlatıcıdır (Atasoy 2005: 15). Mevlana'nın başındaki ulema sarığı, destarlı ve destarsız sikke giyenler, resmin sol alt köşesinde keşkül ve nefirli gezginci derviş geleneği tekrarlayacak biçimde tasvir edilmiştir.

Resim 23. Mevlana'nın Şems ile Karşılaşması, Cami El-Siyer, TSMK H. 1230, y. 121a (Atasoy 2005, 15)

Müzenin Semâhane salonunda sergilenen 6-8. vitrinde 19-20. yüzyıla ait sikke, keşkül ve nefir örnekleri (Resim 13-15) de geleneğin 20. Yüzyıla kadar sürdüğünü gösterir.

Bu örneklere ek olarak 17. yüzyıl ile birlikte bir metne bağlı kalmayan, genellikle çarşı ressamlarının hazırladığı murakka resimlerinde de Mevlevî tarikatına mensup derviş betimlemelerinde, bu kültürle alakalı ayrıntıları yakalayabilmekteyiz¹⁸.

Resim 24. Ney çalan Mevlevî betimi, BM 1928, 87 (And 2018: 197).

18 Ayrıntılı bilgi için Bkz. Değirmenci 2006: 86-87; And 2018: 197.

Resimde nakkaş, Mevlevî dervişlerinin kıyafetlerinin en önemli parçası olan açık kahverengi sikkesi ile bir mutribanı yine Mevlevî kültüründe ayrı bir yeri olan müzik aleti neyi üflerken betimlemiştir.

Tarikat kültürünün anlatıldığı eserlerdeki açıklayıcı resimler bu farklı işlevlere sahip ve özel anlamlar içeren eşyaların tanınmasını kolaylaştırmaktadır. Şeyh Yahya Ağâh Efendi'nin Osmanlı tarikat erbabının kullandığı kıyafetleri, sembolleri ve anlamlarını anlattığı *Mecmuatü 'z-Zeraif Sandukatü 'l-Ma 'arif* adlı eseri, derviş çeyizinde bulunan eşyaları çizimleriyle göstermesi bakımından önemlidir (Atasoy 2005). Bunlar arasında Antalya Mevlevîhâne Müzesi'nde de sergilenen nefir, keşkül, sikke, teber, mütteka gibi eşyalar bulunmaktadır.

Resim 25. Nefir, Keşkül, sikke, mütteka, teber, kudüm, zil, def ve ney çizimleri, Ağâh Efendi, *Mecmuatü 'z-Zeraif Sandukatü 'l-Ma 'arif* (Atasoy 2005)

Mevlevîlikteki âdab ve erkan arasında her biri ayrı anlam içeren bu eşyaların bir diğeri de pazarcı maşalarıdır. Yukarıda da işaret edildiği gibi “can” denilen Mevlevî adayları, 1001 gün sürecek olan çilesinde, Mevlevî dedelerinin nezaretinde on sekiz çeşit hizmetten geçirilirdi. Bu hizmetlerden ikincisi olan Pazarcılık, mutfak için önemli bir görevdi. Pazarcı, kuşağına zincirle bağlı olarak sembolik bir maşa taşıyarak hem oyalanmadan alışverişi tamamlar hem de esnaf Dergâha satacağı malzemeyi daha ucuza verirdi.

Resim 26. Pazarıcı Maşaları(<http://muze.semazen.net> (Erişim Tarihi 31.08.2022))

Sonuç

Mevlevîlik, Mevlâna Celâleddin-i Rumi'nin öğretisiyle tasavvufta yepyeni, sonsuz kucaklayıcı birleştirici ve bütünleştirici felsefesiyle 13. yüzyıldan itibaren hızlıca yayılmış, başta Anadolu olmak üzere, Rumeli, Arap Yarımadası ve Afrika'da 150'ye yakın Mevlevihâne'nin inşa edilmesine neden olmuştur. Antalya Mevlevahânesi de Anadolu'da en erken inşa edilen mevlevihâneler içinde olması açısından dikkate değerdir. Bu yapının 2018 yılında tamamlanan restorasyonu ile tekrardan aslına uygun olarak Mevlevihâne Müzesi olarak işlevlendirilmesi, çok doğru bir adımdır. Yapı, içerdiği eserler, interaktif tanıtım ve açılan kurslarda verilen dersler ile yaşayan bir müze haline dönüşmüştür.

Bir kültürün, ilgili olduğu mekânda eserler yoluyla tanıtılması ve öğretilmesi müzeciliğin en temel amaçlarından biridir. Bu sebeple müze içerisinde yer alan 9 vitrin ve 4 hat levhası yüzyılına, formuna, kullanım amaçlarına ve sembolik anlamlarına dikkat edilerek incelenmiştir. Eserlerden en erken tarihli 18. yüzyıla ait olan Hilve-i Şerif ile gülâbandır. Envanterdeki eserlere bakıldığında daha çok 19-20. yüzyıla ait etnografik eserlerin ön plana çıktığı görülmüştür. Bunda yapının yıllarca işlevine uygun kullanılmamasından ötürü dağılan eserlerin başka müzelere gitmesi neden olarak gösterilebilir. Ancak yine de her bir eserin kendisiyle bağlantılı mekândasergilenmesi, Mevlevilik kültürünün tanıtılmasına hizmet etmektedir. Mevlevîliğin en önemli ritüellerinden olan semâ ayinlerinin yapıldığı semâhanede def, ney, zil ve kudümün, kıyafetlerden dastarlı sikkenin, dervişler için çok önem taşıyan teber, müttekâ, keşkölve nefirin teşhirleri, tarikattaki işleyişi ve mekânların anlamlarını daha etkili kılmaktadır. Türkiye'deki diğer Mevlevî müzelerinde Mevlevî kültür ve sanatıyla ilgili daha erken ve işçilik açısından daha zengin örneklerini bulabileceğimiz bu eserler, aslında yüzyıllar içinde Mevlevîliğe olan ilgi ve hayranlığın hiç bitmediğini kanıtlamaktadır. Osmanlı görsel hafızasında 16. yüzyıldan bu yana nakkaşlar tarafından yapılan resimlerle de yer etmiş Mevlevî kültürü, her biri ayrı işlev ve manaya sahip 19 ve 20. yüzyıl örnekleriyle de tutarlılık gösterir. Mutevazı taşra örnekleriyle yaratılmaya çalışılan bu Mevlevî Müze örneği, bize değişen sosyo-ekonomik koşullar, ustalık ve değişen zevklerin izlerini göstermesi açısından da önemlidir.

Kaynakça

- ALDEMİR KİLERCİK, Ayşe (2012). “Bir Hattat’ın Yazı Çekmecesinde”, *Sakıp Sabancı Müzesi Kitap Sanatları ve Hat Koleksiyonu*, İstanbul: 226-258.
- ALTIER, Semiha (2008). “Bektaşî İkonografisi Üzerine Bir Deneme: Hacı Bektaş Veli Müzesi’ndeki Figürlü Keşkül-ü Fukaralar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17): 101-116.
- AHATLI Erdiç (2007). “Radıyallahu Anh”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 34., İstanbul: 386-387.
- AND, Metin (2010). *Osmanlı Tasvir Sanatları 2: Çarşı Ressamları*, Haz. T. Değirmenci-S. Koz), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ATALAN, Özlem- İpek GÖLÜKCÜ (2021). “Anadolu’daki Zaviye ve Mevlevihaneler; Antalya Mevlevihanesi’nin İşlevlendirilmesi Örneği”, *Antalya Kitabı Toprak, Su, Medeniyet: Antalya*, Antalya: Palet Yayınları: 299-314
- ATASOY, Nurhan (2005). *Derviş Çeyizi Türkiye’de Tarikat Giyim-Kuşam Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AZSÖZ, Gökben (2016). “Mevlevihanelerde Matbah-I Şerif”, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:3 (5): 31-44.
- BARKAN, Ömer Lütfü (1942). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I. İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, (2): Ankara: 279-386.
- CANBULAT, Mehmet (2010). “Mevlevilik”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, (Yay. Haz. İsmail Karagöz), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 438-440.
- DAYIOĞLU, Server (2003). *Galata Mevlevihanesi*, Ankara.
- DEĞİRMENCİ, Tülün (2006). “Farklı İnançlar Farklı Kıyâfetler: Osmanlı Resim Sanatında Gezici Dervişler (16-17. yüzyıllar)”, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1, İstanbul: Sezer Tansuğ Sanat Vakfı, 79- 98.
- DEMİRCİ, Mehmet (2008). *Mevlânâ ve Mevlevî Kültürü*, İstanbul: H Yayınları.
- DERMAN, Uğur (1998). “Hilye-Hat” *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18: İstanbul: 47-51.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- EFLÂKÎ, Ahmet (1995). *Ariflerin Menkıbeleri*, 2, (Çev. Tahsin Yazıcı), İstanbul.
- EVLİYÂ ÇELEBÎ, (2011). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Kütahya, Manisa, İzmir, Antalya, Karaman, Adana, Halep, Şam, Kudüs, Mekke, Medine*. 9. Kitap 1. Cilt, Hazırlayan: Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- GÖLPINARLI, A. (1983). *Mevlana’dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul: İnkılap ve Aka Kitapevleri.
- GÖYÜNÇ, Nejat (1991). “Osmanlı Devleti’nde Mevleviler”, *Belleten*, 55 (213), Ankara: 351-358.
- GÜNDÜZÖZ, Güldane (2018). “Tekke Hayatında Üç Muktedir Figür: Sancak, Alem Ve Tuğ”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*,
- İBN BATTÛTA, Ebû Abdullah Muhammed (2005). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*,

- (Çev. A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İBN HALDUN (2020). Mukaddime, (Yay. Haz ve Çev. Arslan Tekin), C. II, İstanbul: İlgikültür Sanat Yayıncılık.
- İNANÇER, Tuğrul (2013). “Mevlevî Mukabelesi”, *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi*, (Ed. Baha Tanman), İstanbul: İstev Yayınları: 23-34.
- KARAMAN, Fikret (2010). “Alem”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, (Yay. Haz. İsmail Karagöz), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 19.
- KOÇU, Reşat Ekrem (2021). *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Doğan Kitap.
- KÜÇÜK, Sezai (2000). 19. Asırda Mevlevilik ve Mevleviler, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KÜÇÜK, Sezai (2013). “Genel Hatlarıyla Mevlevilik”, *Mevlevî Dünyasında Bahariye Mevlevihanesi*, Ed. Baha Tanman, İstanbul: İstev Yayınları: 9-22
- NUMAN, İ. (1982). “Antalya Mevlevihane’sinin Asli Hali Hakkında Bazı Düşünceler”, *Vakıflar Dergisi*, 14, 122-137.
- NUMAN, İ. (2002). “Mevlevihanelerde Harim-Türbe Tipolojisinin Kaynakları Hakkında”, 1. *Uluslararası Mevlana, Mesnevi ve Mevlevihaneler Sempozyumu Bildirileri* (19- 21 Aralık 2002- Manisa Mevlevihanesi), 261-266.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1978). “Zâviyeler” (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme), *Vakıflar Dergisi*, (XII), Ankara: 247-269.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1996). “Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevleviler (XIII-XVIII. Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (2), 1996, 17-22.
- ÖDEKAN, Ayla (1997). “Mevlevihane”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, 2, İstanbul: 1209.
- ÖNGÖREN, Reşat (2004). “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, 29, İstanbul: 441-448.
- ÖZGÜMÜŞ, Üzlifat (1996). “Gülâbdan” TDV *İslam Ansiklopedisi*, 14, 227.
- PAKALIN, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- PEKPELVAN, Belgin (2006)“İslâm Sanatında Tasavvufi Sembolizm ve Mevlevîlik”, *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyum Bildirileri* (25-28 Mayıs 2006), Çanakkale: Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yay. 519-534.
- SERİN, Muhittin (2020). “Mushaf (Hat)”, TDV *İslam Ansiklopedisi*, 31: Ankara.
- SÖZEN, M. - TANYELİ, U. (1992). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi
- TALİ, Şerife (2013). “Kayseri Etnografya Müzesi’nde Bulunan Şifa Tasları Ve Sanatı Üzerine”, *Turkish Studies*, 8: 2119-2138.
- TANINDI, Zeren (2007). “Mevlâna Celaleddin Rumi’nin ve Sultan Veled’in Konya Mevlâna Müzesi’ndeki Eserlerinin Tezhipli İlk Örnekleri”, *Mevlâna Ocağı*, Konya: Kombassan Vakfı, 163-178.
- TANERİ, Aydın (1977). Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı (*Menâkibü’l-Arifin’in Değerlendirilmesi*), Konya: Bilge Yayınları.

TANMAN, B.- PARLAK, S. (2006). "Tarikat Yapıları", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı (Mimarlık ve Sanat)* (1. Baskı), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 391-417.

TANRIKORUR, Barihüda (2000). Türkiye Mevlevihanelerinin Mimari zellikleri, Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

TANRIKORUR, Barihüda (2004). "Mevleviyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 29, İstanbul: 468-475.

TİRYAKİ, Yavuz (2013). "Yivli Minare Kllyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 43, 552-554.

ULUDAĐ, Süleyman (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

UZUN, M. İsmet (1998). "Hilye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18, İstanbul: 44-47.

ÜNVER, Süheyl (1973). *Sevkb-ı Menkb Mevlâna'dan Hatıralar*, İstanbul: Organon.

Halk Hikâyesinden Manzum Tiyatroya: Kerem ile Aslı*

Melih ERZEN**

Özet

Halk hikâyeleri, bir sözlü edebiyat türü olarak geleneksel Türk yazınında geniş yer tutmaktadır. Yüzyıllar boyunca anlatılagelen ve çeşitli varyantlar halinde gelişen Leylâ ile Mecnûn, Ferhad ile Şirin, Kerem ile Aslı, Vâmık ile Azra, Tahir ile Zühre, Hüsrev ile Şirin gibi hikâyeler halkın kültürünü, dilini, dünya algısını yansıtan ürünler olarak halkbilimi ve halk edebiyatı açısından büyük öneme sahiptir. Ancak bu hikâyeler, yalnızca sözlü edebiyat ürünleri olarak kalmamıştır. Klâsik Türk edebiyatında mesnevî formundaki eserler yoluyla bazıları yeniden yorumlanan bu anlatıların modern Türk edebiyatında da sanatçılar tarafından değerlendirildiği görülmektedir. Geleneksel anlatıları bir kaynak olarak gören yazarlar, kurguda ve formda birtakım değişiklikler yaparak bu hikâyeleri yeniden kaleme almışlardır. Cumhuriyet devri tiyatro yazarlarından Selahattin Batu'nun 1944'te yazdığı *Kerem ile Aslı* adlı tiyatro eseri bu duruma örnek gösterilebilir. Yazar, bu eserde Anadolu'daki en yaygın halk hikâyelerinden biri olan Kerem ile Aslı'yı yeniden yorumlamıştır. Eserde hikâyenin klâsik yapısından yer yer uzaklaşarak yeni yaklaşımlar sergilenmesi ve manzum tiyatro formuyla geleneksel anlatıların akıcılığına ulaşmak istenmesi dikkat çekicidir. Öte yandan eserde motiflerin kullanımı konusunda hikâye ile benzerlikler ve hikâyeden farklılıklar gözlemlenmektedir. Bu makalede, bir tiyatro eserinin geleneksel bir anlatıdan nasıl beslendiğini göstermek üzere halk hikâyesi Kerem ile Aslı'nın varyantları ile Selahattin Batu'nun *Kerem ile Aslı* adlı tiyatro eseri bir arada değerlendirilmiş; bilhassa oyunda yer alan unsurlar ve motifler üzerinde durularak eserin yeri saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat ve gelenek, Cumhuriyet devri Türk edebiyatı, Halk hikâyesi, Kerem ile Aslı, Türk tiyatrosu.

*Bu makale, 2017 senesinde Antalya'da düzenlenen "Sosyal Bilimler ve Eğitim Araştırmaları Sempozyumu"nda sunulan sözlü bildiri hareketle yazılmıştır.

**Doç.Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, erzenmelih@gmail.com

From Folk Story to Verse Theater: Kerem and Aslı

Abstract

Folk stories have a wide place in traditional Turkish literature as an oral literary product. The stories, such as Leylâ and Mecnûn, Ferhad and Şirin, Kerem and Aslı, Vâmîk and Azra, Tahir and Zühre, Hüsrev and Şirin, that have been described throughout the centuries and developed in various variants have a great prospect in terms of folklore and folk literature as products reflecting the cultures, language and world perception of the folk. However, these stories have not only remained verbal literary products. It is seen that these accounts, some of which are reinterpreted through the works of mesnevi form in classical Turkish literature, are also evaluated by the artists in modern Turkish literature. The authors, whose traditional narratives as a source, have rewritten these stories by making some changes in fiction and form. An example of this is the theater play *Kerem and Aslı* written in 1944 by Selahattin Batu, a writer of the Republican period. In this work, the author reinterpreted Kerem and Aslı, one of the most common folk stories in Anatolia. It is noteworthy that in the work, new approaches are exhibited by moving away from the classical structure of the story and that it is desired to reach the fluency of traditional narratives with the form of verse theater. On the other hand, there are similarities and differences from the story in the use of motifs in the work. In this article, variants of the folk story *Kerem and Aslı* and the theater play *Kerem and Aslı* by Selahattin Batu will be evaluated together to show how a theatrical work is fed from a traditional narrative; in particular, it will be tried to determine the place of the work by emphasizing the elements and motifs in the play.

Keywords: Literature and tradition, Republican era Turkish literature, Folk stories, Kerem and Aslı, Turkish theater.

Giriş

Şükrü Elçin halk hikâyesini, “*zaman ve coğrafya etkisiyle efsane, masal, menkabe, destan vb. ürünlerle beslenerek dinî, tarihî olayların da etkisinde kalarak milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir*”¹ diye tanımlar. Fikret Türkmen ise halk hikâyelerinin destanlarla modern roman arasındaki geçiş döneminde ortaya çıktıklarına vurgu yaparak destandan romana uzayan çizgide önem taşıdıklarını belirtir. Ona göre “*‘épico-roma-nésque’ diye de adlandırılan halk hikâyeleri, gerek konu gerekse şekil olarak hem epik eserlerin özelliklerini taşır hem de modern romandaki tipleri ve olayları ihtiva eder*.”² Erman Artun da halk hikâyesinin özelliklerine değinirken “*nazım-nesir karışık olmakla beraber zamanla nesir kısmının ağırlık kazanması, kişilerin ve olayların gerçeğe daha uygun olması, kahramanlıktan çok aşk maceralarına yer vermesi gibi özellikleriyle destandan ayrılmaktadır*.”³ der.

Halk hikâyeciliğinin Anadolu’da özellikle XVII.yüzyılda büyük bir yayılım ve zenginlik gösterdiği bilinmektedir. Bu dönemde halk arasında çokça sevilen destan ve halk hikâyeleri yanında henüz fazla bilinmeyen anlatılar dilden dile dolaşarak söylenegelmiştir. Nihad Sami Banarlı’ya göre “*halk hikâyeciliği, Anadolu’ya destanlarla gelen halkın, bu destanların türlü motiflerini, yeni vatanın tarihî ve coğrafi hayatına uydurarak meydana koyduğu, yeni ve destanî bir hikâye ananesi içinde gelişmiştir*.”⁴ Nitekim Dede Korkut Hikâyeleri ve Köroğlu Destanı bu tarzın ilkleri arasında gösterilmektedir. XVII.yüzyıla gelindiğinde ise destandan hikâyeye geçiş adına *Aşık Garipve Kerem ile Aslı* hikâyeleri bu türün en çok bilinen ve sevilen örnekleri olarak anılagelmiştir. Bu hikâyelerin teşekkülünde Doğu Anadolu, Azerbaycan ve İran coğrafyasının önem taşıdığını belirtmek gerekir.

Kerem ile Aslı hikâyesinin, Aşık Kerem ismiyle ünlenen bir saz şairinin yaşam serüveni içinde sevgilisine yaktığı şiirlerle vücut bulduğu düşünülmektedir. Yani onun hayat hikâyesi etrafında teşekkül etmiş bir eserdir. Onun sevgilisi için yaktığı içli şiirler, halk söyleyişinin bütün incelikleri ile yüklü türküler halk arasında yayıldıkça onun hayat macerası da dilden dile aktarılmış ve oldukça sevilen müstakil bir hikâyeye dönüşmüştür. Hikâye, nazım-nesir karışık olup Kerem’in söylediği şiirler ile bunları birbirine bağlayan kısa nesir parçalarından oluşmaktadır.

Kerem ile Aslı hikâyesinin çok sayıda varyantı bilinmektedir. “*Türk halk hikâyeleri içinde en çok yazma ve basma nüshası bulunan hikâye Kerem ile Aslı’dır*.”⁵ Bunların en yaygın olanları Anadolu ve Azerbaycan varyantlarıdır. Biz burada daha çok hikâyenin Anadolu varyantını esas alarak Selahattin Batu’nun oyunu üzerinde durmaya çalışacağız.

Uzun yıllar çocukları olmayan iki ailenin kadınlarının ettiği dualar, verdikleri adaklar neticesinde bir gün bir dervişin verdiği elmayı bölüşüp yemelerini müteakip muratları hâsıl olur. Eğer günün birinde dilekleri gerçekleşir ve çocuklardan biri kız biri oğlan olursa onları birbirleriyle evlendireceklerinin sözünü verirler. Ancak kız, Hristiyan bir aileye mensup olduğundan çocuklar büyüyünce ailesi onu Müslüman birine vermeyi uygun görmez ve kızlarını alıp gizlice başka bir şehre göçer. Bunun üzerine Kerem, yanına Sofu isimli arkadaşını da alarak aşkının peşinden gider. Aslı’nın ailesi

1 Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, KTB Yayınları, Ankara, 1988, s.444.

2 Fikret Türkmen, “Hikâye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, C.17, s.488.

3 Erman Artun, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, s.122.

4 Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, Ankara, 2016, C.II, s.728.

5 Fikret Türkmen, “Kerem ile Aslı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, C.25, s.283.

ise bulunmamak için sürekli yer değiştirmekte bir diyardan başka diyara geçmektedir. Kerem ile Sofu'nun Ahlat, Van, Muş, Kars, Erzurum, Erzincan, Kayseri, Halep gibi yöreleri dolaşarak Aslı ve ailesinin izini sürmesiyle de hikâye gelişir ve bir Anadolu hikâyesi biçimini alır. Ailelerin denk görülmeşi hususu, hikâyede âşıkların kavuşmasını engelleyen büyük bir sebeptir. Mehmet Kaplan'a göre "*Kerem ile Aslı hikâyesinin trajedisini, bir tarafın aşka, karşı tarafın dine önem vermesi teşkil eder.*"⁶ Nitekim din farklılığı, halk hikâyesinde âşıkların kavuşması önündeki önemli bir engel olarak konumlanır.

Günümüze pek çok varyantı ulaşan "*Kerem ile Aslı, uzun zamandan beri halk arasında bilinen ve söylenegelen fantastik bir öyküdür.*"⁷ Zamanla destan âşıklarının katkılarıyla daha da zenginleşmiştir. Hikâyenin en çok bilinen üç varyantı yahut versiyonu olarak Anadolu ve Azerbaycan nüshaları ile yazma nüshadan bahsedilebilir. Anadolu varyantında İsfahan Şahı'nın oğlu olarak gösterilen Kerem, bir başka rivayette ise Ahlat Beyi'nin oğlu olarak geçmektedir. Kerem'in babası yazma nüshada Sürûri Şah ismiyle geçerken Azerbaycan varyantında Ziyad Han'ın oğlu olarak tanıtılır. Yazma nüshada Kerem'in memleketi Şiraz iken basma nüshada İsfahan olarak geçer. Azerbaycan varyantında ise vatani Gence'dir.⁸

Kerem ile Aslı hikâyesi yalnızca varyantlarla gelişim göstermekle kalmamış, günümüze dek gücünü yitirmeyen bir klasik olarak modern sanatlarla ve edebiyata da kaynaklık etmiştir. "*Kerem ile Aslı işlediği konu, kahramanlar ve motif yapısı bakımından resim, tiyatro, sinema, opera, mani, atasözü vb. pek çok türe ve sanat dalına ilham kaynağı olmuş ve malzeme sağlamıştır.*"⁹ yargısını destekleyecek birçok eser mevcuttur. Cumhuriyet dönemi yazarlarından Selahattin Batu'nun Kerem ile Aslı adıyla 1944'te¹⁰ kaleme aldığı manzum tiyatro eseri de bunlar arasında yer alır.

1. Kerem ile Aslı Oyunu

Siyasetçi, akademisyen, şair ve yazar olarak bilinen Selahattin Batu, 1905'te Çanakkale-Eceabat'ta doğmuştur. Edebiyata şiirle başlamış; Suut Kemal Yetkin'le birlikte *Sanat ve Edebiyat Gazetesi*'ni çıkarmıştır. Deneme ve gezi notları da kaleme alan sanatçı *Aydınlık, Türk Dili, Varlık ve Hisar* dergilerinde şiirler neşretmiştir. Şiirlerini *Bursa'da Yeşiller* (1949) ve *Rüzgârlı Su* (1962) kitaplarında toplamıştır. Ayrıca konusunu Türk ve Yunan söylencelerinden alana oyunlarıyla da dikkat çekmiştir. *Iphigenia Tauris*'te, *Kerem ile Aslı, Güzel Helena, Oğuzata* oyunlarından bazılarıdır. Batu, 1973'te İstanbul'da vefat etmiştir¹¹. Şiirde devamlılık gösteren bir sanatkar olarak Batu'nun manzum piyes tecrübelerine bir hayli erken başladığı bilinmektedir. Nitekim Batu, edebiyat ilgisinin başlamasından söz ederken Gelibolu İdadisi'nde okuduğu yılları¹² işaret eder.

Metin And'ın belirttiği üzere Cumhuriyet devri tiyatro edebiyatımızda "*Yazarlarımız mitologyadan, eski uygarlıkların tarihinden, eski Türklerden, Osmanlı tarihinden, masallardan, efsanelerden yararlanarak bir koşutlukta çağımızı yansıtmayı, birtakım insanlık gerçeklerini bu koşutluklar içinde vermeyi denemişlerdir.*"¹³ Devrin yazarlarından Selahattin Batu da ünlü halk hikâyesi Kerem ile Aslı'yı "Beş Perdelik Manzum Masal" formunda tiyatroya taşımak suretiyle bu temayül içerisinde

6 Mehmet Kaplan, *Tip Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991, s.160.

7 İsa Öztürk, "Önsöz", *Kerem ile Aslı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.V.

8 Şükrü Murat Elçin, *Kerem ile Aslı Hikâyesi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1949, s.10.

9 Kadriye Türkan, "XIX.Yüzyıl Aşık Şiirinde 'Kerem ile Aslı Hikâyesi'nin Yansımaları", *Dört Kitada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı*, Hakim Yayıncılık, Ankara, 2015, s.716.

10 Eser metninin sonuna yazar tarafından "7 Nisan 1944" tarihi eklenmiştir. Yayınevi tarafından basılış tarihi belirtilmemiş olmakla beraber eserin 1945 yılında kitaplaştırıldığı anlaşılmaktadır.

11 [Kolektif], *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.185-186.

12 Bkz. Nihal Erk, "Ölümünün Dördüncü Yıldönümünde Hocam Selahattin Batu", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1977, C.24, S.2, s.321.

13 Metin And, *50 Yılın Türk Tiyatrosu*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973, s.498.

gözüdür. Hatta daha sonra Ahmet Adnun Saygun ile beraber imza attığı Kerem operasının librettosu olarak metni tekrar kaleme alır ve hikâyeye ilgisini yeniden göstermiş olur. “*Kerem ile Aslı hikâyesinin, Batu tarafından önce Kerem ile Aslı oyunu, sonra Kerem operasının librettosu olarak yazımı Cumhuriyetin kültür devrimi sürecinde ‘yeniden yazma’ olarak tanımlanabilir.*”¹⁴ ve muhakkak ki devrin tarih, kültür görüşünün folklorla yüklediği anlamla bir arada değerlendirilmelidir.

Oyun, yeni bir anlayışla işlendiğinden birçok değişikliği beraberinde getirmiştir. Motif ve epizotlar değiştirilmiş; eser, nazım-nesir karışık olan halk hikâyesinden farklı şekilde tamamen manzum olarak düzenlenmiştir. Eserin ilham aldığı hikâyeden belki de en çok değişikliğe uğrayan yanı, kişiler arasındaki din farkının ortadan kaldırılması hususudur ki bu da oyunu bir hayli değiştirir. Oyun, Pertev Naili Boratav ve Şükrü Elçin tarafından ana hikâyeden farklılaşan yönleri itibarıyla eleştirilmiştir¹⁵. “*Tiyatro şeklinde masal da insana bir garip geliyor. Bir masal tiyatro eserine konu olabilir. Ama tiyatro şekline gelince masal olmaktan çıkar. Selahattin Batu, bu iki edebiyat çeşidini bir arada kaynaştırmak istemiş ama başaramamıştır.*”¹⁶ Çünkü bu olacak iş değildir.” sözleriyle Boratav, manzum masal adlandırmasının hatalı olduğunu; eserdeki değişik kullanimının da tiyatro formuna uymadığını, tuhaf durduğunu vurgulamıştır.

Kerem ile Aslı hikâyesi “Râviyan-ı ahbâr ve nakılân-ı âsâr ve muhaddisân-ı rûzîgâr şöyle rivayet ederler ki...” şeklindeki klasik hikâye girişiyle başlarken oyun, hikâyeye göre yer yer değişiklikler ihtiva etmektedir. Kerem ile Aslı oyununun ilk sahnesinde Aslı, kızlarla beraber ağaçlık ve havuzlu bir bahçededir. Oyun, kızların vezir kızı Aslı Sultan’a övgüleriyle başlar. Aslı bu sırada havuz başında gergef işlenmektedir. Kızların dilinde Aslı, on yedi yaşında eşi benzeri olmayan bir güzel olarak tavsif olunur. Kerem ise bahçede şahin uçuran Han oğlu bir yiğit olarak resmedilir. Aslı ile karşılaşması yine bu meyanda havuz başında gerçekleşir. Aslı ilkin bir han oğlu olan Kerem ile denk olmadıklarından dem vurur. Oyundaki ilk çatışma böylece ortaya çıkar. İkinci çatışma ise Kerem’in bir gün kendisini bırakıp gitmesinden endişe duymasından kaynaklanır. Bu yüzden ona ümit vermek ve bağlanmak istemez. Bu meyanda Kerem rüyasında gördüğü Aslı’nın elinden bade içerek âşık olduğunu ve yaşadığı müddetçe de ondan ayrılmayacağına yemin eder. Aslı da Kerem’in aşkına kayıtsız kalmaz, onu kabul eder ve bir deste gül ile işlediği çevreyi Kerem’e verir. Kerem, parmağından yüzüğünü çıkarıp Aslı’ya uzatır. Kerem bu esnada sahneye giren arkadaşı Sofu’ya Aslı’yı tanıtır ve onunla evlenme talebini annesine söylemek üzere arkadaşıyla sahneden çıkar. Kerem’in annesi Hanım Sultan hükümdar eşine durumu arz eder, ancak Sultan bunu uygun görmez. Ona göre han ile vezir denk değildir, bu işe rızası olmadığını söyler. Bu düşünce oyunu şekillendiren bir başka çatışma alanı oluşturur. Hanım Sultan onların ezelden sözlü olduğunu, karşı durmanın doğru olmayacağını ifade eder ve hükümdar eşine yıllar önce vezir karısıyla başlarından geçen hadiseyi anlatır. Vaktiyle vezirin karısıyla birlikte bahçelerine fidan diktiklerini, ancak fidanların uzun yıllar gelişip meyveye durmadıklarını söyler. Bir gece rüyasına bir pîr-girmiş ve kendisini teselli ederek yakında ağaçlarının meyve vereceklerini bildirmiştir. O sabah vezirin karısıyla bahçeye vardıklarında ağaçların meyveye durduğunu ve

14 Elif Sanem Güleç, Kerem Operası Librettosundaki Kurgusal Unsurların Kerem ile Aslı Hikâyesi ve *Kerem ile Aslı* Oyunu Bağlamında İnceleme ve Karşılaştırılması (Sanatta Yeterlik Eser Çalışması), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, İstanbul, 2009, s.175.

15 Ali Duymaz, *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.224

16 Pertev Naili Boratav, “Kerem ile Aslı: Değişiklikler Yapılarak Manzum Bir Masal Haline Getirilirken Orijinalitesi Kaybedilmiş ve Bilinen Kerem ile Aslı Hikâyesi Olmaktan Çıkmıştır”, *Tan*, 8. 4. 1945, s.4’ten aktaran; Çakır Zengin, Selahattin Batu’nun Hayatı, Sanatı ve Şiirleri Üzerinde Bir İnceleme (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Giresun, 2016, s.138.

kızılından güzelinden bir elmanın ağaçta durduğunu görmüşlerdir. Elmayı daldan koparıp ikiye bölerek paylaşmışlardır. Hanım Sultaneve döndüklerinde ikisinin de hamile kaldığını ve sırlarını bugüne kadar sakladıklarını belirtir.

Aynı gece hem hükümdar hem de vezir karısının hamile kalmaları, oyunda Tanrı hikmeti olarak ifade olunur. Ancak hükümdar bu evliliğe karşı çıkmakta kararlıdır. Çünkü Aslı'nın vezir babası devletin hazinedarı olup menfaati için ihanet etmiş, devlet sırrını satmıştır. Bu yüzden hükümdar bütün söylenenlere, dökülen dillere aldırmaz ve vezirin idamında karar kılar. Vezir bu karar üzerine çareyi kaçmakta bulur. Vezir, Aslı'yı da yanına alarak ailesi ile birlikte yükte hafif pahada ağır ne varsa alıp gitmiştir. Kendisi için verilen idam hükmünü duyunca memleketi terk etmiştir. Kerem bu habere çok üzülmüş, yemekten içmekten kesilmiştir. Hanım Sultan vezirin kaçmasından, Aslı ile Kerem'in ayrı düşmesinden hükümdar kocasını sorumlu tutar. Çocukların bir günahı olmadığını ve vezirin de bağışlanması gerektiğini ifade ederek kocasına sitem eder. Bunun üzerine Kerem, Aslı'yı bulmak için evi barkı terk edip onun peşinden gitmeye karar verir. Yanına arkadaşı Sofu'yu da alarak Aslı'nın peşinden yollara düşer. Rast geldikleri herkese Aslı'yı sorup izini sürerler. Kerem, Aslı'yı görüp tanıyan bir genç kızdan sevdiğinin Gence'ye gittiği haberini alır. Dur durak bilmeden yol alırlar. Oturup dinlendikleri vakit bile Kerem durmaz. Bu sefer de dağlarla, ırmaklarla konuşur. Onlara Aslı'yı sorar. Bir çobana rast geldiklerinde Kerem, ondan Aslı'yı görüp görmediğini, sevdiğinin buradan geçip geçmediğini öğrenmek ister. Çoban buradan geçen bir kervan gördüğünü, orada rast geldiği Aslı'nın gözü yaşlı ve gamlı olduğunu bildirir. Bunun üzerine Kerem çok kederlenir, çünkü çobanın Aslı tarifi, onun hayalindeki ile birebir uyumaktadır.

Bu seyahat esnasında Kerem ile Sofu'nun Gence, Acuz, Kelbe ve Revan illerine uğradığını öğreniriz. Halk âşıklarıyla yaptığı bir atışmada Kerem'in dilinden İran, Turan, Tiflis'i âştıklarının Gürcistan'ı dolaştıklarının haberini alırız. Bu seyahatlerde çeşitli engellerle, rakiplerle karşılaşmışlardır. Bayazıt, Taneli, Nemrut Dağı, Murat Suyu gibi pek çok yer geçmişlerdir. Kızların konuşmalarından Aslı'nın Tercan'a gittiğini öğrenir ve yola koyulurlar. Kerem ile Sofu, Tercan'da bir âşık kahvesinde âşıklardan Köroğlu hikâyesi dinlerler. Âşıklardan biri Kerem'i tanıyınca onu öven bir türkü yakar. Türküden Kerem'in Muş, Malazgirt ve Sultan Dağı'ndan geçerek buralara dek geldiği ifade olunur. Kerem artık Türkeli'nde namı bilinen ve saygı duyulan bir usta âşık olmuştur. Kahvedekilerin övgülerine karşılık verir, sazı alarak çalmaya başlar. Sözlerinden yurdunu yuvasını bıraktığının üstünden dört yıl geçtiği anlaşılır. Kerem'in sözleri, söyleyişi, tavrı, edası âşıkları çok etkiler; ona hayran kalırlar. İçlerinden biri onu bir methiye ile yüceltir. Bu muhavereden sonra kahvedekilerden biri de Aslı'yı gördüğünü haber verir. Aslı'nın ailesi, Kerem'in geldiğini haber alınca kızlarını alıp Kayseri'ye gitmiştir. Bu bilgiyi alan Kerem ve Sofu yola çıkarlar. Aslı'yı sora sora bir konağa varıp konak önünde dururlar. Konaktan saz ve oyun sesleri gelmektedir. Bu hali Aslı'nın gelin edilmesine yoran Kerem çok dertlenir. Oysa düğün başkasınıdır. Düğünde bir türkü yakan Kerem'in Âşık Kerem olduğu anlaşılır. Oradan ayrılan Kerem ile Sofu, Aslı'nın evi olduğunu düşündükleri bahçe içinde bir köşkün kapısına varırlar. Orada da bulamazlar. Artık Aslı'yı bulamayacağını düşü-

nerek umudunu kaybedip ağlamaya başlayan Kerem'e ağaçlar arasından çıkan kızlar vazgeçmemesi gerektiğini söyleyip umut aşılamaya çalışırlar. Ardından da Aslı'nın ay olup göçtüğünü Erzincan eline vardığını haber verirler.

Süregelen bu yolculuk esnasında Kerem,selvilikler arasındaki bir mezarlıkta yerde bulunduğu kuru kafayla dertleşirken yakın zamanda kızını kaybeden Halep Paşası da ailesiyle mezarlığa gelir ve bir taze mezarlığın başında durarak içini döker, kızına ağıtlar yakar. Bu meyanda kendi gibi bağı yanık Kerem'le karşılaşır, ona derdini sorar. Kerem de Halep Paşasına başından geçenleri bir bir anlatır. Yedi yıldır gezmediği diyar kalmadığını, Aslı'sını bulamadığını söyler. Paşa bu serencamı duyunca çok kederlenir ve ona yardımcı olmak ister.Halep Paşası, Aslı'yı bulma yolunda ona yardım edeceğinin ve kavuşmalarını sağlayacağını sözünü verir.

Oyunun son perdesinin birinci meclisinde Aslı, büyük bir şark salonundadır. Allar giyinmiştir ve yalnız başına bir divan üzerinde oturuyordur. Bu manzaraya kızların dışardan gelen hüznü şarkıları eşlik eder. Son perdenin ikinci meclisinde ise Kerem ile Aslı bir aradadır. Nihayet kavuşmuşlardır, ancak çileleri henüz dolmamıştır. Kerem, Aslı'ya içinde bir ateş olduğunu söyler. Derin bir "ah!" çekerek başını Aslı'nın dizine koyar. Aslı ona teselli vermeye, onu iyi hissettirmeye çalışır. Fakat kısa bir süre sonra Kerem'in cansız başı Aslı'nın kucığına düşer. Bu sahnede beyazlar giyinen kızlar, kapılardan girerek manzarayı gördüklerinde: "*İki gül idi, dökülmüşler / Uçup gökleri bulmuşlar*"¹⁷ diyerek vahlanırlar.

Esasen "*Halk hikâyeleri genellikle 'mutlu son'la biter. Ancak, 'Kerem ile Aslı', 'Tahir ile Zühre' gibi bazı hikâyelerde âşıkların bir araya geldikleri anda öldükleri veya öldükten sonra diğer dünyada kavuştuklarını sembolize eder biçimde yan yana gömüldükleri de görülür.*"¹⁸ Mutsuz sonla noktalanmış bir halk anlatısı olarak Kerem ile Aslı hikâyesinde sevgililerin dünyada kavuşamaması söz konusudur. Hikâyeden ilham alan Batu daoyununda kapanış sahnesi olarak ölüm ve ayrılığı öne çıkarmıştır.

2.İşlenen Motifler ve Masal Unsurları Bakımından Kerem ile Aslı¹⁹

2.1.Çocuğu Olmayan Padişah Motifi

Aşk hikâyelerinin birçoğunda padişah öldükten sonra kimin tahta çıkacağı hususu önem arzeder.Padişah için kendisinden sonra tahta oturacak ve onun soyunu devam ettirecek bir erkek çocuğun yokluğu her zaman endişe vericidir.Bu yüzden bir veliahtın olmayışı hikâyede çözülmesi gereken bir düğüm oluşturur.Nitekim Kerem ile Aslı hikâyesinde hem padişahın hem de vezirinin çocuğu olmamaktadır.Kerem ile Aslı oyununda da aynı hususun korunduğunu ve bu ayrıntının oyunun başlangıcında bir hazırlık ve düğüm oluşturduğunu görürüz. Nitekim Hanım Sultan bu hususu kocası olan padişaha şöyle ifade eder:

*"Bilirsin çok zaman önce
Biz seninle evlenince
Olmadı neslimiz kaç yıl*

17 Selahattin Batu, *Kerem ile Aslı*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1945?, s.117.

18 Mehmet Aça - Metin Ekici - A. Müge Yılmaz, "Anonim Halk Edebiyatı",*Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, ed. M. Öcal Oğuz vd., Ankara, 2017, s.188.

19 Selahattin Batu'nun Kerem ile Aslı oyununda yer alan unsurlar incelenirken daha ziyade Elçin'in *Kerem ile Aslı Hikâyesi* adlı çalışmasında tespit ettiği motifler esas alınmıştır.

*O zaman ben hayıp, hâsıl
Ağlar gezerdim dağ, kaya
Dua ederdim Tanrı'ya*²⁰

2.2.Elma Motifi

Padişah karısı ile vezir karısının bahçeye bir elma fidanı dikmesi,onun yetişmesi ve bakımıyla ilgilenerek bir nebze olsun dertlerini unutturacak bir meşgale bulmaları ve ağlayıp dua ederek Allah'tan birer evlat dilemeleri ile başlayan süreç,göksel bir armağan gibi bir pîr-i faninin kendilerine bir elma vermesi ve bunu bölüşmelerini tavsiye etmesi ile hikâye yeni bir boyut kazanır.Nitekim padişahın karısı hem hikâye hem de oyunda ağacın altında uyuyakalmıştır.Rüyasına gelen bir pîr-i fani yedi yıldır meyve vermeyen ağacın bir meyve verdiğini ve bu elmanın yarısını kendisinin,diğer yarısını da vezirin karısının yemesi durumunda evlat sahibi olacaklarını,ancak bu çocukların zamanı geldiğinde birbirleriyle evlendirilmeleri gerektiğini önemle vurgular. Hanım Sultan, yaşananları şöyle dile getirir:

*“Biz o gün birlikte yayan
Dolaşırken geze geze
Bir pîr çıktı önümüze
Sakalı ak, yüzü nurani
Bir ihtiyar pîr-i fani
Sokakta fidan satardı
İki elma verdi bize
Dikin dedi bahçenize
Biz istemedik elmayı
Dedik: Bu da neye iyi?
O, ucuzdur, alın derdi
Meyvaları yakın derdi*²¹

Hanım Sultan ile vezirin karısı,pîrden aldıkları elma fidanını bahçeye diker,ancak ağaç yedi yıl geçmesine rağmen meyve vermez. Tam umutlarını kestikleri anda Pîr, Hanım Sultan'ın rüyasına girer ve diktikleri elma ağacının meyveye duracağını müjdeler. Hanım Sultan, gördüğü rüyanın büyüü ve heyecanı ile yaşadıklarını şöyle anlatır:

*“Vardım Vezir karısına
Anlattım düşümü ona
Bu rüyaya merak sardık,
Yürüdük, bahçeye vardık
Sabahtı, bülbül öterdi
Görünce içim göverdi
Yapraklar içinde, uçta
Kızılundan, güzelinden*

20 Batu, a.g.e., s.23.

21 Batu, a.g.e., s.23-24.

*Devşirdim hemen dalından
Bir yarısını ben aldım
Birini kadına böldüm
Yedik oturup elmayı
Andık şükr ile Huda'yı''²²*

2.3.Aşk Dolusu ve Rüya Motifi

Halk hikâyelerinde âşık olma, sevgilinin elinden bade içme ve rüya motifi önem arz eden özelliklerdir. Bu hikâyelerde “*Kahramanlar genellikle dört şekilde birbirlerine âşık olurlar: 1. Rüyada bade içerek âşık olma, 2. Aynı evde büyüyen kahramanların kardeş olmadıklarını öğrenince âşık olmaları, 3. Resme bakarak âşık olma, 4. İlk görüşte âşık olma.*”²³

Hikâyenin Anadolu varyantında Kerem bir gece rüyasında Aslı'nın elinden bade içer ve âşık olur. Daha sonra da günün birinde şahininin kovaladığı kuşun peşinden girdiği bahçede uykuya dalınca rüyasında gördüğü kızla, yani Aslı'yla karşılaşır. Kerem bu sırada şiir söyleme kabiliyeti de kazanmıştır.

Kerem ile Aslı oyununda da benzerlikler sözkonusudur. Oyunun birinci perdesinde Aslı, kızlarla birlikte ağaçlar içinde bir bahçededir. Elinde gergef işler. Kızlar etrafındadır. Kerem ise elinde şahinini uçurur hâlde resmedilmiştir. Bu meyanda Kerem, ilk görüşte Aslı'yı sevdiğini ve onu yıllardır aradığını ifade eder. Aslı, güzel konuşmaları dolayısıyla Kerem'i âşıklara benzeter ve sazının nerde olduğunu sorar. Kerem de “sazım sensin” diye cevap verir. Çünkü Aslı, yıllar önce Kerem'e düştüğü görünen ve ona aşk badesini sunandır. Kerem, Aslı'nın elinden dolu içtiğini söyler. Dolayısıyla Selahattin Batu, rüyada sevgilinin elinden dolu içme ve âşık olma motifine oyununda yer vermeyi ihmal etmemiş; böylece halk hikâyelerinde oldukça önem arzeden bir hususu bu yeni metne taşımayı bilmiştir. Bu itibarla Kerem, saz çalıp türkü söyleyebilen bir halk âşığı vasfı da kazanmıştır:

*“Bir yar sevdim güzelinden
Bade içmişim elinden
Ayrılmam aşkın yolundan
Ömrüm sonu gelmeyince”²⁴*

2.4.Diş Çektirme Motifi

Bu motif, Kerem ile Aslı hikâyesine mahsustur. Aslı'nın annesi hikâyede diş çekici olarak geçmektedir. Kerem, Kayseri'de dilenci kıyafetinde gezerken bir çocuğun hazırladığı tesadüfle Aslı'nın evinin önüne gelir. Bu sırada Kerem bir ah çeker ve yüzü gözü şişer. Dişinin ağrıdığını söyleyince de çocuk onu diş çekici olan Aslı'nın annesine götürür. Kerem, Aslı'nın dizine başını koyarak otuz iki dişini de çektirir. Sonra da ağzının kanını mendili ile siler. Mendil Aslı'nın verdiğidir. Onu tanırlar ve kapı dışarı ederler. Kerem dua eder ve aşkının dörtte birini Aslı'ya vermesi için Allah'a yalvarır. Kerem'in duası kabul olur ve Aslı rüyada pîr elinden bade içerek Müslüman olur. Bu arada elini yüzüne götüren Kerem'in bütün dişleri yerine gelir.

22 Batu, a.g.e, s.25.

23 Aça-Ekici-Yılmaz, a.g.y., s.187.

24 Batu, a.g.e., s.14.

Bu motife oyunda yer verilmemiştir. Ne Aslı'nın annesinin dış çekici ne de Kerem'in dış çektiğine dair bir ayrıntı vardır. Hikâyeden Hristiyan ve Ermeni bir aileye mensup olduğunu öğrendiğimiz Aslı'nın inancıyla ilgili olarak oyunda herhangi bir vurguya yer verilmemiştir.

2.5. Yanma Motifi

Yanma motifi, “Kerem hikâyesinin orijinalitesini ve hafızalarda yaşamasını temin eden”²⁵ güçlü bir motiftir. Kerem tam da Aslı'ya kavuşup muradına ermiş iken gönülden bir ah çekerek yanıp kül olur. Kerem'i söndürmeye mani olamayan Aslı da onun küllerinden bir kıvılcımla tutuşup yanar. Halk hikâyesinde bu şekilde ifade olunan yanma motifi tiyatro oyununda yer almamıştır. Oyunda tam kavuştukları sırada artık Kerem'de güç takat kalmamıştır. Aslı'nın kucağında son nefesini verir. Aslı da “Tanrı! Yârin küllerine yak beni”²⁶ diye dua eder. Duası kabul olan Aslı da Kerem'in üstüne kapanmış halde orada can verir. Sahneye giren kızlardan biri: “İki gül idi dökülmüşler / Uçup gökleri bulmuşlar”²⁷ diye seslenir.

Esasen aşk ateşiyle yanmak, kül olmak gibi ifadelerin anlam değeri ve klasik edebiyatımızdaki “şem u pervane” benzetmesinin manevî aşk, ilâhî aşk hususunda sağladığı zengin yorumlar hatırlanacak olursa Kerem ile Aslı hikâyesinin nihâyetindeki yanma motifinin önemi daha iyi anlaşılır. Bu bakımdan denebilir ki Batu'nun hikâye sonunu değiştirerek bu motifi kullanmayı, aşk temalı bir oyunda mana yoğunluğuna ulaşma açısından ciddi bir kayıp olmuştur.

2.6. Kuru Kafa Motifi

Bu motif hem hikâyede hem de oyunda yer alır. Kerem, hikâyede Sofu ile seyahat ederken yol üstünde bir kuru kafa görür ve onunla konuşur. Oyunda ise kuru kafa ile diyalog, mezarlıkta gerçekleşir. Kafa; vaktiyle kendileri gibi bir insan olduğunu, malının hesabını bilmediğini ve sonunda ecel şarabını içtiğini söyler. Kerem bununla birlikte akarsularla, dağlarla, taşlarla, ağaçlarla konuşur, onlara ahvalinden bahseder, gideceği yolları danışır, Aslı'sını anlatır. Ayaş'a doğru giderlerken yolda rast geldikleri şimdilerde yok olmuş bir şehir ile onun viraneye dönmüş taşları ile konuşur. Yine Zile'ye giderlerken dinlenmek için durdukları bir yerde sırtını kayaya yaslayan Kerem, kaya ile dertleşir. Kerem ile Sofu, sora sora Aslı'nın peşinden Halep'e dek varırlar. Selvilikler içindeki bir mezarlıkta Kerem, mezar taşlarıyla konuşur, onlara derdini döker. Yerde bir kuru kafa bulur, onunla söyleşir:

“Neler çektin kahpe felek yüzünden?
Kafa, sen de ağlar mıydın ben gibi?
Gezer gurbet elde, yârin izinden,
Yürekleri dağlar mıydın ben gibi?”²⁸

Kerem, kuru kafanın da kendisi gibi vaktiyle dertler edinmiş olabileceğini düşünerek ona çeşitli sorular sorar. Onunla özdeşleşmeye; ona derdini, çektiklerini anlat-

25 Elçin, a.g.e., s.22.

26 Batu, a.g.e., s.116.

27 Batu, a.g.e., s.117.

28 Batu, a.g.e., s.104.

maya, macerasına onu da katmaya çalışır.

*“Kafa, sen de yanıp hâkisâr olmuş
Bağlar virân, bülbülleri zâr olmuş
Kerem der, hatırlar inkisâr olmuş
Bir acılı diyar mıydın ben gibi”²⁹*

2.7. Beşik Kertme

Çok eski zamanlardan beri bilinen bir geleneğin hem hikâyeye hem de oyuna yansımaları söz konusudur. Ancak buradaki uygulama biraz farklıdır. Nitekim çocuklar henüz doğmadan birinin kız değerinin erkek olması durumunda evlendirilmeleri hususu karara bağlanır ve adeta evvelden kararlaştırılmış bir beşik kertmesi uygulaması görülür. Kerem’in annesi, vaktiyle vezir karısıyla bir elmayı bölüşerek yediklerini ve kendilerine bildirildiği şekilde çocuk sahibi olmaları durumunda yaptıkları kavli şöyle dile getirir:

*“Sözleşelim gel beraber,
Bir günbize Tanrı eğer,
Bir kız, bir oğul verirse
Eş olsun bu oğul kıza.
Sözleştik, dualar ettik
Kızı oğlana yar ettik”³⁰*

2.8. İmtihan Ederek Tanıma

Hikâyede ve oyunda Kerem’in gittiği mekânda imtihan edilerek tanınması hususu dikkat çeker. Kerem ile Sofu bir âşık kahvesinde âşıklardan Köroğlu hikâyesi dinlerler. Kahvede saz çalıp türkü söyleyen âşıklar Kerem’i tanır ve âşıklardan biri onu öven bir türkü yakar. Kerem artık Türkeli’nde namı bilinen ve saygı duyulan bir usta âşıktır. Kahvedekilerin övgülerine karşılık verir, sazı alarak çalmaya başlar. Sözlerinden yurdu yuvasını bıraktığından beri dört yıl geçtiği anlaşılır:

*“Dört yıl oldu kodum yurdu yuvayı
Melil mahzun gezer oldum dünyayı
Ölür isem bir gün bundan garibi
Koynumdaki çevreciğe sar beni.”³¹*

Kerem’in sözleri, söyleyişi, tavrı, edası âşıkları çok etkiler, ona hayran kalırlar. İçlerinden biri onu bir methiye ile yüceltir:

*“Bizi bundan yücelere sürüdü
Lütuf kıldın yanımızca yürüdü*

29 Batu, a.g.e, s.106.

30 Batu, a.g.e, s.25.

31 Batu, a.g.e, s.81.

*Sardın bizi içimizi бүürüdün
Cuşa geldik, hatırcığın hoş olsun*³²

2.9. İnsan Dışı Varlıklardan Haber Alma

Kerem, oyunda insan dışı varlıklarla konuşarak Aslı'yla ilgili haberler alır. Bu meyanda kuşlar, ağaçlar ve tabiat unsurları hal dilince ona bir şeyler söyler, onunla dertleşir. Aslı'yı bulmak için çabalarken ona yol gösterirler. Nitekim bu yolculukta Kerem ile Sofu, günlerce yol giderler. İkisinde de derman kalmaz. Sofu, Kerem'e içinde buldukları durumu şöyle anlatır:

*“Bir dağ görür konuşursun,
Bir kuşa yol danışsın,
Sular ile inleşsın,
Yanarsın ara vermeden.”*³³

2.10. Büyülü Elbise

Kerem ile Aslı hikâyesinde büyülü elbise yer alırken ve önemli bir unsur olarak hikâyenin sonunu getiren bir rol oynarken oyunda bu motife yer verilmez. Gerdek gecesinde Aslı'nın giydiği elbiseyi Kerem çıkarmaya bir türlü muvaffak olamaz. Çünkü bu, babası tarafından Aslı'ya giydirilen büyülü bir elbisedir. Bütün uğraşlarına rağmen Kerem, düğmelerin tamamını çözüp elbiseyi çıkaramaz. Elbise sihirli olduğu için iki düğme kalınca kendiliğinden bütün düğmeler yeniden iliklenmektedir. Buna daha fazla dayanamayan Kerem, yorgun ve bitkin düşerek gönülden bir “ah!” çeker ve tutuşup yanar, kül olur. Aslı da saçını süpürge edip Kerem'in etrafa dağılan küllerini toplamaya başladığında o da saçlarından tutuşur, yanar.

3. Dinî Unsurlar

3.1. Pîr Motifi

Pîr, hem hikâyede hem de tiyatro oyununda yer alan bir motiftir. Dönemin ruhuna uygun olarak kendisine büyük önem ve kutsallık atfedilen dinî bir unsur olarak belirir. Kerem ile Aslı'nın annelerine bir elma vererek onu bölüşmelerini ve çocukları olduğunda da onları evlendirmelerini tembih eder.

*“Düşte o pîr geldi bana
Dedi: Kızım hayıflanma
Yakındır o gün erecek
Ağacın meyva verecek
Hâsıl olacak muradın.”*³⁴

3.2. Derviş Motifi

Kerem ile Aslı hikâyesinde “Derviş” yer alırken tiyatro oyununda bu motife yer verilmez. Belki buna karşılık yine dinî bir unsur olarak beliren Sofu zikredilebilir.

32 Batu, a.g.e, s.85.

33 Batu, a.g.e, s.61.

34 Batu, a.g.e, s.24.

Nitekim Sofu, Aslı'yı bulma yolunda Kerem'in en önemli ve yakın destekçisidir. Kerem'i çıkacağı bu mücadelede yalnız bırakmaz. Her türlü sıkıntıdan ve tehlikeden onu koruyarak Aslı'ya kavuşmasını sağlar. Kerem, Aslı'yı bulmak üzere yola çıkacağı zaman Sofu ona şöyle seslenir:

*“Sofu da yoldaşın bunda
Fedadır canı yolunda
Gelirim ben senin ile
Komam yalnız gurbet ele
Gideriz yâri buluruz
Yadlar elinden alırız”³⁵*

Kerem ile Aslı oyununda “dostluk dolusu” şeklinde bir kullanıma rastlarız. Sofu'nun Kerem ile dostluğunu söyleyişine oyuna yerleştiren ve kutsayan bir mahiyet gösterir. Nitekim Kerem ile olan muhabbetlerini, can yoldaşlıklarını ifade etmek için Sofu, Kerem'e dostluklarının ne denli güçlü ve kalıcı bir unsur olduğunu bu tabirle izaha çalışır.

*“Kerem derim, seni komam
Kalamburda, sen git demem
Bunca yıldır bir Hak ile
Ömür sürmüşüz zevk ile
Birlikte gezip göçmüşüz
Dostluk dolusun içmişiz”³⁶*

3.3. Hızır Motifi

Anadolu sahası halk anlatılarının birçoğunda görüldüğü üzere âşıkların karşılaştıkları tehlikelerde de en büyük yardımcıları Hızır olur. Nitekim hikâyede birçok kez zor durumda kalan Kerem'e Hızır yardım etmiştir. Tiyatro oyununda bu motife yer verilmezken hikâyede Hızır'ın önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir. Yalnızca Kerem ile Aslı hikâyesi için değil, birçok halk hikâyesinde son derece mühim bir yeri olan Hızır motifinin oyunda değerlendirilmemesi mühim bir farklılıktır.

4. Diğer Unsurlar

4.1. Halep Paşası

Âşığın sevgilisine kavuşmasında hanlar, beyler ve padişahların rolü vardır. Nitekim Hazar Denizi civarındaki bölgelerde anlatılan bazı halk hikâyelerinde Şah Abbas doğrulara yardım eden, fenaları cezalandıran bir padişah olarak bilinir³⁷. Kerem ile Aslı hikâyesinde tarihî bir unsur olarak beliren Halep Paşası da onlara kavuşma yolunda yardım etmiş, âşıkları bir araya getirmiştir. Kerem, kuru kafa ile dertleşirken yakın zamanda kızını kaybeden Halep Paşası ailesiyle mezarlığa gelir ve bir taze mezarın başında durarak içini döker, kızına ağıtlar yakar. Kendi gibi bağrıyanık Ker-

35 Batu, a.g.e, s.45.

36 Batu, a.g.e, s.46.

37 Elçin, a.g.e., s.24.

em’le karşılaşır, ona derdini sorar; Kerem de başından geçenleri bir bir anlatır.

*“Kerem’im gelirim Türkmen Eli’nden
Erzurum, Kars, Erciyes’in yolundan
Yedi yıldır ayrıyım vatan elinden
Aştım gurbet elde karlı belleri”³⁸*

Kerem’in derdiyle çok kederlenen ve ona yardım etmek isteyen Halep Paşası, Emrah söyleyişine nazire denebilecek tarzda oluşturulmuş bir şiirde duygularını şöyle dile getirir:

*“Türkmen Eli dedin, benim ilimdir
Kars, Erzurum, Erciyes de yolumdur
Bildim seni, Kerem de bir oğlumdur
Asıl vatanumdur Türkmen Elleri”³⁹*

4.2.Olağanüstü Unsurlar

– Yedi Yıldır Meyve Vermeyen Ağacın Bir Gecede Meyve Vermesi: Bir gece Hanım Sultan’ın rüyasına bir pir gelir ve bahçeye yedi yıl önce diktikleri fidanların meyveye duracaklarını müjdelir. Hanım Sultan ile vezirin karısı sabahleyin gidip baktıklarında ağaçta bir elmanın asılı durduğunu görürler.

– Yenilen Elmadan Hamile Kalma: Her iki kadının yedikleri elma sonucu hamile kalmaları bir başka olağanüstü durum olarak belirir.

– Tabiat Unsurlarının Dile Gelmesi: Kerem, Sofu’yla yola çıkarken Aslı’yı gördüğü ilk bahçeye uğrar. Orada bıraktığı gergefini görür ve onunla konuşur. Havuz başında oturdukları ânı hayal eder, havuzdaki su ile konuşur. Bahçeden bir gül koparır ve onunla dertleşir. Aslı’sını onlara sorar. Ağaçlarla dertleşir, selvilerle konuşur. Kerem selviyle söyleşince selviden bir kız sesi yükselir:

*“Kerem, Aslı’n göçüp gitti,
Bir gün bulursun, ağlama.
Bir kuşumdu uçup gitti,
Yolun bulursun, ağlama.*

...
*Selvi sana derdin söyler,
Melil mahzun nida eyler,
Kul etmezse Tanrı eyler,
Yarin bulursun, ağlama.”⁴⁰*

Selvi ağacı bir olağanüstü hal ile dile gelmiş, Kerem’e Aslı’sını bulacağını; bunun için umutsuz ve çaresiz olmaması gerektiğini söylemiştir. Selvinin dilinden yazılan dörtlüklerden oluşan şiirde bir halk âşığı gibi son bölümde “Selvi” mahlasının geçtiği görülür ki bu oldukça ilginç bir kullanımdır. Dile gelme, konuşma kabiliyeti olma-

38 Batu, a.g.e, s.107.

39 Batu, a.g.e 107.

40 Batu, a.g.e, s.58-59.

yan insan dışı bir varlığın (ağacın) dile gelerek Kerem'e cevap vermesi, ona umut aşılması ve teselli vermesi bir başka özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu yolculukta Kerem ile Sofu, birçok başka olağanüstülükle de karşılaşır. Günün birinde yorulunca bir ağacın altındaki çeşme başında uyuyakalırlar. Bir müddet sonra etraflarını beyazlar giymiş peri kızları sarar. Bu peri kızlarının ortasında karalar giymiş Aslı Han da varır. Peri kızları dans ederek söyleşirler, Aslı Han'ı anlatırlar. Peri kızları, Kerem ile Aslı'nın hâline üzülüp onları bir araya getirdiklerini ifade ederler. Bu esnada Kerem ve Sofu uykudadır. Aslı, ağacın arkasına gizlenerek Kerem'e seslenir. Peri kızlarının ve Aslı'nın mahmur olan Kerem'e görünüp onunla konuşmaları, olağanüstü bir durum olarak belirir.

Kerem yarı uykulu yarı uyanık halde biraz doğrulur, uykusunda peri kızlarıyla söyleşir. Periler, Kerem'e Aslı'nın yanı başında olduğu haberini verir. Sonra da Aslı ile Kerem söyleşir ve hallerinden, çektikleri çilelerden söz ederler. Söz arasında sonlarının ne olacağını soran Kerem'e Aslı: "Ben derim, Kerem yanarız."⁴¹ diyerek ortadan kaybolur. Peri kızları da aynı şekilde birden yok olmuşlardır.

4.3. Formel Sayılar

Birçok halk anlatısı gibi formel sayılar içeren Kerem ile Aslı hikâyesinde 40 rakamı dikkat çeker. Mesela 40 kız içinden Kerem'in Aslı'yı tanınması istenir. Oyunda ise Kerem, su başına gelen kızlar içinden Aslı'ya benzeyen kızı bulur ve onunla konuşur. Duygularını dile getirirken:

*"Şu dilberi gönüm tanır ezelden
Yâr sevenler ayrılamaz güzelden
Kız, güllün Aslı'mın taktığı gülden
Ne balkırsın duru suyun başında"*⁴²

diyerek söylenmekten kendini alamaz. Sonra da çeşme başındaki kızlara dönerek bu meydana onlara seslenir:

*"Cümle güzelsiniz, methiniz ettim,
Usul boylarınız gördüm hazettim,
İçinizden birin yâre benzettim
Kızlar, neylersiniz suyun başında"*⁴³

7 rakamı, hem hikâyede hem de oyunda sembolik bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır. Kerem, sevdiğini bulma yolunda arkadaşı Sofu'yla birlikte 7 yıl süren çileli bir yolculuğa çıkmıştır. Aslı'nın peşinden Kerem'in 7 yıl dolaşması hikâye gibi oyunda da yer alır. Bunun doğal sonucu olarak Aslı da Kerem'in gelip kendisini bulmasını 7 yıl beklemiştir. Bu durum, oyunda Aslı dilinden şöyle ifade bulur:

*"Ben Aslı, yurdumun en ünlü kızı,
Genç yaşımda neler çektim yedi yıl.*

41 Batu, a.g.e, s.72.

42 Batu, a.g.e, s.76.

43 Batu, a.g.e., s.76.

*Doğmadı başıma bahtın yıldızı
Melil mahzun yola baktım yedi yıl”*

...
*Düşmedi yârimin adı virdimden,
Dağlar geçti, ben geçmedim derdimden,
Komadı sevdiğim, geldi ardımdan
Kerem ’imin gönlündeydim yedi yıl”⁴⁴*

Sonuç

Cumhuriyet döneminin çok yönlü isimlerinden Selahattin Batu, Kerem ile Aslı hikâyesini manzum formda ve bir tiyatro eseri hâlindeyenden ele alırken hikâyenin ana plânına büyük ölçüde sadık kalmıştır. Ancak hikâyedeki birtakım motifleri ve unsurları eserinde kullanmamıştır. Bu unsurlar arasında yalnızca küçük farklılıklar olarak değerlendirilebilecek tercihler kadarönemli bir anlam yükü taşıyan noktalar da mevcuttur. Mesela Kerem ile Aslı’nın kavuşması önündeki engellerden en önemlisi olarak gösterilen din farklılığına oyunda yer verilmemiştir. Üstelik Aslı’nın ailesi tarafından Kerem’den kaçırılışına yeni ve aynı ölçüde geçerli bir gerekçe hazırlanmadığı için oyunda güçlü bir nedensellik kurulamamıştır. Oyundaki yeniyorum gereğince Aslı’nın babasının devlete ihanet etmiş bir vezir olarak kurgulanışı, hikâyeye kıyasla oyundaki ilgi bağını zayıflatmıştır. Birçoğu aynı ehemmiyete sahip olmamakla beraber halk hikâyesindeki bazı ayrıntılar da oyunda yer almaz. Kerem’in ceylan ve virane ile konuşması, hikâyede yer almasına rağmen oyunda rastlanmayan olaylara örnek gösterilebilir.

Batu’nun hikâyede yer alan bazı olağanüstü olayları yahut fantastik unsurları kaldırmak suretiyle kurguyu daha gerçekçi bir zemine oturtmak istediği düşünülebilir. Buna rağmen klasikleşmiş bir halk hikâyesinin akışını bu unsurlardan tamamen koparmak mümkün değildir. Nitekim halk hikâyesindeki birçok olağanüstü motif ve unsur, oyunda da yerini korumaya devam etmiştir. O halde denebilir ki yazarın kendi eseri için kullandığı “masal” sıfatı manidar durmaktadır ve eserde maddî gerçekliği zedeleyebilecek hususiyetlerin izahı için “masal”inkurtarıcı bir vurgu olarak benimsenmiş olabileceği ihtimali göz ardı edilmemelidir. Yazarın eserde daha gerçekçi bir anlatıyı hedeflediğine ilişkin izlenimler; dönemin ruhu, dünya algısı ve resmî edebiyat tutumu ile ilişkilendirilebilir. Eserdehalk şiirinden yararlanılması isedevrin geleneksel, yerel unsurları önemseyen edebiyat anlayışı çerçevesinde düşünülmelidir. Nitekim bu dönemde halk kültürünün ve Anadolu’ya açılımın mühim bir sosyal-siyasî söylemin parçası olduğunu unutmamak gerekir. Söz konusu tiyatro oyununun yazar tarafından Halkevlerine armağan edilmiş olması da bu açıdan önemli bir gösterge olarak kabul edilebilir.Eserin manzum formda yazılmasında Batu’nun daha ziyade şiir türüne emek harcamış, şair kimliğiyle yer edinmiş bir isim olması da muhakkak ki belirleyici olmuştur.

Halk hikâyesindeki isimlerin ağırlıklı olarak tiyatro oyununda da korunduğu görülmektedir. Oyunun kızların konuşması ile başlayıp yine onların dile gelişiyile son bulması, yazarın açılış ve kapanış plânındaki bütünlüğü yansıttığı kadar Batı edebi-

44 Batu, a.g.e, s.111.

yatındaki tragedya geleneğinin tesirlerini de hissettirir. Bir şair olarak eserini manzum formda yazmayı tercih eden Batu'nun bu imkânı kullanarak yer yer akıcılığı sağladığı söylenebilir. Ancak eserin zengin bir şiirsellik yakaladığını ve halk hikâyesindeki etkiyi başka seviyelere taşıyan başarılı bir ifade tarzı üzerine temellendiğini iddia etmek gerçekçi olmayacaktır.

Kaynakça

- AND, Metin, *50 Yılın Türk Tiyatrosu*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1973.
- [ANONİM], *Kerem ile Aslı*, haz. İsa Öztürk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.
- ARTUN, Erman, *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.
- BANARLI, Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, Ankara, 2016, C.II.
- BATU, Selahattin, *Kerem ile Aslı*, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul, 1945?.
- BORATAV, Pertev Naili, “Kerem ile Aslı: Değişiklikler Yapılarak Manzum Bir Masal Haline Getirilirken Orijinalitesi Kaybedilmiş ve Bilinen Kerem ile Aslı Hikâyesi Olmaktan Çıkmıştır”, *Tan*, 8.4.1945.
- DUYMAZ, Ali, *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- ELÇİN, Şükrü Murat, *Kerem ile Aslı Hikâyesi*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1949.
- ELÇİN, Şükrü, *Halk Edebiyatı Araştırmaları II*, KTB Yayınları, Ankara, 1988.
- ERK, Nihal, “Ölümünün Dördüncü Yıldönümünde Hocam Selahattin Batu”, *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1977, C.24, S.2, s.319-323.
- GÜLEÇ, Elif Sanem, *Kerem Operası Librettosundaki Kurgusal Unsurların Kerem ile Aslı Hikâyesi ve Kerem ile Aslı Oyunu Bağlamında İnceleme ve Karşılaştırılması (Sanatta Yeterlik Eser Çalışması)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, İstanbul, 2009.
- KAPLAN, Mehmet, *Tip Tahlilleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991.
- [KOLEKTİF], *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, C.I.
- AÇA, Mehmet- EKİCİ, Metin - YILMAZ, A. Müge, “Anonim Halk Edebiyatı”, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, ed. M. Öcal Oğuz vd., Ankara, 2017, s.133-238.
- ÖZTÜRK, İsa, “Önsöz”, *Kerem ile Aslı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017, s.V-VI.
- TÜRKAN, Kadriye, “XIX. Yüzyıl Âşık Şiirinde ‘Kerem ile Aslı Hikâyesi’nin Yansımaları”, *Dört Kitada Folklorun İzinde: Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu Armağanı*, Hakim Yayıncılık, Ankara, 2015, s.713-728.
- TÜRKMEN, Fikret, “Hikâye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, C.17, s.488-491.
- TÜRKMEN, Fikret, “Kerem ile Aslı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, 2002, C.25, s.283-284.
- ZENGİN, Çakır, Selahattin Batu’nun Hayatı, Sanatı ve Şiirleri Üzerinde Bir İnceleme (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Giresun, 2016.

70 Years In Nato: Turkey As A Strategic Alliance

Melek ADSIZ*

Abstract

In the post-World War II period, the Soviet threat manifested itself in Europe and the Caucasus. The USA and European countries have developed a common defence force against this threat. For this reason, the North Atlantic Treaty Organization (NATO) was established in 1949 by 12 countries. This Organization's purpose is to ensure the security of member states through political and military means, collective defense, and world peace. In line with these purposes, it has reached the present day by improving and updating itself.

Turkey, which opposed Soviet Russia's expansionist policies during the Cold War, joined NATO in 1952. After the end of the Cold War, it completed its founding purpose. However, the Organization did not disintegrate and continued to exist within the framework of new missions, and its work has continued for more than 70 years. Turkey, which has the second-largest army in NATO, is essential for both Turkey's security and NATO's future to continue its contributions². This framework examined the general situation of NATO, Turkey's membership, and Turkey's contributions to NATO and cooperation within the Organization.

Keywords: NATO, Turkey, Security, Turkey's Geopolitics, and Collective Defense.

*Ph.D. Student at University of Public Service, Faculty of Military Science and Officer Training, adsiz.melek@uni-nke.hu

1 The NATO-Turkey Relationship: Envisioning Future Prospects Amidst Growing Rifts, <https://global.upenn.edu/sites/default/files/perry-world-house/NATO-Turkey.pdf> p. 6.

Özet

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Sovyet tehdidi Avrupa ve Kafkasya'da kendini gösterdi. ABD ve Avrupa ülkeleri bu tehdide karşı ortak bir savunma gücü geliştirmiştir. Bu nedenle 1949 yılında 12 ülke tarafından Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) kurulmuştur. Bu örgütün amacı siyasi, askeri yollarla üye devletlerin örgütlenmesini, güvenliğini, toplu savunmayı ve dünya barışını sağlamaktır. Bu amaçlar doğrultusunda kendini geliştirerek ve güncelleyerek günümüze ulaşmıştır.

Soğuk Savaş döneminde Sovyet Rusya'nın yayılcı politikalarına karşı çıkan Türkiye, 1952'de NATO'ya katıldı. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra kuruluş amacını tamamlamıştır. Ancak örgüt dağılmamış, yeni misyonlar çerçevesinde varlığını sürdürmüş ve 70 yılı aşkın bir süredir çalışmaları devam etmektedir. NATO'nun en büyük ikinci ordusuna sahip olan Türkiye'nin katkılarını sürdürmesi hem Türkiye'nin güvenliği hem de NATO'nun geleceği için önemlidir. Bu çerçevede NATO'nun genel durumu, Türkiye'nin NATO üyeliği, NATO'ya katkıları ve örgüt içi işbirliği incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: NATO, Türkiye, Güvenlik, Türkiye Jeopolitiği ve Toplu Savunma.

Introduction

Security is a critical need for both individuals and the state. To address this requirement, which is a necessary condition for society's evolution. In the international arena, self-defence by states is insufficient to ensure regional and global peace. For this reason, states are increasing their military power by partnering with various organizations. NATO is now regarded as the most advanced example of this form of military Organization. The Organization's security responsibilities are joint defense, crisis management, and joint security.

NATO, founded in response to the Soviet threat, faced numerous challenges following the threat's demise. Terrorism, asymmetric terrorism, civil wars, environmental and migration issues, food, and cyberattacks are all included in NATO's mandate. Military might alone will not solve these problems. There is variation in both solutions and challenges. NATO uses its political, economic, social, and cultural links and powers in addition to its military power. However, NATO has been maintaining its presence in the security field for years by adapting and developing itself.

Turkey's geography makes it an indispensable member of NATO. This demonstrates that the establishment of global balance is largely a function of the world's powers. It also highlights the significance of the world's superpowers maintaining a delicate balance. Since the day it joined NATO, it has taken on numerous duties to maintain international peace, both with its position and with its military contribution, and has successfully carried out its obligations.

This article's purpose is to examine how Turkey and NATO have benefited one another over the duration of Turkey's 70-year membership journey. In addition, this study helps to fill an important gap in Turkish literature. In this study, the 70th centennial anniversary of Turkey, which has a strong and strategic membership in NATO, in fact, will focus on the establishment and aims of NATO's parts, affiliated facilities, Turkey's becoming a member, contributions, and sharing of expenses. Also, NATO's contributions to TURKEY's security and partnerships will be evaluated.

1. Establishment and Mission of NATO

The North Atlantic Treaty Organization was established on April 4, 1949². The United States, Canada, and several Western European countries united to provide collective security against the Soviet Union. Twelve founding countries established NATO. Macedonia, the Alliance's newest member, joined the Organization in 2020. Union currently has 30 members. The expansion of the Union's number of Alliances demonstrates that it is still valuable today.

NATO's essential and enduring purpose is to safeguard the freedom and security of all its members by political and military means. According to British Lord Ismay, Alliance was founded to keep the Soviet Unions out, the USA in, and the Germans down³. Collective defence is at the heart of the Alliance and creates a spirit of solidarity and cohesion among its members⁴. Since its establishment, it has been performing collective defence despite the changing security conditions⁵.

2 Szenes Zoltan (ed.), *The Adaptation of NATO to a New World, NATO 4.0, and Hungary*. Edt. Szenes Zoltan and Siposne Kecskemethy Klara, Budapest: Zrinyi Kiado, 2019, p. 17.

3 Szenes Zoltan (ed.), *The Adaptation of NATO to a New World. NATO 4.0 and Hungary*. Edt. Szenes Zoltan and Siposne Kecskemethy Klara, Budapest: Zrinyi Kiado, 2019, p. 17.

4 NATO. 2020. NATO's Purpose. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_68144.htm, (06.01.2022).

5 Szenes Zoltan (ed.), *The Adaptation of NATO to a New World. NATO 4.0 and Hungary*. Edt. Szenes Zoltan and Siposne Kecskemethy Klara, Budapest: Zrinyi Kiado, 2019, p. 19.

NATO; is generally based on the values of individual freedom, democracy, human rights, and the rule of law. It also seeks long-term peace. North Atlantic Treaty Organization maintains these goals through political and military means. Furthermore, organizations in member countries can share information and act together in the security field. Therefore they function as a transatlantic forum. It has a crucial role in the security of the United States and the European Union because of this feature. One of the cornerstones of NATO, article 4; when a member state's security is threatened, all members can come together and consult⁶. The North Atlantic Treaty, Article 4: The Parties will consult together whenever, in the opinion of any of them, the territorial integrity, political independence, or security of any of the Parties is threatened⁷.

Another notable article 5 of the Washington Treaty states that if any NATO member state is attacked or faces a security danger, all members can indicate, for defensive purposes, that they accept the attack as if it were directed at them. In other words, cooperation in military and political fields is deemed more important. It also assures that member countries will not be left alone. It also imposes liability on member states' defence forces. In this situation, the members assist the countries in their joint efforts to fulfill their partners' aims without inflicting any loss.

Furthermore, if any of the member states are subjected to an armed attack, the right to individual or collective defence outlined in Article 51⁸ of the UN Charter may be invoked. However, they have agreed to support the attacked party or parties, individually and collectively, to ensure and maintain security in the North Atlantic region. The Security Council will be informed of the actions and measures to respond to such assaults. The steps will be terminated when the United Nations Security Council takes the necessary measures to maintain international security and peace.

The following are the primary tasks of the Union as declared by the heads of government of NATO member countries during the Lisbon Summit in 2010: Collective defence (Defence of Alliance territory), crisis management (Missions and operations conducted outside of Union territory), and cooperative security (partnerships).⁹

Today, the main elements of the discouragement of NATO resolutions are conventional capabilities, ballistic missile defence systems, and nuclear capabilities. The main reasons for the establishment of the Alliance¹⁰ are: Resolve international disputes peacefully, ensure the friendly and peaceful development of international relations, promote economic cooperation, enable its member countries to develop their individual and collective capabilities, and allow member states to consult with each other.¹¹

The main fundamental principles of NATO are the maintenance of international peace and security, solidarity, consensus, and the adoption of common global values. Also, with article 5, it is stated that the "one for all, all for one" movement and strengthening of the transatlantic link between America and Europe¹². In terms of fundamental principles, it possesses political and military power: Politically, by giving priority to concepts such as human rights based on individual freedom and human values, it offers security-related cooperation to solve the problems of its member countries, cre-

6 The Consultaion Process and Article 4 https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_49187.htm, (07.01.2022).

7 Milestones: 1945–1952- Office of the Historian, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/nato>, (06.01.2022).

8 Article 51 of the Charter of the United Nations. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_text_s_16937.htm (08.09.2022)

9 NATO, Strategic Concepts, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm, (07.01.2022).

10 Colonel Patrick Warren. Alliance History and the Future NATO: What the Last 500 Years of Alliance Behavior Tells Us About NATO's Path Forward. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/0630_nato_alliance_warren.pdf (05.09.2022).

11 Gülnur Aybet, Turkey's Security Challenges and NATO Gülnur Aybet, Edam Center For Economics And Foreign Policy Studies, https://carnegieendowment.org/files/Aybet_Brief.pdf

12 NATO. NATO's Purpose. https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_68144.htm, (06.01.2022).

ate an environment of trust ensure long-term peace and prevent conflicts. Militarily: If efforts to find peaceful solutions to emergent diplomatic crises fail, military intervention in crisis management is authorized under the UN Charter and the Washington Agreement.¹³

Following the completion of NATO's founding purpose, transformation to serve, and the organization's new structure and meaning in shaping decisive two basic concepts of cooperation and partnership. However, there are also further steps towards understanding NATO partnership policy, which is crucial in light of general historical experience and preferences, such as the Partnership for Peace, Mediterranean Dialogue, İstanbul Cooperation, Global Partners, and Euro-Atlantic Partnership Council Countries.

The Partnership for Peace (PfP) program aims to expand and develop NATO's and partner countries' security space through interim political and military solutions that contribute to cooperation between the parties. It consists of 50 countries, including the 21 PFP countries and the 29 allies.¹⁴

NATO's partnership with its Mediterranean neighbors is another focus of the conversation. In the south, with their neighbors, they share similar opinions and cultivate partnerships based on trust to preserve regional security and stability and support the Mediterranean Dialogue, NATO's critical partnership, and cooperation framework.

NATO and the İstanbul Cooperation Initiative focus on border security issues such as counter-terrorism, intelligence sharing, and defence reform, as well as collaborative training areas such as combating the proliferation of weapons of mass destruction.

The Partnership Interoperability Initiative (PII) entered into force at the Wales Summit in 2014¹⁵. To respond to new concerns arising from the Middle East and North Africa due to Russia's security problems, developing more in-depth and specially built bilateral relationships with partners such as Ukraine, Finland, Georgia, and Jordan has become necessary. Within the scope of this new strategy, it was determined to create a permanent format and platform aimed at managing any potential crises the allied countries may face in the following years in cooperation with their partners.

2. TURKEY'S NATO JOURNEY ADVENTURE

2.1. Become a Member

After establishing the North Atlantic Treaty Organization, Turkey made significant efforts to join the Alliance. It completed the membership process with the support of the United States. Turkey became a member of NATO on February 18, 1952¹⁶. Turkey's thriving membership is a result of its foreign policy. However, foreign policy development in the aftermath of the Truman Doctrine, Marshall Plan, and Council of Europe membership demonstrates that Turkey is not alone. The United States had a favorable attitude toward Turkey. It worked to persuade other NATO member states that did not want Turkey's participation, which was one of the reasons why other

13 NATO, The North Atlantic Treaty, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm. (10.01.2022).

14 Peter Stepper, (ed.), *Expanding Stability in the Neighbourhood: NATO's Partnership for Peace Programme*, NATO in the 21st Century, 2019, p. 258.

15 NATO, Partnership Interoperability Initiative, <https://www.nato.int/cps/em/natohq/topics132726.htm>, (07.01.2022).

16 Reem Abou El Fadl (ed.), "Turkey's Accession to NATO, 1950-2: Members of the Free World", Cambridge University Press, 2018, p. 123-125.

states favored Turkey's NATO membership.

The strategic importance of Turkey's location is to support Turkey against Soviet Russia while also exploiting Turkey's position to intimidate Russia (by creating bases). As a result of these factors, Turkey's membership was accepted, and its admission to the Union was assured. Turkey had to send troops to Korea for its membership. In other words, the essential points in convincing the USA and European countries to participate in the Turkish army in the Korean War, and thanks to the positive reputation Turkish troops earned in the Korean War¹⁷. As a political and military partnership in NATO, Turkey attaches importance to the shared values of the Organization as both a political and military Alliance.

In addition, the Alliance assists Turkey in ensuring its security and implementing its defence policies. It has positively impacted Turkey from Euro-Atlantic cooperation due to its NATO membership. On the other hand, Turkey has completed its responsibilities to fulfill the organization objectives with its historical background and cultural ties while utilizing its military capabilities. However, in the 1990s, Turkey supported Alliance policies (crisis management in the Balkans) and the Peace for Partnership Treaty in 1994. Turkey participated in NATO military operations in countries such as Bosnia, Macedonia, and Kosovo.¹⁸

2.2. Turkey's Contributions to NATO

Turkey is a pivotal country for NATO. Because its location, in turn, is with its location and military structure. As Ludger Kühnhardt said, geography, in turn, is a function of politics¹⁹. NATO contributes to the security and stability of the Euro-Atlantic region as a whole. As a valuable member of NATO, Turkey makes significant contributions to the adoption of organization and the realization of values through various projects, owing to its geostrategic location and historical relations with other states. Besides, Turkey has been a member for 70 years and has the second-largest army in NATO. According to the 2021 estimates, Turkey spent \$13 billion on NATO²⁰. With this figure, Turkey was among the top ten countries that contributed the most.²¹

On the other hand, There are reactions in domestic politics as well as from countries opposed to Turkey's NATO membership. Because Turkey is an Islamic state²². However, although there are those who hold opposing views, Turkey has made significant contributions to the Alliance.

Turkey is attempting to ensure its national security while also continuing its fight against these terrorist organizations, which it refers to as Kurdistan Workers' Party PKK/ The Democratic Union Party (Partiya Yekîtiya Demokrat), PYD/ The People's Protection Units (Yekîneyên Parastina Gel.)YPG/, Fethullah Gulen Terror Organization (FETÖ), The Islamic State (ISIS).²³ It also fights not only them but also other

17 Ayşe Ömür Atmaca, "The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years.All Azimuth": A Journal of Foreign Policy and Peace. p. 11. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/147454>. (15.01.2022).

18 Sylvie Gangloff. Turkish Policy Towards the Conflict in Kosovo: The Preeminence of National Political Interests. <https://journals.openedition.org/balkanologie/517>. (05.09.2022).

19 Ludger Kühnhardt (ed.), The Geopolitical Environment in the 21st Century: Challenges for European Defence, 2019, p. 28.

20 Number of Military Personnel in NATO Countries in 2021 <https://www.statista.com/statistics/584286/number-of-military-personnel-in-nato-countries/> (21.01.2022).

21 Defense Spending of NATO Countries, <https://www.visualcapitalist.com/this-is-how-much-nato-countries-spend-on-defense/>, (21.01.2022).

22 Kalev Stoicescu and Hille Hanso, Turkey's Future Role in NATO An Indispensable and Difficult Ally, Estonia International Centre For Defence and Security, p. 7, https://icds.ee/wp-content/uploads/2022/01/ICDS_Policy_Paper_Turkey%C2%B4s_Future_Role_in_NATO_Stoicescu_Hanso_January_2022-1.pdf

23 Stratejik İttifakın Güçlü Üyesi, iletisim.gov.tr, (21.01.2022).

terrorist organizations as well. Furthermore, it promotes regional and global peace and stability by undertaking tasks and making significant contributions to the completion of Alliance operations and missions in various regions. Turkey provides personnel support in this area. It undertakes tasks in crisis response operations in light of the Alliance's Strategic Concept.

In the NATO mission, Turkey supported Afghanistan Resolute Support Mission, Iraq NATO Mission, Operation Kosovo Force, ALTHEA Mission in Bosnia and Herzegovina, Operation Sea Guard, NATO Permanent Naval Force, NATO activity in the Aegean Sea, NATO Response Force, and NATO Readiness Initiative.²⁴

On the other hand, it acts as a buffer country due to its geographical location. In particular, Turkey, which is at the center of the illegal immigration threat, is also displaying a determined struggle in this regard. It maintains an active military presence in the Organization as a stabilizing and mitigating actor of various problems such as human and drug trafficking and smuggling arising from regions of instability.²⁵

NATO Land Forces Command is located in Izmir, Turkey²⁶. The airbases in Incirlik and Konya were turned over to NATO to aid in the fight against terrorism. Furthermore, Konya Air Base is one of the two forward operations bases of the NATO Airborne Early Warning and Warning Force (NAEW&C) and is accessible to NATO AWACS aircraft. On another note, due to its geographical location, Turkey actively maintains its existence in the Black Sea and the Mediterranean Sea, as well as in the air and on the sea. In terms of assurance measures, Turkey's position is critical because it contributes significantly to NATO's enhanced deterrence and defence capability.

Turkey actively participates in NATO's efforts to maintain peace and Stability in the Black Sea. It is the main element of balance and deterrence in the Black Sea with its international and national military activities, especially Operation Black Sea Harmony. However, Turkey contributes to the ground, air, naval, and special forces elements of the Strengthened North Atlantic Treaty Organization Response Force. Since 1995, Turkey has participated in Alliance operations such as IFOR, SFOR, KFOR, ISAF, Essential Harvest, Amber Fox, Allied Harmony, Active Effort, Ocean Shield, and "United Protector in the Balkans."²⁷

Turkey is included in the Resolute Support Mission in Afghanistan as part of its NATO mission. It is also a framework country in Kabul within the scope of its Resolute Support Mission and assumed the security and operation responsibility of Hamid Karzai International Airport²⁸. It is included in the Resolute Support Mission in Afghanistan and serves as the Framework Country in Kabul and the security and operation of Hamid Karzai International Airport. In addition, The Kosovo Force is the NATO-led multinational peacekeeping force "KFOR" entrusted with maintaining security in Kosovo.

Turkey contributes a surveillance and control mission to Organization to aid in its efforts to prevent illegal crossings in the Aegean and Black Seas. However, Turkey is one of the three countries that contribute the most to NATO's Permanent Naval Force and its Mediterranean command²⁹. It is also the country that made the most outstanding contribution to the Sea Guard Operation. In addition, it supports this contribution

24 NATO. Resolute Support Mission in Afghanistan (2015-2021). https://www.nato.int/cps/en/natohq/to_pics_113694.htm. (26.08.2022).

25 Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. Turkey's Efforts In Combating Organized Crime. https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-efforts-in-combating-organized-crime.en.mfa. (06.09.2022).

26 Allien Land Command, <https://lc.nato.int/>, (11.01.2022).

27 Turkish Armed Forces, <https://www.kkk.tsk.tr/bdh.aspx>, (11.01.2022).

28 North Atlantic treaty organization. Turkey Continues Its Efforts For Afghanistan's Lasting Security, Through the NATO-led Resolute Support Mission https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_182914.htm. (26.08.2022)

29 Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. Turkey's Relations with NATO. <https://www.mfa.gov.tr/nato.en.mfa>. (06.09.2022)

logistically with Aksaz Naval Base. In addition, Alliance Mission in Iraq, and Turkey, contributes military trainers and advisors. Furthermore, Turkey has agreed to send a force protection team.

2.3. NATO Affiliated Facilities in TURKEY

Turkey is one of the allies contributing to NATO's Command and Force organization in a significant way. NATO Land Command (LANDCOM), located in the Command Structure of the Alliance, and also NATO Rapid Deployable Corps Headquarters (NRDC-TU), one of nine High Readiness ground force headquarters in the NATO Force Structure (III Corps Headquarters, Istanbul), are located in Turkey.

Within the scope of the Alliance Ballistic Missile Defence architecture, the detection and tracking radar (X-Band radar) is located in Malatya/Küreçik in Turkey. NATO Center of Excellence for Combating Terrorism (CoE-DAT) and Partnership for Peace Training Center, which Turkey contributes to the Alliance with national means, are in Ankara. However, Turkey hosts the Multinational Maritime Security Center of Excellence in Istanbul.³⁰

2.4. Sharing of Expenses by TURKEY

NATO regularly collects data on the defence expenditures of its member countries and presents them on graphs. The data accepted by the defence ministry of each member state is included in the reports created. These reports also highlight the payments that the armed forces of the various nations made and planned to make throughout the fiscal year to support the union's needs.³¹

When it comes to defence expenditures, the armed forces of the countries come to mind first, but it is not limited to this. In other words, it includes the budgets of the departments of the defence ministries such as space, cyber, coast guard, military health, and logistics. In addition, research and development (R&D) costs are also considered defence expenditures.

Turkey, a strong and indispensable member of NATO, has been struggling with the threats of the regional security complex due to its recent position and is an important factor in the peaceful resolution of regional problems. This situation shows that Turkey should always be prepared in the military field.

Turkey has been maintaining the burden-sharing of defence expenditures within the Alliance for years without any problems. When the defence burden in NATO, without Turkey, is taken into account, it is clear that Turkey has a heavy burden. Because the Alliance's southeast flank could drastically increase spending. On the other hand, defending Turkey's side of NATO will be much harder, if not impossible.³²

It has the second largest army after the United States and also it is among the data that among the top ten countries that contribute the most to the NATO budget³³. At the same time, thanks to the steps taken in the field of defence technologies in recent years, Turkey's defence ecosystem has grown, and the NATO Alliance has begun to assist its member countries. In this context, Turkey has increased its presence in the

30 Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. Turkey's International Security Initiatives and Contributions to NATO and EU Operations. https://www.mfa.gov.tr/iv_-european-security-and-defence-identity_policy-_esdi_p_en.mfa. (01.09.2022).

31 NATO. Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2021). https://www.nato.int/cps/e_n/na_tohq/ne_ws193983.htm. (25.08.2022).

32 Samet Çoban and Furkan Akar, NATO-Turkey Relations in a Turbulent Environment: The Military Dimension of NATO-Turkey Relations, NATO-Turkey Relations Policy Brief-Beyond the Horizon ISSG, p. 10, https://behorizon.org/wp-content/uploads/2020/12/NATO-Turkey-Relations-Policy-Brief_Beyond-the-Horizon-ISSG.pdf

33 NATO. Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2021). https://www.nato.int/cps/en/natohq/ne_ws193983.htm. (25.08.2022).

Alliance from the status of being a country that only uses defence technologies to the status of a provider country.³⁴

Turkey's defence expenditures to GDP ratio remained below the 2 percent target. While this rate was around 1.4 percent in 2014, it was recorded as 1.86 in 2020³⁵. Also 2020 estimates show that Turkey will spend 1.91% of its GDP (better than half of its NATO Allies) Turkey's defence spending to GDP ratio fell one place in 2020 compared to the previous year, placing it ninth among NATO countries. Turkey has allocated a 13% share for research and development in the distribution of defence expenditures. This rate has kept it below the NATO threshold of 20%. The GDP ratio of Turkey's defence expenditures in 2020 was 1.86%. This figure has kept it below the NATO threshold of 2%.³⁶

In 2020, Turkey's defence expenditures were distributed as follows:

Defence spending was 50.40% of personnel expenses, 34.20% of equipment expenses, 13.2 of research and development expenses, and the remaining 2.20% was allocated to other expenditures. Civilian Contributions to Civil Emergency Planning Civil Preparedness is critical to NATO's long-term adaptation to defence and deterrence. With these planning activities, Turkey's contribution and support to NATO's civilian capabilities significantly benefit to the organization so, NATO has a comprehensive collaboration system, which is critical for expanding stability. It has geographical partnerships with NATO (Euro-Atlantic Partnership Council, Mediterranean Dialogue and Istanbul Cooperation Initiative, Global Partners) and other ongoing associations (empowered opportunities partners, operational partners, and interoperability platform).³⁷

The main objectives of these partnership mechanisms are: Consult, improve interoperability, provide partner country support for NATO missions and operations, and aid in defence reform and capacity building. Besides, it cooperates with its member countries in the following areas: Combating terrorism (through the capacity building), Non-proliferation of WMDs and launch vehicles, responding to new security challenges such as cyber threats, energy security, maritime security, piracy combat, and Civil emergency preparation.

As a result, Turkey states that it is within the framework of NATO, provided that it establishes good relations with familiar allies based on mutual respect and tolerance. Turkey successfully fulfills its membership mission. In this regard, Turkey plays a critical role in building ties between Alliances and its allies in the Balkans, the Caucasus, North Africa, and the Middle East, as well as implementing NATO's open-door policy due to its geographic location.

2.5. NATO's Contributions to TURKEY's Security

The maintenance of NATO's dominant role in sustaining security and stability in its mission, as well as the principal transatlantic platform where its members hold political and military consultations on problems involving their safety, are both critical to Turkey. As a result, it considers it necessary to observe and preserve the Alliance's

34 DefenseExpenditureofNATOCountries2014-2021, https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_184844.htm, (21.01.2022).

35 Samet Çoban and Furkan Akar, NATO-Turkey Relations in a Turbulent Environment: The Military Dimension of NATO-Turkey Relations, NATO-Turkey Relations Policy Brief-Beyond the Horizon ISSG, p. 10, <https://behorizon.org/wp-content/uploads/2020/12/NATO-Turkey-Relations-Policy-Brief-Beyond-the-Horizon-ISSG.pdf>

36 NATO. Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2021). https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_193983.htm. (25.08.2022).

37 SETA. Turkey in NATO: 70th Anniversary of Alliance and Partnership Event. <https://www.setav.org/en/events/turkey-in-nato-70th-anniversary-of-alliance-and-partnership-event/>. (01.09.2022).

core principles of security indivisibility, union solidarity, equal and fair risk, burden sharing, and consensus.

Due to the threats, Turkey has consulted with the North Atlantic Council on the following developments under Article 4 of the Washington Treaty. On the other hand, Turkey requested support from the Alliance for the subsequent actions: the “*ACE Guard*” Operation (January 3, 1991 – March 8, 1991)³⁸ : At Turkey’s request, NATO rapid response force (ACE Mobile) and Alliance air defence capabilities were deployed on Turkish soil to counter the threat posed by the First Gulf War.

Due to Turkey’s security concerns during the Second Gulf War three Dutch Patriot batteries were deployed to Turkey (Diyarbakir and Batman) following a council decision issued on February 16, 2003³⁹ , at Turkey’s request. After Syria’s downing of the Turkish reconnaissance plane in 2012, many Turks have been killed to this day. In addition, more than fifty people lost their lives due to the bomb attack in the Reyhanlı district of Hatay.⁴⁰

In 2012, Turkey’s unarmed reconnaissance plane was shot down by Syria in international airspace in the Mediterranean. In the same year, 5 Turkish citizens were martyred in Akçakale by the fire opened by the Syrian regime forces. Following these events, Turkey requested that NATO provide a defence system. As a result, patriots from Germany, the Netherlands, and the United States were deployed to Turkey.

The Netherlands, Germany, and the United States withdrew their Patriot missile defence systems in 2015, stating that the missile threat had decreased. Just after that, the patriot systems of Italy and Spain were established.⁴¹

In response to these events in Syria, the Council agreed on the Adapted Assurance Measures for Turkey in 2015. These measures include the regular flights of NATO AWACS aircraft stationed in Turkey; It shows that it has undertaken the task of air policing intending to protect the Turkish airspace. In addition, in the execution of this task; conducting intelligence surveillance-reconnaissance and maritime patrol flights in the Eastern Mediterranean; NATO Permanent Naval Forces visit Turkish ports in the Eastern Mediterranean; it is known to involve increasing the participation of allies and SNMG-2 in exercises in the Eastern Mediterranean.

Moreover, in the execution of this task; conducting intelligence surveillance-reconnaissance and maritime patrol flights in the Eastern Mediterranean; NATO Permanent Naval Forces visit Turkish ports in the Eastern Mediterranean; it is known to involve increasing the participation of allies and SNMG-2 in exercises in the Eastern Mediterranean.

NATO provides opportunities for its member countries to develop their military capabilities and to benefit from the experience and knowledge of the Alliance members. The Association also contributes to the development of Turkey’s defence industry by participating in joint projects. Turkey and NATO still need each other today⁴² . In addition, Organization provides individual and collective training at training institutions, exercise centers, and centers of excellence. These possibilities provide opportunities for the member states’ military personnel and raise the members’ education level. These possibilities were advantageous to Turkey as well, providing the Turkish

38 The-rising-costs-of-turkey-s-syrian-quagmire.EuropeReportNo.230, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/The-rising-costs-of-turkey-s-syrian-quagmire.pdf>, (08.01.2022).

39 TheNetherlandsSendsPatriotUnitstoTurkey,<https://www.government.nl/latest/news/2012/12/10/netherlands-sends-patriot-units-to-turkey>, (04.01.2022).

40 The-rising-costs-of-turkey-s-syrian-quagmire.EuropeReportNo.230, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/The-rising-costs-of-turkey-s-syrian-quagmire.pdf>, (08.01.2022).

41 Rabin Emmott, Sabine Siebold, Phil Stewart. Turkey Urges NATO to Keep Up Its Patriot Defences. <https://www.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-syria-nato-idUKKCN0S20HN20151008>

42 John Krige, NATO and the Strengthening of Western Science in the Post- Sputnik Era, Springer, Vol. 38, No.1, 2000, p. 81.

armed forces with the means to collect and develop this knowledge.

2.6. Partnership

It is based on the practical cooperation of Partner Countries from the Caucasus, Central Asia, and Eastern Europe with NATO on an individual basis on military and defence-related issues. The Partnership for Peace (PfP) program is an essential NATO partnership initiative, formally launched in 1994⁴³ “Partnership for Peace Training Center” was established in 1998 within the Turkish Armed Forces to help the civilian and military personnel of the member states of the Organization achieve their goals with the common general principles to ensure peace. This center provides training opportunities for the personnel of the Mediterranean dialogue countries at the strategic and tactical levels for the allied nations.

NATO’s Mediterranean Dialogue was initiated in 1994 by the North Atlantic Council. It currently involves seven non-NATO countries in the Mediterranean region: Algeria, Egypt, Israel, Jordan, Mauritania, Morocco, and Tunisia.⁴⁴ The idea behind this initiative is that the Mediterranean’s security is meaningful for Europe’s safety and is linked to Europe’s stability. Turkey, one of the Mediterranean countries, has been supporting the Mediterranean dialogue since its establishment. It also shares the goal of strengthening the Mediterranean Dialogue in areas where the organization can add value.

Istanbul Cooperation Initiative was established at the NATO Summit held in Istanbul in June 2004. This initiative aims to contribute to regional and global security in the long term by developing cooperation in the protection field between the Middle East countries and NATO. It follows a policy open to the interest of all Middle Eastern countries, which makes the initiative important and stands against terrorism and weapons of mass destruction. Turkey strongly supports the “Istanbul Cooperation Initiative.”

The majority of the NATO military projects in which Turkey participates are infra-structural works for military facilities. Other military-related projects include:

- > Project to Clean Up Unexploded Ordnance
- > (Airborne Electronic Attack – AEA)-
- > (Maritime Unmanned Systems – MUA)
- > (Maritime Multimission Aircraft- M3A)

Apart from these, there are also Civil Dimension Cooperations. Some of these are: Since 2015, female officers have been appointed to the “Gender Advisor” staff for six-month periods to serve in the Kabul Training, Aid, and Advisory Command in Afghanistan, and training contribution has been provided to Afghan female police officers in Turkey.⁴⁵

With the Counter-Terrorism Center of Excellence and the Partnering for Peace Training Center, Turkey offers courses, seminars, and other events to Alliance members and partner countries. It engages in educational initiatives, and thanks to its intimate cultural linkages and historical knowledge of the region, it contributes significantly to NATO’s accurate reading and understanding of the region.

43 Republic of Serbia Ministry of Foreign Affairs, Partnership For Peace, [https://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/security-policy/partnership-peace#:~:text=The%20Partnership%20for%20Peace%20\(PfP,in%20the%20Euro%2DAtlantic%20area,\(11.01.2022\).](https://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/security-policy/partnership-peace#:~:text=The%20Partnership%20for%20Peace%20(PfP,in%20the%20Euro%2DAtlantic%20area,(11.01.2022).)

44 Mediterranean Dialogue, <https://www.nato.int/cps/en/natohq/52927.htm>, (11.01.2022).

45 United States of America Department of Defense. Enhancing Security and Stability in Afghanistan. <https://media.defense.gov/2020/Jul/01/2002348001/-1/-1/1/>. (02.09.2022).

The NATO Civil Emergency Planning Committee serves as the North Atlantic Council's senior policy and advisory unit on civil emergency planning and disaster relief. At this point, it coordinates the activities carried out by the planning boards and committees affiliated with it. Turkey provides expert and conceptual contributions to the Organization to support NATO's civilian (non-military) capabilities within the scope of civil emergency planning activities.

3. Conclusion

Although Turkey has become more assertive within NATO, there are disagreements among members of the organization. In the Turkey-Union security priority-setting process NATO allies may occasionally disagree. Because of these variations in viewpoint, the threats or circumstances in the various nations change in accordance with those interests.

However, Turkey has been a member of NATO for 70 years and has the second-largest army in the Alliance, which entails significant duties and various demands. Turkey is one of the top nine allies contributing the most to the NATO budget, demonstrating that it is up to the task. Turkey supports Afghanistan, Iraq, Kosovo, Bosnia, Herzegovina, and various other geographies. It provides sustainable and comprehensive contributions to NATO missions and operations.

In addition, it cooperates with NATO thematically in areas such as countering new security challenges such as countering terrorism, preventing the proliferation of weapons of mass destruction and launch vehicles, cyber threats, energy security, maritime security, combating piracy, and civil emergency planning.

Since 1992, NATO has started to serve in a wide range of humanitarian aid to crisis management in a broad region from the Balkans to the Gulf of Aden, from Africa to Afghanistan. Thus, NATO went beyond just serving its members' security and became a security organization dealing with global problems. It carried out this transformation around the concepts of "cooperation" and "partnership," and the Organization's new identity was shaped. With this transformation, Alliance went beyond the Euro-Atlantic Region, its primary area of interest, and succeeded in establishing a comprehensive cooperation and partnership network with non-member countries worldwide, especially in the Mediterranean and Gulf regions, in the post-Cold War period. Turkey has placed NATO on the central axis of its defence and security policy. From the first day it became a member to this day, it has complied with its obligation to defend the shared values of NATO. Being a strategic member of the Alliance, Turkey has been successful in many missions and contributed to NATO for 70 years. So in the light of this information, both parties have benefited from this partnership.

References

- Allien Land Command, <https://lc.nato.int/>, (11.01.2022).
- Article 51 of the Charter of the United Nations. <https://www.nato.int/cps/en/natohq/officialte xts16937.htm> (08.09.2022).
- Atmaca, Ayşe, Ömür. The Geopolitical Origins of Turkish-American Relations: Revisiting the Cold War Years. *All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace*. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/147454>, (15.01.2022).
- Colonel Patrick Warren. Alliance History and the Future NATO: What the Last 500 Years of Alliance Behavior Tells Us About NATO's Path Forward. https://www.brookings.edu/content/uploads/2016/06/0630_nato_alliance_warren.pdf (05.09.2022).
- Defense Expenditure of NATO Countries 2014-2021, https://www.nato.int/cps/en/natohq/new_s_184844.htm, (21.01.2022).
- Defense Spending of NATO Countries, <https://www.visualcapitalist.com/this-is-how-much-nato-countries-spend-on-defense/>, (21.01.2022).
- Gülnur Aybet, Turkey's Security Challenges and NATO Gülnur Aybet, Edam Center For Economics And Foreign Policy Studies, https://carnegieendowment.org/files/Aybet_Brief.pdf (18.10.2022).
- Herbert, G. Nicholas. Hastings Lionel Ismay, Baron Ismay. <https://www.britannica.com/biography/Hastings-Lionel-Ismay-Baron-Ismay-of-Wormington>. (29.08.2022).
- John Krige, NATO and the Strengthening of Western Science in Post-Sputnik Era, Springer, Vol. 38, No.1, 2000, pp. 81-108.
- Kalev Stoicescu and Hille Hanso, Turkey's Future Role in NATO An Indispensable and Difficult Ally, Estonia International Centre For Defence and Security, https://icds.ee/wp-content/uploads/2022/01/ICDS_Policy_Paper_Turkey%C2%B4s_Future_Role_in_NATO_Stoicescu_Hanso_January_2022-1.pdf, (18.10.2022)
- Ludger Kühnhardt (ed.), *The Geopolitical Environment in the 21st Century: Challenges for European Defence, Mediterranean Dialogue*, <https://www.nato.int/cps/en/natohq/52927.htm>, (11.01.2022).
- Milestones: 1945–1952- Office of the Historian, <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/nato>, (06.01.2022).
- NATO. Defence Expenditure of NATO Countries (2014-2021). <https://www.nato.int/cps/en/natohq/news193983.htm>. (25.08.2022).
- NATO, NATO's purpose, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_68144.htm, (06.01.2022).
- NATO, Partnership Interoperability Initiative, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132726.htm, (07.01.2022).
- NATO. Resolute Support Mission in Afghanistan (2015-2021). https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_113694.htm. (26.08.2022).
- NATO, Strategic Concepts, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_56626.htm, (07.01.2022).
- NATO, The Consultation and Process and Article 4, <https://www.nato.int/cps/en/>

natohq/topics_49187.htm, (07.01.2022).

NATO, The North Atlantic Treaty, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_17120.htm. (10.01.2022).

NATO, Turkey Continues Its Efforts For Afghanistan's Lasting Security, Through the NATO-led Resolute Support Mission https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_182914.htm. (26.08.2022)

Number of Military Personnel in NATO Countries in 2021, <https://www.statista.com/statistics/584286/number-of-military-personnel-in-nato-countries/>, (21.01.2022).

Peter Stepper, (ed.), Expanding Stability in the Neighbourhood: NATO's Partnership for Peace Programme, NATO in the 21st Century, 2019.

Rabin Emmott, Sabine Siebold, Phil Stewart. Turkey Urges NATO to Keep Up Its Patriot Defences. <https://www.reuters.com/article/uk-mideast-crisis-syria-nato-idUKKCN0S20HN20151008>. (05.09.2022).

Reem Abou El Fad, (ed.), "Turkey's Accession to NATO, 1950-2: Members of the Free World", Cambridge University Press, 2018, p. 123-125

Republic of Serbia Ministry of Foreign Affairs, Partnership For Peace, [https://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/security-policy/partnership-peace#:~:text=The%20Partnership%20for%20Peace%20\(PfP,in%20the%20Euro%2DAtlantic%20area,\(11.01.2022\)](https://www.mfa.gov.rs/en/foreign-policy/security-policy/partnership-peace#:~:text=The%20Partnership%20for%20Peace%20(PfP,in%20the%20Euro%2DAtlantic%20area,(11.01.2022)).

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. Turkey's International Security Initiatives and Contributions to NATO and EU Operations. https://www.mfa.gov.tr/iv_european-security-and-defence-identity_policy_esdi_p_en.mfa. (01.09.2022).

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. Turkey's Efforts In Combating Organized Crime. https://www.mfa.gov.tr/turkey_s-efforts-in-combating-organized-crime.en.mfa. (06.09.2022).

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs. Turkey's Relations with NATO. <https://www.mfa.gov.tr/nato.en.mfa>. (06.09.2022).

Samet Çoban and Furkan Akar, NATO-Turkey Relations in a Turbulent Environment: The Military Dimension of NATO-Turkey Relations, NATO-Turkey Relations Policy Brief-Beyond the Horizon ISSG, p. 10, https://behorizon.org/wp-content/uploads/2020/12/NATO-Turkey-Relations-Policy-Brief_Beyond-the-Horizon-ISSG.pdf (18.10.2022).

SETA. Turkey in NATO: 70th Anniversary of Alliance and Partnership Event. <https://www.setav.org/en/events/turkey-in-nato-70th-anniversary-of-alliance-and-partnership-event/>. (01.09.2022).

Sylvie Gangloff. Turkish Policy Towards the Conflict in Kosova: The Preeminence of National Political Interests. <https://journals.openedition.org/balkanologie/517>. (05.09.2022).

Stratejik İttifakın Güçlü Üyesi, Dijital.pdf (iletisim.gov.tr), (21.01.2022).

Szenes Zoltan (ed.). The Adaptation of NATO to a New World". NATO 4.0 and Hungary.

Turkish Armed Forces, <https://www.kkk.tsk.tr/bdh.aspx>, (11.01.2022).

The NATO-Turkey Relationship: Envisioning Future Prospects Amidst Growing Rifts, <https://global.upenn.edu/sites/default/files/perry-world-house/NATO-Turkey.pdf> (18.10.2022).

The Netherlands Sends Patriot Units to Turkey, <https://www.government.nl/latest/news/2012/12/10/netherlands-sends-patriot-units-to-turkey>, (04.01.2022).

The Rising Costs of Turkey Syrian Quagmire. Europe Report No. 230, <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/The-rising-costs-of-turkey-s-syrian-quagmire.pdf>, (08.01.2022).

United States of America Department of Defense. Enhancing Security and Stability in Afghanistan. <https://media.defense.gov/2020/Jul/01/2002348001/-1/-1/1/>. (02.09.2022).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müzayede Pratiği

Ertan ÜNLÜ*

Özet

Müzayede, günümüzde sanat eserlerinden gayrimenkullere, yiyecek giyecekten hobi ürünlerine varan geniş bir yelpazede ve çeşitli amaçlar doğrultusunda başvuru- lan popüler bir satış mekanizmasıdır. En yüksek fiyatı veren alıcıya malın satışını içeren bu mekanizma, açık artırma, mezat gibi farklı terimlerle de tanımlanmaktadır. Bu minvalde çok eski devirlerden itibaren görülen müzayede uygulaması, impara- torluğun erken dönemlerinden başlayarak Osmanlı dünyasında da kullanılmıştır. Dolayısıyla bu makalenin odak noktasını, Osmanlı İmparatorluğu'nda müzayede pratiği oluşturmaktadır. Bundaki gaye, müzayedenin Osmanlı İmparatorluğu'nda bir oluşum evresi geçirip geçirmediğini anlamaktır. Bu doğrultuda konu menkul mal- lar etrafında ele alınmıştır ve imparatorluğun başkenti çalışmanın merkezinde yer almaktadır. Dönem olarak ise 17. yüzyıla birlikte, daha çok 18. yüzyıl ağırlıktadır. Makalenin kaynaklarını da Osmanlı Arşivi'nde bulunan müzayede defterleri ile satışı yapılan muhallefat ve eski eşya listeleri teşkil etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Müzayede, Mezat, Açık Artırma, Osmanlı İmparatorluğu, 17. yüzyıl, 18. yüzyıl.

*Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, e-mail: eunlu@ankara.edu.tr , ORCID: 0000-0001-8192-0359.

Auction Practice in the Ottoman Empire

Abstract

Nowadays, auction is a popular sales mechanism that is used for a wide range and the various purposes, from works of art to real estate, from food to clothing and hobby products. This mechanism, which includes the sale of the goods to the buyer who gives the highest bidder, is also defined by different terms such as open bidding and vendue etc. The auction practice, which has been seen in this way since ancient times, was also used from early periods in the Ottoman world. Therefore, the focus of this article is auction practice in the Ottoman Empire. The purpose of this is to understand whether the auction had a formation phase in the Ottoman Empire or not. In this direction, the subject has been examined around movable goods and the capital of the empire is at the center of the study. As a period, with the 17th century, the 18th century is dominant. The sources of the article constitute the lists of heritage and old property, which were sold, and auction registers in the Ottoman Archives.

Keywords: Auction, Vendue, Open Bidding, Ottoman Empire, 17th century, 18th century.

Giriş

Bu makalenin konusunu Osmanlı İmparatorluğu'nda müzayede pratiği oluşturmaktadır. Böyle bir konuyu seçmemizdeki amaç, müzayedenin Osmanlı İmparatorluğu'nda bir oluşum evresi geçirip geçirmediğini irdelemektir. Zira bibliyograf Turgut Kut, müzayede ile ilgili 1991 yılında verdiği bir gazete röportajında, milattan önce 5. yüzyıla tarihlenen müzayedenin, gerçek anlamda Avrupa'da 1550-1750 tarihleri arasında gelişme gösterdiğini, 18. yüzyılda kurulan "Sotheby", "Christie's" gibi müzayede firmalarıyla da müzayedelerin büyük salonlarda düzenlenmeye başladığını belirtmiştir. Buna karşılık Kut, Türkiye'deki ilk müzayedelerin en eskisinin, ki ona göre bu kitap müzayedesidir, 1855 tarihli olduğunu dile getirmiştir. Onu bu kaniya iten ise 1855-1927 tarih aralığında tespit ettiği, kitapları içeren 22 tereke kataloğudur (Kayabal, 1991: 11; Kut, 1994: 3-24).

Kut'un müzayedeyle ilgili bir gazete röportajında vermiş olduğu bu bilgiler, sanat tarihçisi Kaya Özsegin'in kaleme aldığı *Tereke Defterlerinden Açık Müzayedelere* başlıklı yazısında da tekrar edilmiştir. Bu bağlamda Özsegin, Kut'tan ayrı olarak, müzayede olgusunun Batı'da bir oluşum evresi geçirirken, Türkiye'nin müzayede kavramıyla tanışmasının ancak 1850'li yıllara kadar geriye gittiğini ve dolayısıyla bu konuda Batı ile aramızda üç yüz yıllık bir zaman farkı olduğunu dile getirmiştir. Yine Özsegin, Türkiye'deki ilk müzayedelerin tereke defterlerinden izlenebildiğini, bu tereke defterlerinin kitaplarla ilgili olmasıyla da ilk müzayedelerin kitap satışını içerdiğini, antika eşya ile değerli objelerin sonradan müzayede kapsamına alındığını belirtmiştir (Özsegin, 1997: 46).

Kut ve onu referans olarak kullanan Özsegin'in müzayedenin Türkiye'deki gelişimiyle ilgili yaptıkları yorumlar sorgulanmaya değerdir. Nihayetinde milattan önce 5. yüzyıla tarihlenen müzayede, İslam dünyasında da bilinmekte ve bir satış yöntemi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda da erken dönemlerden itibaren görülmektedir. İmparatorluğun modernleşmeye çabaladığı 19. yüzyılda belirlenen nizamlar ve Şehremaneti bünyesinde oluşturulan mezat memurluğuyla da bu yöneme bir çerçeve çizilmiştir. Sonuçta Batı'daki gibi özel firmalar kurulmasa da müzayede olgusunun Osmanlı İmparatorluğu'nda da oluşum evresi geçirdiği bir gerçektir. Her ne kadar literatürde müzayede konusu ele alınmış olsa da mevzu bu açıdan değerlendirilmemiştir. Üstelik, Osmanlı'daki müzayede kataloglarının en eskisinin 1855 tarihli olduğu bilgisi hâlen yazında dolaşımını sürdürmekte ve 1855 tarihi, Türkiye'deki antikacıları, koleksiyonerleri ve müzayedeleri konu edinen bir kitabın başlangıç noktasını teşkil etmektedir (Kallek, 2006: 236-238; Sözer Oran, 2008: 125-135; Özlü ve Tiryaki, 2020: 151-195; Cornelissen, 2015: 623-638; Erünsal, 2016: 631-632; Bolat, 2020: 20; Bali, 2021). Dolayısıyla bu makale, buradan hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nda müzayede pratiğini konu edinmektedir.

Konumuza geçmeden evvel çalışmanın bazı sınırlılıkları olduğunu belirtmek gerekir. Öncelikle makale, imparatorluğun başkenti ile sınırlıdır. Çünkü İstanbul, sahip olduğu refah ağlarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda tüketimin öncüsü konumundadır (Eldem, 2012: 213; Boyar ve Fleet, 2014: 1, 173-174). Ancak bu, müzayedenin sa-

dece İstanbul'da yapıldığı şeklinde bir algı uyandırmamalıdır. Nihayetinde imparatorluğun diğer kentlerinde de müzayede pratiği görülmekte ve bu noktada terekeleri de kapsayan kadı sicilleri, öteki arşiv belgelerinin yanında, araştırmacılar için önemli bir kaynak serisi teşkil etmektedir.

İkinci olarak, bu makalede menkul malların müzayedesine odaklanılmaktadır. Dolayısıyla, açık artırma yoluyla satışı yapılan gayrimenkuller ve gedikler ile devlete ait vergi toplama hakkının özel kişilere devredildiği iltizam ve malikane müzayedeleri¹ bu çalışmanın muhtevası dışındadır. Bununla birlikte, taşınabilir nitelikteki köle, canlı hayvan, gemi, tahıl, sebze, meyve, çiçek gibi müzayede konusu olan bazı mallar da araştırmanın içeriğinde yer almaz. Bu durum, örnek olarak incelediğimiz defterlerden kaynaklıdır. Ancak arşivde bunlarla ilgili de müzayede belgeleri bulunmaktadır (BOA, C.BH. 84/4007; BOA, D.BŞM.d. 6521; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12797; BOA, TSMA.d. 4105; BOA, TSMA.e. 99/32, 787/73).

Üçüncü olarak çalışma, 17. yüzyıla birlikte, daha çok 18. yüzyılı dönem olarak kapsamaktadır. Bu, incelediğimiz müzayede defterleri ile satışı yapılan muhallefat ya da eski eşya listelerinin, ağırlıklı olarak 17. ve 18. yüzyıla ait örnekleri içermesinden kaynaklıdır. Ancak arşivde öncesi ve sonrasıyla ilgili de kayıtlar bulunmaktadır.

Bu doğrultuda makalede öncelikle çalışmanın temelini teşkil eden müzayede defterleri ile satışı yapılan muhallefat ve eski eşya listelerinin kaynak değeri irdelenecektir. Ardından müzayede kavramıyla birlikte, müzayedenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yansımaları incelenecektir. Son kısımda ise seçtiğimiz müzayede örneğine yer verilecektir.

Satışı Yapılan Muhallefat ve Eski Eşya Listeleri ya da Müzayede Defterleri

Bilindiği gibi muhallefat, Osmanlı miras hukukunda ölen ya da çeşitli suçlar dolayısıyla hapis, sürgün, katl gibi cezalara çarptırılarak malları müsadere edilen kişinin geride bıraktığı bütün maddi varlığı için kullanılan bir terimdir. Tereke ve metrukat kelimeleri de aynı anlamı karşılamaktadır. Kişilerin menkul ve gayrimenkul mallarının kaydedildiği, kadı veya muhallefat memurları tarafından tutulan defterler de bu isimlerle anılmaktadır.

Kişinin kimliği, ailesi, borçları, alacakları, mülkleri ve eşyaları hakkında bilgiler içeren bu kayıtlar, düzenlenme açısından birbirine benzer. Ancak muhallefat kayıtları, tereke defterleri gibi sabit bir hukuk kuralına göre yerel bir kadı veya kassam tarafından tanzim edilmeyip, merkezi idarenin tek taraflı emriyle kaleme alınmıştır. Ayrıca müsadere uygulamasıyla bağlantılı olarak tutulan muhallefat defterleri, İslam miras hukuku çerçevesinde terekelerde yer almayan eş ve çocuklara ait nesnelere de içerir (Neumann, 2009: 13-17).

Birbirine çok benzeyen muhallefat ve terekeler kişinin bütün mal varlığını tam olarak yansıtmaz. Fakat yine de bu kayıtlar, kişinin günlük yaşamı, zevkleri ve entelektüel birikimiyle birlikte, dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını da aydınlatmaya yarayan önemli bir kaynaktır. Öte yandan bu mühim kaynak, kişilerin aile bireyleri, ortakları, komşuları, borçlu ve alacaklı olduğu aktörler gibi çok yönlü ilişkisel bağlantılarını da resmedecek veri sunmaktadır.

¹ İltizam ve malikane müzayedeleri hakkında bk. (Batmaz, 1995: 97-111; Özvar, 2003; Genç, 2012: 101-204; Çelik, 2020: 251-279).

Bu bağlamda devletin incelikle takip ettiği uzun ve meşakkatli bir müsadere sürecinin ardından düzenlenen muhalefat defterleri, bizzat vazifelendirilen bir mübaşir ile imkânlar çerçevesinde ilgili mahalde yer alan çeşitli devlet görevlileri veya ehl-i hibre olarak adlandırılan bilirkişiler vasıtasıyla, müsadereye uğrayan kişinin yaşam alanlarındaki mal ve eşyalarının tek tek görülerek yazıldığı ilk defterdir. Esas defter olarak da kabul gören bu ilk defter, ilgili muhalefat konusunda yapılacak her türlü prosedür için temel başvuru kaynağı teşkil etmektedir. Dolayısıyla İstanbul'a veya saraya gönderilerek incelenmekte ve protokole kaydedilmektedir (Telci, 2007: 162-163).

Bu işlemin ardından ilgili muhalefat konusunda yapılacaklar mübaşire bildirilmekte ve mübaşir, mahallinde satılacak ya da İstanbul'a veya saraya gönderilecek eşyalar ile taliplerine birer belge karşılığında iade olunacak malları ayrı ayrı defterlere kaydetmektedir. Mahallinde satılan ürünlerin yazılı olduğu defter, satıştan elde edilen meblağ ile birlikte merkeze iletilmektedir. Ayrıca İstanbul'a veya saraya yollanan mallar da orada açık artırma ile satılabilmektedir. Dolayısıyla bu defterler "füruht defteri" olarak adlandırılmıştır (Telci, 2007: 162-163).

Bu füruht defterleri, satışların açık artırma yoluyla yapılması nedeniyle "müzayede" ya da "mezat" defteri biçiminde de zikrolunmaktadır. Sarayın köhne olarak nitelendirilen ve satışa sunulacak gelir elde edilen eski eşyalarının kayıtlarının tutulduğu defterler de aynı şekilde adlandırılmaktadır (BOA, D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12519, 12592, 12647, 12670; BOA, TSMA.d. 1084, 2020, 2185, 2274, 2284, 2287, 2317, 2408, 2434, 2854, 4105, 4456, 7696, 7979, 9540, 9592, 9797, 9976; BOA, TSMA.e. 233/41, 234/3, 388/10, 441/10).

Kısmen birbirine benzeyen bu defterler, şekilsel ve içerik olarak farklılıkları bünyesinde barındırmaktadır. Örneğin 1628 ve 1632 yıllarına ait müzayede defterlerinde, satışı yapılan eşyaların cinsleri, miktarları ve satış değerleri ile bu ürünleri alan kişilerin isimleri yazılıdır. Ayrıca satış işlemi sonucunda malların üzerine çizik atılmıştır. Ancak metaları hangi tellalın (dellâl) sattığı ve müzayedenin nerede gerçekleştirildiği hakkında bir bilgi bulunmamaktadır (BOA, TSMA.d. 1084, 9592).

1699 tarihli defter ise müzayede ile satışı yapılan hazine eşyalarını alan kişilerin zimmetlerini göstermektedir. Bununla birlikte ilgili defterde satılan ürünler ve kıymetleri ile bu ürünleri satan tellalların isimleri de zikredilmektedir. Yine müzayedenin birkaç defada gerçekleştiği, defterde yer alan evvel, sani, salis ibarelerinden anlaşılabilir (BOA, TSMA.d. 7696).

Filibelizade'nin kitaplarının müzayedesini içeren 1733 tarihli defterde de kitapların satış değerleri, isimleri ve bu kitapları satın alan kişiler kayıtlıdır. Müzayedenin nerede gerçekleştiği ve tellallar hakkında ise bir bilgi bulunmamaktadır (BOA, D.BŞM.MHF.d. 12439).

1735-1739 yıllarında darüssaade ağası tarafından hazineden satılan eşyaların listesini içeren mezat defterinde de sadece ürünlerin cinsleri, adetleri ve satış değerleri vardır. Buna karşılık Süleyman Ağa'nın 1788'de gerçekleştirdiği başka bir hazine mevcudu malların müzayede defterinde ise, metaların cinsleri, kıymetleri ve alıcı bilgileri birlikte yer almaktadır (BOA, TSMA.d. 2185, 2274, 2434).

Bosna valisi maktul Mehmed Paşa'nın 1762'de enderunda gerçekleştirilen muhalefat satışına ait müzayede defterinde de eşyaları satın alan kişiler ile ürünlerin cinsleri, miktarları ve satış değerleri haricinde, müzayedeyi yapan tellalların da isimleri kayıtlıdır (BOA, TSMA.d. 2020).

Darphane sarrafı Bedros, Sakızlı sarraf Dimitri, Şah Sultan ve Kaptan-ı Derya Gazi Hüseyin Paşa'nın, sırasıyla 1786, 1788, 1803 ve 1804 yıllarında müzayede edilen eşyalarına ait defterler de benzer niteliktedir. Ancak arada küçük farklar bulunmaktadır. Bu farklardan biri, malların akçe cinsinden satış değerlerinin defterlerin kenarına alt alta yazılarak toplanmasıdır. Diğeri ise, birkaç günde tamamlanan müzayedelerin gerçekleştirildikleri tarihlerin belirtilmiş olmasıdır. Ayrıca ürünlerin kuruş olarak kıymetleri de defterlerde mevcuttur (BOA, D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18; BOA, TSMA.d. 2287, 4456, 9976).

Sonuç olarak Osmanlı maddi kültürü üzerine yapılacak çalışmalar için önemli veriler içeren bu defterler, farklılıkları bünyesinde barındırsa da, sıradan bir satış defteri olmanın çok ötesindedir ve müzayedenin Osmanlı İmparatorluğu'nda bir oluşum evresi geçirdiğinin açık göstergesidir. Zira müzayedelerin yapıldığı mekanlardan düzenlendiği zamana, satışı yapan kişi ya da kişilerden alıcı profillerine, ürün cinslerinden fiyatlara kadar pek çok bilgi bu defterlerden öğrenilmektedir. Ancak bir parantez açmak gerekir. O da bu defterlerin, modern müzayedelerde olduğu gibi, bütün katılımcı bilgilerini içermediğidir. Dolayısıyla müzayedeye katılıp, herhangi bir obje satın almadan müzayededen ayrılan kişilerin olup olmadığını bu defterlerden anlamak pek mümkün değildir.

Müzayede Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yansımaları

Müzayede, sözlükte “artmak, çoğalmak, arttırmak” anlamlarındaki zeyd kökünden türemiştir. Fiyat arttırmada rekabet etmek manasına da gelen bu kelime, bir fıkıh terimi olarak satış işleminde açık artırma yöntemini ifade etmekte ve bu usulle gerçekleştirilen satış akdi de bey'u'l-müzâyede, bey'u men yezîd, bey'u'd-dilâle, bey'u'l-münâdât gibi isimlerle anılmaktadır. Bu adlandırmada bir mezatçının satmaya vekil kılındığı mala en yüksek fiyatı verecek müşteriyi araması şeklinde yapılan açık artırma geleneği etkilidir. Bunun tam tersi ise münakasadır (eksiltme) ve açık artırma, mezat, ihale vb. kelimeler de müzayede karşılığında kullanılmaktadır (Kallek, 2006: 236-237; Sözer Oran, 2008: 125-135).²

Bu noktada en yüksek teklifi verene malın satışını içeren müzayede, ucuz eşya almak amacıyla başvurulmuş türlerinden sanatsal değeri kanıtlanmış yapıtların el değiştirmesine kadar farklı kaygı ve beklentilerle, değişik mekanlarda, her çeşit ürün için uygulanan bir satış yöntemidir. Bununla birlikte günümüzde müzayede, biraz kumar biraz tiyatro olarak da nitelendirilmektedir. Aynı zamanda müzayede, sanat eserleri ile antika ya da ikinci el metaller çerçevesinde düşünüldüğünde, bellekleşen nesnelerin yitirildiği veya insanların anılarının silindiği bir an olarak da değerlendirilmektedir (Giray, 1997: 56; Thompson, 2011: 372; Atay, 2020: 7; Bolat, 2020: 20-21).

² Sözer Oran, açık artırma, müzayede, mezat, ihale gibi kavramların birbirinin yerine kullanılmakla birlikte, aralarında küçük nüans farkları olduğunu belirtmektedir. Bu noktada o, açık artırmanın, antika eşya, sanat eseri, mücevher ve emlak alım satımında yararlanılan bir ticaret yöntemi olduğunu, müzayedenin ise daha çok antika eşya, sanat eseri ve mücevher alım satımı ile özdeşleştiğini vurgulamaktadır. Mezat denince ise, antika eşya, sanat eseri ve mücevherden ziyade, balık, canlı hayvan, sebze, meyve, çiçek, tahıl, giyim eşyası, dayanıklı tüketim maddeleri gibi ürünlerin alım satımının akla geldiğini beyan etmektedir. İhale ise, inşaat, altyapı, hizmet, emlak, hazine bonosu, şirket hissesi alım satımında faydalanılan bir yöntem olarak düşünülmektedir.

Bu bağlamda mal sahibinin talebi (isteğe bağlı) ve hâkim kararıyla (zorunlu) olmak üzere iki tür satış şeklini (Özlü ve Tiryaki, 2020: 157)³ içeren müzayedenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yansımalarına baktığımızda, öncelikle bu müzayedelerin düzenlenme amaçlarına değinmek gerekir. Bu noktada Marloes Cornelissen, 18. yüzyılda İstanbul'daki Hollanda Büyükelçiliği'nin organize ettiği müzayedeleri ele aldığı çalışmasında, geleneksel olarak müzayedelerin Rönesans ya da erken modern dönem Avrupa'dakilere benzer şekilde, borçları kapatmak, gelirleri arttırmak ve yetimler ile dulları desteklemek gayesiyle tertip edildiğini belirtir (Cornelissen, 2015: 623). Zaten bunlar hem sarayın eski eşyalarının hem de tereke ve muhalefatların müzayede yoluyla satılmasıyla ilgili belgelerde de açıkça görülen hedeflerdir. Örneğin imparatorluk, 1641/1642'de gerçekleştirdiği müzayedede kazandığı parayla, sarayda görevli olan kişilerin bayram harçlıklarını ödemiştir. 1658/1659'da padişaha yaramayan metallerin mezatla satılması için izin isteyen hazine kethüdasına "*Etdüresin. Yalvarmağla bahâsın eksildimesin.*" şeklindeki cevap da gelir arttırmaya yönelik bir misal teşkil etmektedir. Nihayetinde bunun akabinde yapılan müzayede sonucu 113 keselik bir meblağ hazineye ilave edilmiştir. I. Mahmud döneminde hazineden satılan ürünlerden elde edilen akçeler de imparatorluğa irat kaydedilmiştir. Abdullah Efendi ve İlyas Ağa'nın 1767 ile 1823 yıllarındaki muhalefat müzayedelerinden sağlanan varidatla da, bir yandan bu kişilerin borçları kapatılmış diğer yandan da kalan para varislerine paylaştırılmıştır (BOA, TSMA.e. 593/16, 780/11, 794/9; BOA, TSMA.d. 895, 2185, 2274, 4217).⁴

Bu amaçlar çerçevesinde düşünüldüğünde Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan müzayedeler, ikinci el ürünlerin el değiştirdiği sıradan bir satış pratiği izlenimi uyandırmaktadır. Çünkü modernizmin göstergesi olarak nitelenen antikaçılık, koleksiyonerlik gibi estetik unsurlar müzayedelerin düzenlenme gayelerinde yok hükmündedir. Elbette ki bu, sınırlı imkânlarla, büyük oranda insan emeğine dayalı üretimin yapıldığı sanayi öncesi bir dönem için normaldir. Nihayetinde insan yaşamı için gerekli metaller, günümüzle kıyaslandığında, kıttır, elde edilmesi de zor ve maliyetlidir. Dolayısıyla müzayede yoluyla satılan ikinci el ya da eski mallar, ki bunlar içerisinde yeni olarak kaydedilmişler de vardır, yeniden dolaşıma sokularak, kişilerin gereksinimlerini karşılamaları bir anlamda sağlanmaktadır. Zaten bu manada Osmanlı toplumunda eşya satışları yaygın bir uygulamadır (Bozkurt, 2011: 10-16, 151-159; Duru, 2020: 10-15, 52-68).

Öte yandan, padişah da dahil olmak üzere, üst düzey elit tabakanın kullandığı eşyaların da bu müzayedelerde satışa sunulması, işin boyutunu değiştirmiştir. Zira farklı toplumsal grupların kültürel anlayışlarına ve beğeni düzeylerine hitap eden unsurlar da satışın bir parçasını teşkil etmiştir. Bunun da müzayedeye katılan bireylerin tercihlerini etkilemiş olması muhtemeldir (Bozkurt, 2011: 13).

Bu noktada Cornelissen'in şu vurgusu yerindedir: *İstanbul'da gerçekleştirilmiş müzayedeler, bir tür sosyal etkinlik gibidir. Nihayetinde satışa çıkarılan eşyaları almaya sadece vefat eden kişilerin yakınları gelmemekte; köleler, yeniçeriler ve Osmanlı görevlileriyle birlikte, İstanbul'da bulunan yabancı devlet çalışanları da bu açık artırmalara para harcamak için katılmaktadır* (Cornelissen, 2015: 626-628, 637).

3 Bu açıdan bakıldığında müzayede yoluyla satılan muhalefatlar ikinci türe örnek teşkil ederken, sarayın eski eşyalarının mezatla satılması da ilk türe misal oluşturmaktadır.

4 Müzayedelerde yetimlerin desteklenmesi ilgili ayrıca bk. (Bozkurt, 2012: 69-90).

Bunlara, hem aşağıdaki örnekte hem de ilgili defterlerde görüleceği üzere, bu işin ticaretini yapan koltukçular, oturakçılar, bezirgânlar, sarraflar vb. aktörler de ilave olunmaktadır (BOA, D.BŞM.MHF. 79/60, 80/18; BOA, TSMA.d. 2020, 2287, 4456, 9976). Dolayısıyla farklı hedefler doğrultusunda olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nda tertip edilen açık artırmalar, aynı zamanda bir müzayede pratiği olarak da okunmalıdır.

Bu doğrultuda erken dönemlerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda bir pratik olarak var olan müzayedelerin düzenlendiği mekanların çeşitlilik arz ettiğini belirtmek gerekir. "Sûk-ı sultânî" olarak adlandırılan çarşılar, özellikle de İstanbul'un en büyük çarşısı olan Kapalıçarşı ve bu çarşıyla bütünleşmiş Eski Bedesten (Bezzazistan-ı Atik) ya da Cevahir Bedesteni ile bugün de müzayede salonu olarak kullanılan Sandal Bedesteni ilk akla gelen yerlerdir. Yine hem Kapalıçarşı etrafında hem de İstanbul'un değişik semtlerinde bulunan hanlar da bu açıdan işlev görmektedir. Bunlara, Sahafılar Çarşısı ve Mısır Çarşısı ile isimleri satılan metaya göre değişen pazarlar (bitpazarı, at pazarı, tavuk pazarı, balık pazarı, esir pazarı gibi) ile cami avluları da eklenir (Bozkurt, 2011: 138-151; Erünsal, 2016: 631-632; Duru, 2020; Özlü ve Tiryaki, 2020: 153-154; Bali, 2021: 111-154).

Öte yandan müzayede mekanları sadece çarşılar, pazarlar, hanlar ve cami avlularından ibaret değildir. Muhallefat ya da tereke maliklerinin konak, yalı vs. yaşam alanlarında da satışlar gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, bab-ı hümayun, enderun-ı hümayun gibi imparatorluk sarayının farklı birimleri de müzayedelere ev sahipliği yapmıştır. Örneğin Kapıcıbaşı Kolçak Mustafa Ağa'nın muhallefatı hanesinde, sahilhanesinde ve bab-ı hümayun hazinesinde satılırken, Bosna valisi maktul Mehmed Paşa'nın eşyaları enderun-ı hümayunda mezat olunmuştur. Yine Hafize Hatun, Osman Ağa ve Attar Hacı ile Hanımı Hanife Hatun'un malları, sırasıyla Koska, Yusuf Paşa Çeşmesi ve Demirkapı'daki evlerinde fûruht edilirken, Kuruçeşme'de de onuncu defa bir açık artırma düzenlenmiştir (BOA, C.ML. 486/19829; BOA, D.BŞM.d. 8675; BOA, D.BŞM.MHF.d. 12974, 13051, 13052; BOA, TSMA.d. 2020).

Elbette ki bu müzayede mekanları, günümüzde her türlü konforu sağlayarak, bireylere seçkin olma ayrıcalığı hissettiren müzayede evlerinin salonları ile büyük otellerin geniş toplantı odalarıyla kıyaslanamaz. Ancak imparatorluk sarayının çeşitli birimleri ile bir hanım sultan ya da üst düzey bir Osmanlı paşasının İstanbul Boğazı'na veya Haliç'e nazır yalısında düzenlenen müzayedeye katılarak, kendi kültürel anlayışı ve beğeni düzeyi doğrultusunda eşya satın alan bir kişinin de benzer duygulara kapılmış olma ihtimali yadsınamaz.

O halde mezatlardan eşya satın alan kişilerin, ki bunlar günümüzde kataloglar ve çeşitli iletişim kanalları vasıtasıyla bilgilendirilmektedir, imparatorluk sarayının farklı birimlerinde ya da bir hanım sultan ile üst düzey bir Osmanlı paşasının yalısında düzenlenen herhangi bir müzayedeyle ilgili nasıl malumat edindiğine veya bu müzayedelerden eşya alırken kimlerin bu kişilere aracılık ettiğine de bir göz atmak gerekir. Bu noktada vurgulanması gereken en önemli aktör, münadi olarak da adlandırılan ve bir haberi çarşı pazar dolaşım bağırarak halka duyuran veya satılacak bir malın alım satımında vasıta olup pazarlığı sonuçlandıran tellallardır (Halaçoğlu,

1994: 145).

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir haberi duyurmak ve ticari alanda satıcı ile alıcı arasında uzlaşmayı sağlayan iki ayrı tellal bulunmaktadır. Haberci tellallar, devletin resmî memuru statüsünde olup, tellalbaşının emrinde hareket etmekte ve yevmiye hesabıyla belirli bir ücret karşılığında iş görmektedir. Ticari alanda hizmet eden tellallar ise sorumlu oldukları mesleğe ve yere göre bedesten tellalı, bitpazarı tellalı, balıkhane tellalı, emlak tellalı gibi çeşitli isimlerle anılmaktadır (Halaçoğlu, 1994: 145; Bozkurt, 2011: 138-151; Duru, 2020: 36-38).

Bu doğrultuda büyük şehirlerde loncalar halinde teşkilatlanmış ve tayin ile azilleri kanunlarla belirlenmiş olan tellallar, özellikle de ticari alanda hizmet edenler, muhalefat ve terekelerin yanı sıra, ikinci el eşyaların satışında da görev yapmıştır. Bu vazife karşılığında tellallar, satılan malın cinsine ve bölgeye göre değişiklik gösteren, tellaliye (dellâliye) olarak adlandırılan bir ücret almıştır (Halaçoğlu, 1994: 146; Bozkurt, 2011: 138-151; Duru, 2020: 36-38).

Müzayedelerin sarayda, hanlarda, çarşılarında ve hanelerde gerçekleştirilmesi, tellalların hizmet etmesine engel teşkil etmemiştir. Ancak dönem dönem tellallara yasaklar getirilmiştir. Bazı tellallar da hileye başvurması nedeniyle azledilmiştir. Bununla birlikte, alınan tellaliye ücretinin, tellalları birbirine düşürdüğü de bir gerçektir. Dolayısıyla kimi tellallar, kendi görev alanlarının dışındaki yerlere de müdahale etmiştir. Bu, 1746 tarihli belgede net bir şekilde görülmektedir. Bu belgede bitpazarı tellalları kethüdası, bitpazarı, Sipah Çarşısı, Yağlıkçılar Çarşısı, Aksaray, cuma, avret ve çarşamba pazarları ile dükkanlar, haneler, hanlar ve saraylardaki satışlarla bitpazarı tellallarının ilgilendiğini belirtmektedir. Ayrıca Eski Bedesten ile dört kapısının yanı sıra, Çadircılar Çarşısı'nda yapılacak mezatlardan sorumlu olan Eski Bedesten tellallarının, hanelerde, hanlarda ve saraylarda olan açık artırmalara karıştığından dem vurmaktadır. Oysaki durum tam tersidir ve önceki devirlerden beri, Eski Bedesten ile dört kapısının yanı sıra, Çadircılar Çarşısı, saraylar, haneler, hanlar ile birlikte, yeniçeri ve hassa bostancıları kapılarındaki müzayedeler Eski Bedesten tellallarının yetkisi altındadır. Muhtemelen bu yetki çatışması, bitpazarı tellalları kethüdasının kendisi için önemli bir rant kapısı olan tellaliye harcından elde ettiği payı arttırmak amacıyla olmasından kaynaklıdır. Fakat bunda tam olarak başarılı olamamıştır (BOA, A.DVNSMHM.d. 40/482, 42/851; BOA, C.BLD. 124/6197; Bozkurt, 2011: 138-151; Duru, 2020: 61-64).

Öte yandan, her ne kadar saraylardaki açık artırmalar bedesten tellallarının sorumluluğunda olsa da zaman zaman imparatorluk sarayının farklı birimlerinde gerçekleştirilen müzayedelerde teberdarlar, yani baltacılar tellallık görevini üstlenmiştir. Bosna valisi maktul Mehmed Paşa'nın 1762'de ve Bursa valisi Seyyid Mehmed Paşa, Selanik valisi Şahin Ahmed Paşa, Türkmen ağası Hacı Mustafa Ağa, Mahbube Kadın ile silahtar Baltacızade Mustafa Paşa'nın da 1763'te enderunda satılan eşyalarının müzayedeleri buna örnektir (BOA, TSMA.d. 2020, 4105).

Bununla birlikte, tellallar ve teberdarlar dışında, özellikle de imparatorluk sarayının farklı birimlerinde düzenlenen müzayedelerde, hazine kethüdası ve hazinedarbaşı ile diğer hazine çalışanları da rol oynamıştır. Zira hazine kethüdasının 1659

tarhli yazısında, yapılan mezatın tamamlandığı belirtilmekte ve hazine kethüdası, kendisi ile hazinedarbaşının yanı sıra, 115 hazineliye de biner akçe mezat ihşanı verilmesini padişahıan talep etmektedir (BOA, TSMA.e. 593/17). Aynı şekilde tereke ve muhalefat eşyalarının müzayede ile gerçekleştirilen satışlarında da mübaşirler, kadılar, katipler, bedesten kethüdarları, hamallar gibi çeşitli aktörler de görev üstlenmiştir (Bozkurt, 2011: 138-151).

Müzayedelerin ne zaman icra edildiği konusuna gelince, bu konuda bir gün sınırlaması görülmemektedir. Zira müzayede defterlerinde veya muhalefat ya da eski eşya listelerinde birbirini takip eden günlerde satışlar mevcuttur. Bu noktada mezat memurluğu nizamnamesinde belirtilenler, erken dönemler için de geçerli olarak değerlendirilebilir. Bu nizamnameye göre, tayin edilen takvim doğrultusunda her gün öğleden bir saat sonra başlayıp, 3 veya 4 saat devam edecek şekilde müzayedeler düzenlenmiştir. Ayrıca müzayedelerin cuma veya diğer tatil günlerinde de tertip edilmesinde bir sakınca yoktur. Bununla birlikte, olağanüstü durumlar ile müşterilerin hazır bulunamayacağı kadar erken veya geç saatlerde de müzayedelerin yapılması uygun değildir (Özlu ve Tiryaki, 2020: 160).

Bir Müzayede Pratiği Olarak Bosna Valisi Maktul Hacı Mehmed Paşa'nın Enderun-ı Hümayunda Satılan Eşyaları

Hekimzâde Ali Paşa'nın kethüdası olarak kariyerine başlayan Bosnalı Hacı Mehmed Paşa, kapıcıbaşılık ve çavuşbaşılık görevlerinde bulunmuştur. 10 Aralık 1752'de Bosna beylerbeyliğine getirildikten sonra vezirliğe yükseltilmiştir (5 Nisan 1753). Bosna valiliği 1757 yılında bir süre Vezir Kâmil Ahmed Paşa'ya geçmiş olsa da 3 Ağustos 1760'ta Muhsinzade Mehmed Paşa'ya tevcih edilinceye kadar Hacı Mehmed Paşa vezir rütbesiyle Bosna valiliğini sürdürmüştür. Akabinde de Hacı Mehmed Paşa'ya Avlonya mutasarrıflığı ile Yanya sancağı ber vech-i arpalık olarak inayet buyurulmuştur. Ardından Kandiye muhafızı olan Mehmed Paşa'ya, Girit Eyaleti de ihşan olunmuştur. Fakat Bosna valiliğiyle alakalı olarak hakkında yapılan şikayetler doğrultusunda, vezareti elinden alınarak, Resmo'da ikamete zorlanmıştır. Temmuz 1761'de de Hacı Mehmed Paşa Resmo'da katledilmiştir (BOA, AE.SMHD.I. 253/20670, 263/21330; BOA, AE.SOSM.III. 31/2187, 45/3221; BOA, AE.SMST. III. 367/29216; BOA, C.ML. 621/25570; BOA, C.DH. 253/12619, 310/15464; BOA, TSMA.d. 3343; BOA, TSMA.e. 340/8, 340/9, 341/8, 341/9, 480/44, 592/30, 592/31, 656/38; Mehmed Süreyya, 1996: 1053).

Hayatı hakkında kısaca bilgi verdiğimiz Bosnalı Hacı Mehmed Paşa'nın ölümünün ardından Topkapı'dan alınan bazı eşyaları, 14 Mayıs 1762'de enderun-ı hümayunda müzayede yoluyla satışa çıkarılmıştır. Yukarıda da vurguladığımız gibi bu müzayede teberdarlar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlar, Karabıyık çırağı Hasan, Saka Ahmed, Baba Yusuf, Ahmed Hoca, Mustafa, Ömer ve Halil'dir (BOA, TSMA.d. 2020).

Müzayedede satılan eşyalar, büyük oranda Bosnalı Hacı Mehmed Paşa'nın askeri kimliğini yansıtmaktadır. Toplamda yüz parçadan oluşan bu mallar içerisinde, Cezayir yapımı veya Avrupalı olmaları haricinde, bazıları yaldızlı veya simli tüfek, piştov,

piştov kuburu, kılıç, palyuş, meç, topuz, top, gaddare, sancak alemleri ve çevgan bulunmaktadır. Rikab, raht, başlık, kamçı, reşme, bilan, kolan, hamail, kesme ve haşe gibi at binitleri de bunlara ilavedir. Çoğunluğu teşkil eden bu eşyalar dışında, dini aidiyet simgesi olan çuka seccade ile kahve kutusu ve duhan tablası gibi Hacı Mehmed Paşa'nın kişisel zevklerini yansıtan metalar da vardır. Ayrıca Mehmed Paşa'nın günlük yaşamında kullandığı kuşak, kerrake, maşa, düğme, ocak yaşmağı gibi çeşitli mallar da satılanlar arasındadır (BOA, TSMA.d. 2020).

Bosna valisi maktul Hacı Mehmed Paşa'nın ölümünün ardından satılmak üzere ayrılarak merkeze gönderilmiş ürünlerden olan bu eşyalar, onun sahip olduğu malların küçük bir kısmını teşkil etmektedir. Yine de mezat olunanlar, yükte hafif pahada ağırdır. Nihayetinde yapılan müzayede sonucunda 1.845.870 akçelik bir rakam elde edilmiştir (BOA, TSMA.d. 2020).

Mehmed Paşa'nın eşyalarının enderun-ı hümayunda gerçekleştirilen müzayedesine alıcı olarak katılanların kimliğine bakıldığında, alıcı profilleri arasında sadece devlet görevlileri yoktur. Beklenin aksine, değişik alıcılar da müzayedenin iştirakçilerindedir. Şöyle ki; yukarıda da vurguladığımız üzere, her ne kadar mezatin tellallığını bedesten tellallarının yerine teberdarlar gerçekleştirmiş olsa da, bedesten kethüdası ile bedestenli ticaret erbabı da alıcılar içerisinde. Yine farklı olarak bir sarraf da müzayedededir. Diğer alıcılar ise büyük çoğunlukla saray çalışanlarından oluşmaktadır (BOA, TSMA.d. 2020).⁵

Bu doğrultuda Hacı Mehmed Paşa'nın eşyalarının müzayedesine katılan alıcı kitlenin hangi ürünlere rağbet gösterdiğine ve ne kadar bir meblağ harcadığına da bir göz atmak gerekir. Bu noktada en fazla ürünü, bedestenli ticaret erbabından Hacıta, Benderli Ali ve Mehmed Efendi satın almıştır. Sırasıyla bunların aldıkları eşyalar, 16, 15 ve 12 parçadır, bazılarının sayıları da birkaç adetten oluşmaktadır (BOA, TSMA.d. 2020).

Hacıta'nın aldıkları eşyaların toplam değeri 395.318 akçedir ve bunlar 6 tüfek, 4 kesme, başlıklı 3 raht, 2 rikab, 2 reşme ve 1 piştovdur. Benderli Ali ise başlıklı 5 raht, 4 kesme, 2 hamail, 1 tüfek, 1 rikab, 1 reşme ve 10 topuz 364.698 akçe vermiştir. Mehmed Efendi'nin ilgi gösterdiği 1 sancak alemleri ile 10 top, 7 çavuş çevganı, 5 reşme, 2 haşe, 2 bilan ve 1 kuşağa ödediği rakam da 94.025 akçedir (BOA, TSMA.d. 2020).

Yine bedesten kethüdası 24.000 akçeye 1 sırma işlemeli kesme; bedestenli Abdurrahman Ağa 12.000 akçeye 4 simli gaddare; bedestenli Feyzi 19.100 akçeye 2 Cezayirkari tüfek; bedestenli Derviş Hacı İbrahim 4.500 akçeye 1 kuşak; bedestenli Genç Mustafa 22.005 akçeye 1 rikab; bedestenli İbrahim Ağa 7.200 akçeye 1 işlemeli pesend kesme; bedestenli Şehri Mehmed Ağa 33.900 akçeye 1 kesme ile 1 sim palyuş; bedestenli Seyyid Hacı İsmail 6.000 akçeye 1 simli tüfek ve sarraf Narkis de 15.100 akçeye 1 sırma işlemeli pesend kesme almıştır (BOA, TSMA.d. 2020).

Saray görevlilerinin aldıkları ürünler ise şöyledir; kahvecibaşı ağa 176.895 akçeye 2 tüfek, 3 başlıklı raht, 1 haşe ve 1 reşme; hazineli kaftani Mustafa Ağa 74.600 akçeye 1 simli meç, 2 başlıklı raht; helvacıbaşızade 15.700 akçeye 1 simli kılıç, 1 işleme kahve kutusu, 1 Mardinkari kutu, 1 çukadar kamçısı, 1 maşa ve 17 düğme; aşçı Yahya 12.504 akçeye 4 reşme; aşçı şişman Hasan 58.300 akçeye 2 kesme, 1 kuşak ve 10

⁵ Mehmed Paşa'nın vefatında yanında bulunan muhalledatı ayrıca listelenmiştir. Paşanın 5 adet kürkü ise bu mezat dışında satılmıştır. Kürklerin toplam değeri de 225.700 akçedir. Alıcıları da başçukadar, rikabdar gibi saray ağalarıdır (BOA, D.BŞM. MHF.d. 12692; BOA, TSMA.e. 226/4).

kolan; baş kapı gulamı kâtibi Hacı Mehmed 11.600 akçeye 1 çuka seccade ve 1 sof kerrake; baş lala 3.300 akçeye 1 simli tüfek; seferli Civan Mehmed Ağa 69.300 akçeye 1 kesme; miftah ağasına tabi Hacı Ali 505 akçeye 1 çuka ocak yaşmağı; hazineli Hafız Mehmed 12.815 akçeye 1 haşe ve 4 duhan tablası; hazinedar ağa kâtibi helvacı Hacı Mehmed 35.300 akçeye 1 başlıklı raht; helvacı berber İsmail 40.515 akçeye 1 kesme ve 1 başlıklı raht; hane-i hassadan kemankeş İsmail Ağa 9.015 akçeye 1 başlıklı raht; kiler-i hasa kethüdası 66.000 akçeye 1 kesme; kiler başkullukçusu Ahmed Ağa 67.000 akçeye 1 kesme; Mısırlı Küçük Mehmed Ağa 19.000 akçeye 1 haşe; müzehhib Ahmed Ağa 4.000 akçeye 1 piştov; seferli Nazifi 87.320 akçeye 1 kesme ve 7 piştov kuburu; hazine serhüddamı 2.400 akçeye 1 pesend haşe; kiler serhüddamı 40.700 akçeye 1 başlıklı raht; Sofalı Ali Bostani 2.400 akçeye 1 tüfek; Sunullah Ağa 8.400 akçeye 1 pesend kesme; harem ağası Uzun Selim Ağa 27.005 akçeye 1 pesend kesme; teberdar Hasan 2.600 akçeye 1 simli tüfek ve teberdar Mustafa 850 akçeye 1 kahve kutusu (BOA, TSMA.d. 2020).

Müzayedeye alıcı olarak katılmış olan baş kapı gulamı kâtibi Hacı Mehmed, miftah ağasına tabi Hacı Ali ve hazinedar ağa kâtibi helvacı Hacı Mehmed'in, kendi namlarına mı bu müzayedeye iştirak ettikleri yoksa bağlı buldukları aktörler için mi ürün satın aldıkları meçhuldür. Ancak her iki ihtimal de düşünülmelidir. Nihayetinde yanlarında çalıştıkları kişilerin onlara böyle bir görev vermesi muhtemeldir.

Öte yandan devlet görevlilerinin, kendi ilgi alanları ve kültürel değerlerinin yanı sıra, tıpkı tüccarlar gibi kâr etmek amacıyla da müzayedelerde yer almaları olasıdır. Bunun haricinde, ikballeri açık olan bu kişilerin, kendilerini sonraki vazifelerine hazırlamak noktasında da müzayedelere katılmış olmaları ihtimal dahilindedir. Zira saray personeli belirli aralıklarla yükseltilmektedir. Dolayısıyla onlar da müzayedelere dahil olarak, makamlarına yaraşır metalleri böylece tedarik etmiş olsa gerektir. Nihayetinde dönem şartlarında yeni eşyalar temin etmek, zor ve maliyetlidir.

Bununla birlikte Hacı Mehmed Paşa'nın eşyalarının enderun-ı hümayunda yapılan müzayedesine alıcı olarak katılanların, eli para tutan kişiler oldukları açıktır. Zira alıcılar ya devletle çalışmakta ya da bu işin ticaretiyle ilgilenmektedir. Zaten bir paşanın kullandığı metayı alacak ekonomik güç, tek derdi kendi karnını doyurmakla veya ailesinin geçimini sağlamakla meşgul olan sıradan bir bireyde de bulunmamaktadır. Yine de kesin bir yargıdan kaçınmak gerekir. Nihayetinde tek bir müzayede örneğinden yola çıkarak genellemeye gitmek doğru bir yaklaşım değildir.

Son olarak Hacı Mehmed Paşa'ya ait olan eşyaların müzayedesini istisna kabul etmek gerekir. Çünkü sınırlı sayıda ürün satışa çıkarılmıştır. Yine de müzayedenin erken dönemlerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda bir pratik olarak uygulandığını gösterir niteliktedir.

Sonuç

Avrupa'daki gibi özel müzayede firmaları kurulmasa da müzayedenin Osmanlı İmparatorluğu'nda da bir oluşum evresi geçirdiği muhakkaktır. Zira tutulan kayıtlar, satışla ilgilenen tellallar bu işin profesyonellekle yapıldığının göstergesidir. Ayrıca alıcılar arasında bu işin ticaretiyle ilgilenen aktörlerin de bulunması, bunu daha

iyi kanıtlamaktadır. Yani kısaca müzayede, literatürde vurgulandığı gibi, birden 19. yüzyılın ortalarında var olmamıştır. Devlet kontrolünde de olsa, erken dönemlerden itibaren bir pratik olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanmıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin müzayede kavramıyla tanışması, 1850'li yılların daha da öncesine gitmektedir.

Öte yandan, müzayedeye katılanların sadece ucuz ikinci el eşya elde etmek amacıyla bu müzayedelerde yer almadıkları ortadadır. Nihayetinde aldıkları ürünler birden fazladır ve bunların bazıları yüksek değerler taşımaktadır. Dolayısıyla erken dönemlerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilen müzayedeler, basit bir eski eşya satış pratiğinden çok daha fazla anlam içermektedir. Bu, müzayede defterleri ile satışı yapılan muhalefat ve eski eşya listeleri üzerinde yapılacak yeni çalışmalarla daha net görülecektir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- Ali Emiri, Sultan Mahmud I (AE.SMHD.I.), 253/20670, 263/21330.
Ali Emiri, Sultan Osman III (AE.SOSM.III.), 31/2187, 45/3221.
Ali Emiri, Sultan Mustafa III (AE.SMST.III.), 367/29216.
Cevdet Bahriye (C.BH.), 84/4007.
Cevdet Belediye (C.BLD.), 124/6197.
Cevdet Dahiliye (C.DH.), 253/12619, 310/15464.
Cevdet Maliye (C. ML.), 486/19829, 621/25570.
Bâb-ı Asafî, Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d.), 40/482; 42/851.
Bâb-ı Defteri, Başmuhâsebe Defterleri (D.BŞM.d.), 6521, 8675.
Bâb-ı Defteri, Başmuhâsebe Muhallefat Halifeliği (D.BŞM.MHF.), 79/60, 80/18.
Bâb-ı Defteri, Başmuhâsebe Muhallefat Halifeliği Defterleri (D.BŞM.MHF.d.), 12439, 12519, 12592, 12647, 12670, 12692, 12797, 12974, 13051, 13052.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA.d.), 895, 1084, 2020, 2185, 2274, 2284, 2287, 2317, 2408, 2434, 2854, 3343, 4105, 4217, 4456, 7696, 7979, 9540, 9592, 9797, 9976.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMA.e.), 99/32, 226/4, 233/41, 234/3, 340/8, 340/9, 341/8, 341/9, 388/10, 441/10, 480/44, 592/30, 592/31, 593/16, 656/38, 780/11, 787/73, 794/9.

Diğer Kaynaklar

- ATAY, Dinçer (2020). “Mezat ve Savaş: Yakup Kadri'nin Bir Şehit Mezadı Adlı Hikâyesinde Açık Arttırma ve Şehitlik”, Müzayede Kitabı, (Ed.: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 5-17.
BALI, Rıfat N. (2021). Türkiye'de Antikacılar, Koleksiyonerler ve Müzayedeler (1855-1980), İstanbul: Libra Yayınları.
BATMAZ, Eftal Şükrü (1995). XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi)
BOLAT, Tuncay (2020). “Sahip Olma Arzusu ile Eşyanın Esiri Olmama Kaygısı Arasında Haldun Taner'in “Artırma” Hikâyesi”, Müzayede Kitabı, (Ed.: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 19-34.
BOYAR, Ebru- FLEET, Kate (2014). Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
BOZKURT, Fatih (2011). Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875), Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış doktora tezi).

- BOZKURT, Fatih (2012). “Yetimi Kolla, Malını Korum! Tereke Defterleri ve Yetim Malları (1785-1875)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(3): 69-90.
- CORNELİSSEN, Marloes (2015). “The Trials and Tribulations of a Dutch Merchant in Istanbul: Auctions at the Dutch Embassy in the Eighteenth-Century Ottoman Capital”, *Osmanlı İstanbulu III*, (Ed.: Feridun M. Emecen vd.), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 623-638.
- ÇELİK, Mehtap (2020). “Malikâne Uygulamasının İlk Yıllarında Yapılan Müzâyedelere Dair Bazı Bilgiler: Midilli Sancağı”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 39(68): 251-279.
- DURU, Bahadır Bedri (2020). 19. Yüzyıl İstanbul’unda İkinci El Eşya Ticaretinin Mekânı Olarak Bitpazarı, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).
- ELDEM, Edhem (2012). “İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente”, *Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti Halep, İzmir ve İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 165-247.
- ERÜNSAL, İsmail E. (2016). “İstanbul’da Kitap Ticareti ve Sahafı”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, (Ed.: Coşkun Yılmaz), C. 7, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 614-632.
- GENÇ, Mehmet (2012). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- GİRAY, Kıymet (1997). “Müzayede/Artırma”, *Türkiye’de Sanat: Plastik Sanatlar Dergisi Müzayede Özel Sayısı*, 28: 56-58.
- HALAÇOĞLU, Yusuf (1994). “Dellâl”, *DİA*, 9: 145-146.
- KALLEK, Cengiz (2006). “Müzayede”, *DİA*, 32: 236-238.
- KAYABAL, Aslı (1991). “Bibliyograf Turgut Kut Müzayedeleri Anlattı: Babil Kızlarından Bugüne”, *Cumhuriyet Kitap*, 49: 11.
- KUT, A. Turgut (1994). “Terekelerde Çıkan Kitapların Matbu Satış Defterleri”, *Müteferrika*, 2: 3-24.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmanî*, (Yay. Haz.: Nuri Akbayar), C. 4, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- NEUMANN, Christoph K. (2009). “Birey Olmanın Alamiyeti Olarak Tüketim Kalıpları 18. Yüzyıl Osmanlı Meta Evreninden Örnek Vakalar”, *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, 8: 13-17.
- ÖZLÜ, Zeynel- TİRYAKİ, Kerim (2020). “Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında İstanbul’da Mezat Memurluğu ve Müzayede Şekilleri”, *Müzayede Kitabı*, (Ed.: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 151-195.
- ÖZSEZGİN, Kaya (1997). “Tereke Defterlerinden Açık Müzayedelere”, *Türkiye’de Sanat: Plastik Sanatlar Dergisi Müzayede Özel Sayısı*, 28: 46-49.
- ÖZVAR, Erol (2003). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- SÖZER ORAN, Jale (2008). “Açık Arttırma; Tarihçe, Genel Bilgiler ve Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1): 125-135.

TELCİ, Cahit (2007). “Osmanlı Devletinde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXII(2): 145-166.

THOMPSON, Don (2011). *Sanat Mezat 12 Milyon Dolarlık Köpekbalığı: Çağdaş Sanatın ve Müzayede Evlerinin Tuhaf Ekonomisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi

Çanakkale Onsekiz Mart University
Atatürk and Gallipoli Campaign Research Centre

Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı

Mithat Atabay To the Registers of the Gallipoli Chamber of Commerce and Industry
According to Jewish Merchants in the Republican Era (1923-1969)

Mehmet Ayaz Interaction Problems in Madytos 1st Millennium BC Gray Wares:
Phrygian Relations

Pınar Koç-İpek Sakarya Evolution of Spatial Development of Çanakkale Kepez Town
Through The Planning History

Hüseyin Yaman A Phoenician Glass Pendant from the Tenedos Necropolis

Gülşen TEZCAN KAYA An Evaluation on The Works Related to Mevlevi Culture
in Antalya Mevlevîhane Museum

Melih Erzen From Folk Story to Verse Theater: Kerem and Aslı

Ertan ÜNLÜ Auction Practice in the Ottoman Empire

Melek Adsız 70 Years In Nato: Turkey As A Strategic Alliance

The Turkish Yearbook Of Çanakkale Studies

www.canakkalearastirmalari.comu.edu.tr